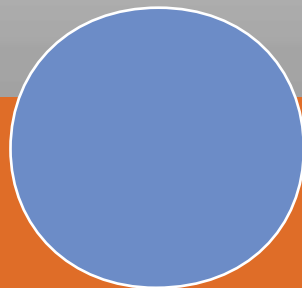

Genoeg?

Genoeg gepraat,
te weinig gedaan.

Maakt Nederland voldoende vaart op
weg naar een duurzame samenleving?

Genoeg?

Genoeg gepraat, te weinig gedaan!

Nederland

**maakt Nederland voldoende vaart
op weg naar een duurzame samenleving?**

2024

Geurt van de Kerk

Met een oproep van *Sarah Nasrawi*
jongeren VN-vertegenwoordiger duurzame ontwikkeling van 2023 tot 2025

De aarde biedt genoeg voor ieders behoefte, niet voor ieders hebzucht.
Mahatma Gandhi

Voor alle levende wezens - zij die er niet meer zijn,
zij die nu leven en zij die nog komen gaan.
Onze voorouders hebben de wereld gemaakt tot wat hij is. Wij kunnen beslissen wat voor wereld het zal worden.

Yuval Noah Harari

Uit: *Waarom de wereld niet eerlijk is*

Dit boek wil een handreiking zijn voor een duurzame toekomst voor iedereen, mens, plant en dier. Denk niet dat dit niet meer kan. Samen kunnen we dat, jong en oud, vrouw en man. Aan de slag dus.
Ja, er gebeurt gelukkig al veel, door heel veel mensen. Reden tot blijdschap. Maar... we zullen nog heel wat 'tandjes en handjes moeten bijzetten' om de boel niet volledig uit de hand te laten lopen.

Colofon

© Geurt van de Kerk, april 2024

Uitgever: SSF - Sustainable Society Foundation, Wageningen, 2024

Boekverzorging: Krekdesign, De Bilt

Omslagontwerp: Bertien van de Kerk

Oproep Sarah Nasrawi aan alle jongeren

Je bent jong en je wilt je verheugen...

... op je tussenjaar, een verre reis, of misschien wel het starten van een gezin en het vinden van een eigen huis. Je wilt je verheugen op de toekomst. Maar hebben wij jongeren eigenlijk nog wel een toekomst om naar uit te kijken?

We zien nu al hoe de klimaatcrisis zorgt voor hittegolven, bosbranden en overstromingen in de meest kwetsbare gebieden, maar ook komt het al dichterbij huis. Wij zijn de eerste generatie die wordt geraakt door de klimaatcrisis, en tegelijkertijd de laatste die het kan tegenhouden. Juist daarom moeten we nu in actie komen. Maar hoe doe je dat?

Je kunt bij jezelf beginnen. Creëer inzicht in je eigen voetafdruk op het klimaat en kijk waar je kunt besparen! Stap bijvoorbeeld over naar een plantaardig dieet, of zet eerst een kleinere stap. Eet bijvoorbeeld minder dierlijke producten, kies voor biologische producten (als je portemonnee dat toelaat), en ga voor producten die uit de buurt en uit het seizoen komen! Boek een verre treinreis om zo de wereld te verkennen en shop je nieuwe outfit tweedehands. Het zal je verbazen hoe makkelijk en leuk het kan zijn om duurzamer te leven.

Binnen je eigen cirkel van invloed kun je veel veranderen, maar dat kan ook juist druk opleggen. Rust het redden van de wereld dan echt op onze schouders?

Stap eens uit je eigen cirkel en kijk om je heen. Elke dag worden er in Den Haag en daarbuiten keuzes gemaakt over onze toekomst. Juist nu menig politicus onze zorgen over die toekomst als waanzin bestempelt en schijnoplos-

singen biedt over de rug van anderen, moeten wij ons verenigen. Laten we ons samen sterk maken voor een wereld waar wij jongeren de koers van onze toekomst bepalen. Een wereld waar we kiezen voor welzijn boven winst en waar de vervuiler betaalt.

Voor jongeren staat alles op het spel, en juist daarom moet onze stem serieus genomen worden. Deel je jouw ideeën met mij? Dan zorg ik dat jouw stem gehoord wordt.

Sarah Nasrawi

VN Jongerenvertegenwoordiger Duurzame Ontwikkeling

E-mail: sarahnasrawi@njr.nl

Instagram: [sarahnasrawi_vn](https://www.instagram.com/sarahnasrawi_vn)

**Toekomst Telt,
Niet Het Geld**

*Jongeren Klimaatmars,
26 mei 2023*

'We staan voor de keuze: een leefbare toekomst voor ons of totale vernietiging door de grote bedrijven.'

Amerikaans auteur en klimaatactivist Stan Cox sprak met de 92-jarige Noam Chomsky over de mogelijkheid om onze kinderen en kleinkinderen nog een leefbare toekomst te garanderen. Chomsky is zeer positief over de huidige klimaatacties van jonge mensen over heel de wereld.

'Dit zijn de keuzes waar we voor staan. Ik heb niet veel jaren meer tegoed, maar anderen wel. De mogelijkheid van een rechtvaardige en duurzame toekomst is reëel en we kunnen nog heel wat doen om ze te verwezenlijken voor het te laat is.'

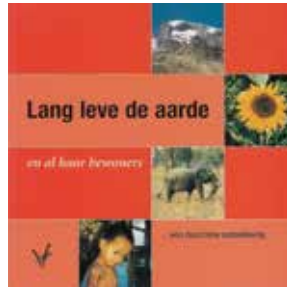

DeWereldMorgen.be – 3 november 2021

Inhoud

Oproep Sarah Nasrawi	3
Vooraf	6
Samenvatting	7
 Deel 1 – Een ontmoeting tussen Linda en Henk	 9
1.1 Redden we het op tijd?	10
1.2 Duurzame samenleving	12
1.3 Bedreigingen voor een duurzame samenleving	13
1.4 Aan de slag, stappenplan voor een reis naar een duurzame samenleving.	15
 In mijn droom liep ik een winkel binnen	 18
 Deel 2 – Op weg naar een duurzame toekomst.	 19
1. Hebzucht 21	10. Vrijhandel 40
2. Voldoende voedsel 24	11. Overbevolking 41
3. Voldoende drinkwater 26	12. Biodiversiteit 44
4. Hygiëne 28	13. Grondstoffen 48
5. Levensverwachting 30	14. Biologische landbouw 51
6. Armoede 32	15. Bodemkwaliteit 52
7. Onderwijs 34	16. Kwaliteit oppervlaktewater 54
8. Kansenongelijkheid 36	17. Luchtkwaliteit 56
9. Goed bestuur 38	18. Klimaatverandering 61
 Deel 3 – Resultaten	 69
3.1 Verkeerslichten	70
3.2 Nog af te leggen weg naar een duurzame samenleving	72
3.3 Conclusies	72
3.4 Aanbevelingen	74
 Woord van dank.	 75
Digitale en analoge bronnen.	76
Links	78
 Bijlage	
A. Sustainable Development Goals, SDG's.	79

Ooit verscheen het boek
Lang leve de aarde en al haar bewoners... op weg naar een duurzame samenleving.
Dat was in 2003.

We zijn nu al weer 21 jaar verder en realiseren ons terdege dat een werkelijk duurzame samenleving nog ver weg is, nog heel ver weg, ondanks alle goede bedoelingen, ondanks alle mooie beloften en ondanks alle afspraken waar heel veel landen zich toe verplicht hebben. Wat kunnen woorden toch geruststellend en vrijblijvend zijn.

Bijna elke politicus weet wat je moet doen om het klimaatprobleem aan te pakken. Er is alleen geen politicus die weet hoe hij nadien nog verkozen zal worden.

De Belgische politicus Bruno Tobback, geciteerd door Nilgün Yerli in haar column in *Trouw*, 9 augustus 2023.

Langzamerhand dringt nu echter het besef door, ook bij veel politici, dat we niet langer genoeg hoeven te nemen met woorden. Nee, we gaan aan de slag, keihard aan de slag! Allemaal en vooral met elkaar. We zijn dat verplicht aan alle generaties die na ons komen. U wilt toch niet dat kinderen of kleinkinderen u straks vragen: Hebben jullie zitten slapen, Opa en Oma?

De Indianen hebben dat veel beter begrepen dan wij met al onze kennis en vernuft. Zij hadden geen dikke rapporten en moeilijke woorden nodig om hun visie duidelijk te maken:

We willen de aarde ongeschonden en mooier doorgeven aan onze kinderen en kleinkinderen. Het is het enige erfgoed dat we hebben. In onze cultuur noemen we de aarde 'Moeder Aarde'. Je moet goed voor je moeder zorgen en haar niet gedachteloos uitbuiten en leegplunderen.

Zij leefden in deze geest! Het was hun cultuur en hun overtuiging. Totdat de westerse 'beschaving' hun leefwijze, hun omgaan met de natuur en met Moeder Aarde wreed kwam verstoren. We kunnen dat niet meer terugdraaien. Helaas. Wel kunnen we er lering uit trekken, hoe moeilijk dat ook is voor ons, 'hoogopgeleid' en 'superieur' als wij denken te zijn. We mogen best wat nederiger zijn. Er valt voor ons nog zo veel te leren.

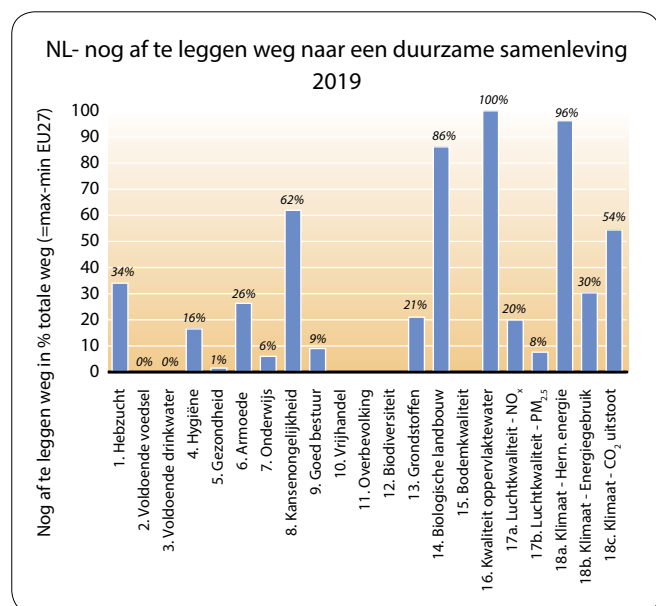
Er is veel geschreven over de gewenste toon van de berichtgeving over de klimaatverandering: alarmistisch of geruststellend, vertrouwend op innovaties, terug naar de middeleeuwen, cynisch of hoopvol en vol goede moed? Duidelijk is dat we weinig tijd meer hebben om dreigende crises af te wenden of op te lossen. HEEL ERG WEINIG TIJD. In dit boek vermijden we twistgesprekken en kiezen ervoor om eenieder die daarvoor openstaat te laten zien hoe we er nu in Nederland voorstaan en wat we kunnen doen om – **met elkaar** – nog (net) op tijd die gewenste en noodzakelijke duurzame samenleving veilig te stellen voor onze kinderen en kleinkinderen. Lees ook maar eens de [Duurzame Troonrede van Ruud Zanders in 2023](#)¹.

Ik ben hoopvol. Als je de hoop verliest, verliest het leven zijn zin.

Herman Wijffels

Samenvatting

Velen onderschatten de noodzaak van het bereiken van een duurzame samenleving voor de huidige generatie en alle toekomstige generaties. En dat terwijl de bewijzen van de op ons afkomende bedreigingen zich maar blijven opstapelen. Dit heeft ons geïnspireerd om te onderzoeken of Nederland wel genoeg vaart maakt op de weg naar een duurzame samenleving en vooral welke stappen nog nodig zijn om die – nog net op tijd – te kunnen realiseren.

Het onderzoek geeft inzicht hoe een duurzame samenleving er uit kan zien. Het toont de bedreigingen die het moeilijk maken om een duurzame samenleving te realiseren. Niet de veel genoemde overbevolking, maar hebzucht wordt gezien als de grootste bedreiging. Hebzucht heeft onaangename en zelfs fatale gevolgen.

Aan de hand van 21 indicatoren die deze bedreigingen beschrijven, is berekend welke afstand Nederland nog moet afleggen op weg naar de beoogde duurzame samenleving. Om het in een perspectief te plaatsen is steeds een vergelijking gemaakt met alle andere 26 landen van de huidige Europese Unie, de EU27.

De resultaten zijn uitdagend, om het positief te formuleren. Nederland moet vooral veel extra vaart maken

- op sociaal gebied (vooral kansenongelijkheid, het risico van armoede en zeker ook hebzucht uitgedrukt door onze voetafdruk),
- op ecologisch gebied (vooral kwaliteit oppervlaktewater en biologische landbouw, grondstoffen (recycling en circulaire economie) en biodiversiteit en bodemkwaliteit, ook al ontbreken voor beide laatste indicatoren voldoende kwantitatieve gegevens)
- voor maatregelen in het kader van klimaatverandering (inzet van hernieuwbare energie en verminderen uitstoot van broeikasgassen en ook het omlaag brengen van het energieverbruik).

Kortom: er gaan veel dingen goed in Nederland. Om op tijd een werkelijk duurzame samenleving te realiseren, moet heel serieus en met toewijding en volharding aan alle genoemde aspecten aandacht worden besteed en vooral gewerkt worden. De titel van de update van dit boek moet straks toch worden: Genoeg? Ja, genoeg gepropt en vooral heel veel gedaan.

De resultaten vormen een goede basis voor het stellen van prioriteiten voor duurzaamheidsbeleid op alle niveaus, zowel persoonlijk als regionaal, nationaal en internationaal.

De aarde biedt genoeg voor ieders behoefte, niet voor ieders hebzucht.

Mahatma Gandhi

Uit het onderzoek volgen twee aanbevelingen en een hartenkreet (aanbeveling 3)

1. Benoem een Hoge Commissaris voor Duurzame Samenleving met vergaande bevoegdheden en bijbehorend budget, en die de voortgang van Nederland op de weg naar een duurzame samenleving goed bewaakt – bij voorkeur een vrouw.
2. 22 april – World Earth Day: elk jaar maken we allemaal bekend wat onze doelen voor het komende jaar zijn, op onze reis naar een duurzame samenleving.
3. Een onuitgesproken aanbeveling blijft natuurlijk om niet te veel te praten, maar wel heel erg veel te doen. En niet te wachten, maar vooral aan de slag, keihard aan de slag te gaan.

Een uitgebreide samenvatting kunt u downloaden via www.nederlandduurzaam.nl/.

Deel 1

Een ontmoeting tussen Linda en Henk

1.1 Redden we het nog op tijd?

He, Linda. Wat een verrassing jou hier te zien. Hoe ben jij hier gekomen?

Op de fiets natuurlijk. Wat dacht je dan?

Maar jij hoort nu toch op school te zitten?

Dat zal wel. Maar ik heb van Greta Thunberg geleerd, dat er belangrijker zaken kunnen zijn dan naar school gaan.

Wat is er dan nu zo belangrijk dat je vandaag niet naar school bent gegaan?

Greta Thunberg

Lieve deugd, weet je dat dan niet, Henk? Heb jij je ogen in je zak? De wereld staat in brand, letterlijk en figuurlijk, en jij komt hier gezellig een praatje maken. Je moet je schamen. Jouw generatie weet het allemaal zo goed, maar komt uiteindelijk niet veel verder dan praten, nog eens een onderzoek, proberen om iedereen mee te krijgen in het Europees Parlement of in de Verenigde Naties. Jullie zwichten voor de stem van allerlei lobbygroepen, die al-

leen hun eigen korte termijn belang nastreven, maar zich niet bekommeren om de belangen van anderen, nu en in de toekomst. Lees maar eens de toespraak '[Bewijs mijn ongelijk](#)²' van Greta Thunberg in het inspirerende boekje *Niemand is te klein om het verschil te maken*. Greta zegt het veel duidelijker dan ik dat kan.

Je veegt wel de vloer aan met mijn generatie, Linda.

Dat werd ook hoog tijd, Henk. Daarom ga ik vandaag niet naar school. 'Oei,' zegt iedereen tegen mij, 'jij moet toch leren voor je toekomst.' Dat zal wel, maar – ik zeg het Greta Thunberg na – waarom zou ik leren voor mijn toekomst als ik geen toekomst heb? Ik doe er beter aan om te zorgen dat er überhaupt een toekomst voor ons is. Jij doet het niet.

Draaf je niet wat door, jongedame?

Helemaal niet. In tegendeel, ik houd me erg in. Laat ik nog maar wat duidelijker zijn.

Terecht dat iedereen bezorgd is over wat we de aarde aandoen. Dat is ook meer dan schandalig. We moeten ons echter heel veel meer zorgen maken over wat wij mensen elkaar aandoen. En over wat wij niet doen.

Met woorden kunnen we de aarde niet redden, Henk. We zien het nu overal om ons heen gebeuren. Terwijl we vol goede bedoelingen en heel betrokken verder praten, zijn aantal en omvang van de bosbranden dit jaar groter dan ooit. We hebben net de warmste zomer ooit gemeten, achter de rug. De temperatuur van het oceanewater is dit jaar 4 graden hoger dan wij ooit hebben meegemaakt. Gevolg? Meer stormen en als het tegenzit kunnen we het wel vergeten met de [warme golfstroom](#)³ die in ons land nu zorgt voor leefbare temperaturen. Eilanden die onder water komen en dus onbewoonbaar worden. En zo kan ik nog wel even doorgaan: enorme schade door overstromingen en modderstromen, extreme temperaturen in zuidelijke landen in Europa en Noord-Amerika. En het lijkt wel of de boodschap bij menigeen nog steeds niet aankomt.

We laten ons bedwelmen door woorden, door sprookjes die ons worden voor gehouden. Aan goede voornemens geen gebrek. Maar ja, je weet: de weg naar de hel is geplaveid met goede voornemens.

Ja, dat weet ik wel, Linda. Welke weg moeten we volgens jou dan kiezen?

Nou, dat is toch niet zo moeilijk? Gewoon doen wat we aan elkaar beloofd hebben. Belofte maakt schuld. En die schuld moeten we nu eindelijk eens inlossen.

Je moet wat duidelijker zijn, Linda.

Nu, begin maar bij het klimaat. Hoeveel miljoenen hebben we de arme landen in het Zuiden niet beloofd om hen in staat te stellen hun klimaatproblemen aan te pakken? Hoeveel is daarvan door de rijke landen nog steeds niet betaald? Meteen doen dus.

De Europese Unie geeft minder dan een tiende van de voor klimaatdoelen benodigde investeringen uit.

*Europese Rekenkamer
26 juni 2023*

En hebben we in 2015 in Parijs niet afgesproken om de opwarming van de aarde onder de 1,5 graad Celsius te houden? Geloof jij daar nog in?

We willen toch een fossielvrije energievoorziening om de uitstoot van CO₂ drastisch te verminderen? Doen dus. Ja maar, hoor ik dan: dat kost veel te veel ruimte en we hebben niet genoeg grondstoffen. Ik kan je laten zien dat we helemaal niet zo veel ruimte nodig hebben en dankzij allerlei innovaties hebben we het tekort aan grondstoffen al deels, misschien mag ik wel zeggen grotendeels opgelost.

Zon: 10% opp. Australië

Wind: 1,5% opp. Grote Oceaan

Bron: Ad van Wijk, 2019

Maar ook hier geldt: je moet het wel willen. En niet zwichten voor allerlei belangenorganisaties die liever doorgaan met olie en gas oppompen of nieuwe kerncentrales bouwen. Dat is allemaal zo ouderwets. Daar bouwen we de toekomst niet mee op.

Maar ook iets heel eenvoudigs: in ons kleine landje mogen we op veel wegen 120 km en soms zelfs 130 km per uur rijden. Vreemd toch? De Tweede Kamer kan heel snel besluiten om het maximum op 100 km per uur te zetten. Scheelt veel brandstof en dus CO₂, scheelt geld en is ook nog eens veiliger en scheelt dus ongelukken met alle gevolgen van dien. Is het Binnenhof ook al in slaap gevallen?

[En wie gaat dat allemaal betalen, Linda?](#) ⁴

De vervuiler natuurlijk. Da's nogal wiesde, Henk. Gelukkig wordt daar nu eindelijk aan gewerkt. Ik heb een verslag gezien van een onderzoek van eind jaren '80, uitgevoerd in opdracht van de Rabobank, waarin duidelijk wordt dat biologische landbouw helemaal niet duurder is dan de nog steeds gangbare landbouw, als we echt alle kosten toerekenen aan de producten, zoals bijvoorbeeld de stikstofuitstoot (om maar te beginnen met een actueel onderwerp) en de vervuiling van grond en grondwater. Een rapport al van bijna 40 jaar! Of, om iets te noemen wat minder gevoelig ligt, de transportkosten van onze landbouw- en andere producten die we over de halve wereld verslepen.

Dat is duidelijk, Linda. En hoe ga jij nu de aarde redden?

Die hoef ik niet te redden. [Die redt zichzelf wel](#)⁵.
Weet jij hoe oud de aarde is, Henk?

Nee, dat weet ik niet. Eigenlijk weet niemand dat precies. In ieder geval behoorlijk oud. De astronomen die het ontstaan van het heelal, van sterren en planeten onderzoeken, denken dat de aarde zo'n 4,5 miljard jaar oud is. En de verwachting is dat [de aarde nog wel zo'n 4,5 miljard jaar blijft bestaan](#)⁶. De aarde is dus zo'n beetje op de helft van haar leven. Maar... met astronomen weet je het maar nooit. Tijdens het schrijven van dit boek kregen we het bericht onder ogen dat de ouderdom van het heelal is verhoogd van 13,7 naar 26,7 miljard jaar. Bijna een verdubbeling in korte tijd. Veroudering kan blijkbaar snel gaan, heel snel zelfs. Wat dat betekent voor de tijd dat de aarde nog bestaat, blijft onvermeld. We houden het voorlopig dus maar op 4,5 miljard jaar. Dat wil echter nog niet zeggen dat er nog 4,5 miljard jaar leven op aarde is. De verwachtingen hoe lang de aarde nog leefbaar is voor de mens lopen nogal uiteen van 1 tot 1,75 miljard jaar. Een [onderzoek](#)⁷ van o.m. Wageningen Universiteit zegt dat al over 50 jaar de aarde onleefbaar heet zal zijn voor een derde van de wereldbevolking. Daar word je niet vrolijk van. Dat zal ons allemaal een hoop problemen geven.

Mooi. Dan hoeven we ons dus ook niet erg druk te maken over de aarde, wel over alle leven op aarde. En we moeten [wel beter met onze aarde omgaan en met elkaar](#)⁸. En we moeten heel snel zijn, want die 50 jaar uit het Wageningse onderzoek zijn zo om.

1.2 Duurzame samenleving

Hoe ziet die duurzame samenleving er volgens jou eigenlijk uit, Henk?

Je vraagt nogal wat, Linda. Ik zie een aantal nog wat vage contouren voor me:

- Een wereld zonder verwoestende en mens onterende oorlogen
- Een wereld waarin ieder levend wezen dus in vrede en vrijheid kan leven
- Een wereld van solidariteit en medeleven met elkaar
- Een wereld waarin elk mens alle kansen krijgt om zich te ontwikkelen
- Een wereld waarin de kwaliteiten van vrouwen en mannen ten volle worden benut
- Een wereld die 'leeft' binnen de grenzen van de aarde
- Een wereld waarin geen vervuilende bedrijven zijn
- Een wereld waarin niet het geld maar het welzijn van eenieder de hoogste prioriteit heeft
- Een wereld waarin de natuur de aandacht en eerbied krijgt die natuur verdient
- Een wereld die we ongeschonden en mooier doorgeven aan onze kinderen en kleinkinderen

en bovenal

- Een wereld zonder hebzucht.

Dat lijkt mij een fantastische wereld om naar toe te werken, Henk, voor ons zelf en voor alle generaties na ons, zowel plant als dier als mens. Wat gaan we doen? Men zegt altijd: een duurzame samenleving begint bij jezelf. Dat is natuurlijk prima, als het daar maar niet bij blijft!! Vaak twijfel ik of het wel zinvol is wat ik doe: het is toch maar een druppel op een gloeiende plaat, denk ik dan. Dan roep ik echter snel een voor mij heel belangrijke uitspraak van Gandhi in herinnering:

***Het mag onbetekenend lijken wat je doet,
het is belangrijk dat je het doet.***

Dan ga ik, bemoedigd door deze uitspraak, weer verder.

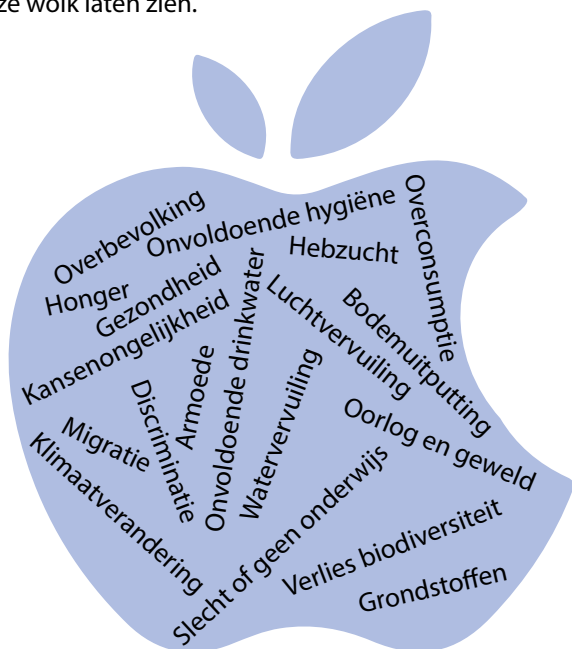
1.3 Bedreigingen voor een duurzame samenleving

Ja, de aarde redt zich wel, zoals we gezien hebben, ook al maken we er nu een geweldige puinhoop van. Maar denk je dat de mensen, de dieren en de planten en alle andere levende wezens zich ook wel redden?

Nee, natuurlijk niet, Henk. Dat lukt niet zomaar. Daar moet nog heel veel voor gebeuren. Ik zie nogal wat obstakels op onze weg. We hebben het er laatst op school ook over gehad. We moesten met elkaar bedenken welke bedreigingen we zien voor een duurzame toekomst.

En, waren jullie daar snel mee klaar?

Nee, we hebben er twee lesuren aan besteed, veel discussies, soms liep het nogal hoog op. Maar uiteindelijk hebben we een lijstje gemaakt waar de meesten van ons zich wel in kunnen vinden. We hebben er een woordwolk van gemaakt, dan ziet het er toch nog wat luchtig uit. Ik zal je onze wolk laten zien.

Een wijdverbreid misverstand:

Groen leven is duur, ingewikkeld en we 'mogen' minder.

Dat idee is hardnekkig, maar ongefundeerd. Juist als we de klimaatdoelen niet halen zijn we straks slecht af.

Marieke Blom, topeconoom ING, Trouw, 4 september 2023

Dat is nogal wat, Linda. Ik herken er veel onderwerpen in die ook onderdeel zijn van de Sustainable Development Goals. Je weet wel, de zeventien doelen die in 2015 door de Verenigde Naties zijn vastgesteld om van de wereld, althans van onze aarde, een betere plek te maken in 2030.

Meer informatie over de SDG's vind je als bijlage A en op de website van [SDG Nederland](https://sdg.nl)²⁵.

Terug naar jullie woordwolk, Linda. Ik zie vooral een heleboel losse woorden. Hebben jullie ook gekeken welke bedreigingen mogelijk samenhangen met andere? Dus of er sprake is van een zekere mate van oorzaak en gevolg?

Dat vroegen wij ons ook af., Henk. Deze vraag is echter best lastig te beantwoorden. Daar moet je eigenlijk wetenschapper voor zijn. Die hebben we niet bij ons in de klas. Toch hebben we geprobeerd om een antwoord te vinden. We zijn begonnen met vast te stellen wat naar onze mening de belangrijkste oorzaak van alle bedreigingen is. Zijn er te veel mensen op aarde? Of willen mensen te veel? Teveel spullen, te veel macht? Interesseert ze de gevolgen van hun gedrag niet, ook al hebben de generaties na hen er veel last van?

De aarde biedt genoeg voor ieders behoefte, niet voor ieders hebzucht.

Mahatma Gandhi

Wij denken dat – de in dit verband vaak genoemde – overbevolking niet de grootste en ook niet de belangrijkste bedreiging is, ook niet als we over enige tijd misschien wel met 10 miljard mensen op aarde zijn. Natuurlijk maakt

het grote aantal mensen het wel moeilijker om in ieders behoeften te voorzien. Geïnspireerd door Gandhi, zijn wij van mening dat mensen te veel willen, te hebzuchtig zijn en te weinig solidariteit tonen met de generaties na hen. Dat is verre van duurzaam en op termijn echt niet vol te houden.

Denk ook maar aan de bekende en beroemde definitie van Gro Harlem Brundtland, de Noorse premier die voorzitter was van de VN conferentie over Duurzaamheid in 1987, de World Commission on Environment and Development:

een duurzame samenleving voorziet in de behoeften van de huidige generatie zonder tekort te doen aan de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien.

Dat is klare taal, Linda. Heel goed van jullie.

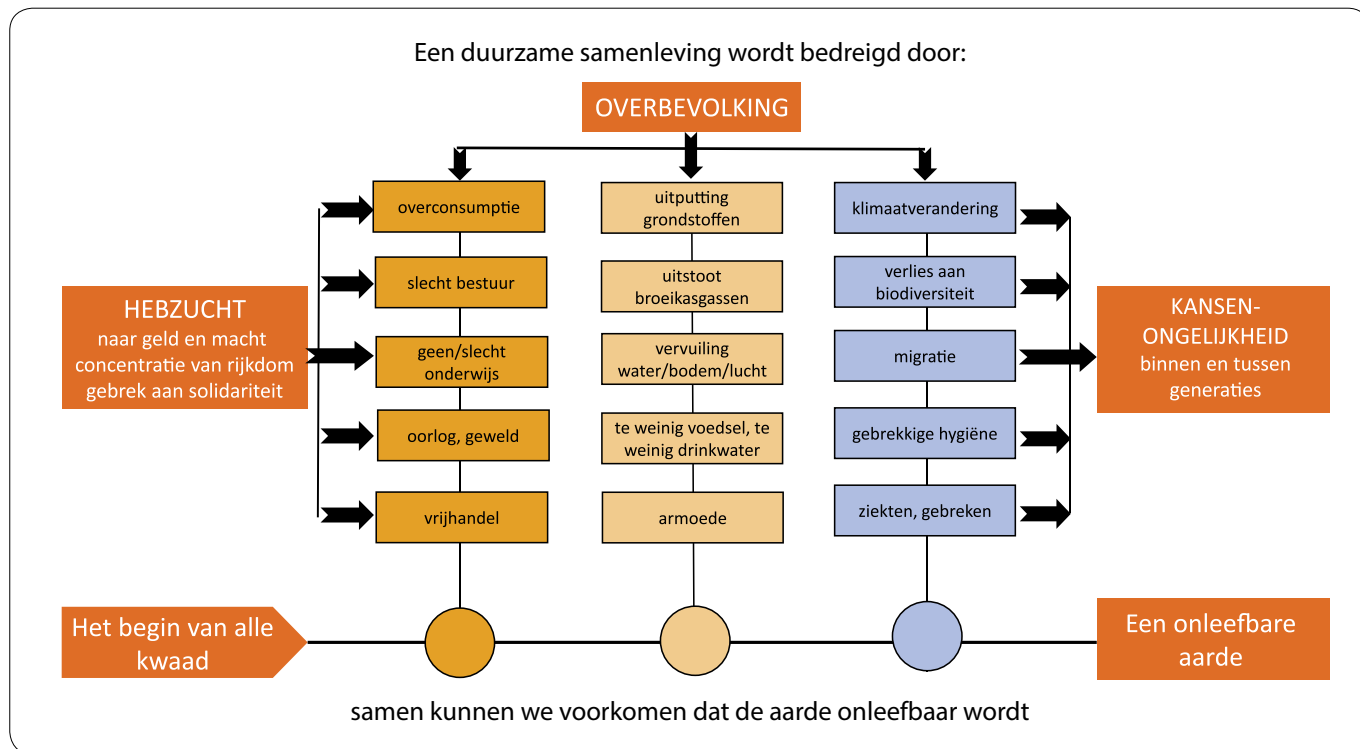
Ooit hoorde ik van iemand, ik weet helaas niet meer wie mij dat gezegd heeft:

Je kunt ook zeggen: een duurzame samenleving is

- in materieel opzicht toereikend
- in sociaal opzicht rechtvaardig
- in ecologisch opzicht duurzaam.

Dat vind ik ook een hele goede en bruikbare uitleg.

Kennen jullie het rapport *Common Future* van de VN Commissie Brundtland? Lezen! En jullie moeten ook het inmiddels zeer beroemde boek *Sapiens* van Yuval Noah Harari lezen. Hij schrijft dat veel van de ellende op aarde tussen de mensen is begonnen toen zij niet langer bleven rondtrekken als jager/verzamelaar met nauwelijks eigen spullen, niet meer dan wat ze makkelijk konden meenemen. Ze hebben rondgetrokken totdat ze op een vaste eigen plek gingen wonen, met een hek om hun eigendommen heen.

Een recept voor hebzucht: 'Mijn buurman moet van mijn spullen afblijven.' Die ontwikkeling, die 10.000 jaar geleden begon, kunnen we onmogelijk meer terugdraaien. Dus zullen we ervoor moeten zorgen dat de ontwikkelingen niet nog meer uit de hand lopen dan ze nu al doen.

Ik duidde er al op dat naar ons idee [Hebzucht](#)⁹ en een fors gebrek aan solidariteit met daarbij ons onverzadigbare streven naar meer, meer, meer, HET probleem zijn en daarmee een belangrijke oorzaak van veel ellende en crises, die we nu al om ons heen zien.

Hiernaast staat ons schema van de bedreigingen zonder de onderlinge relaties. Dat leest wat makkelijker.

In ieder geval hebben jullie een duidelijk schema gemaakt, Linda. Maar... hiermee is de vraag waar we dit hoofdstuk mee begonnen – Redden we het nog op tijd? – nog niet beantwoord. Eigenlijk is het ook geen goede vraag. Of we willen of niet, we kunnen niet anders dan ons uiterste best doen om te zorgen dat er ook voor alle generaties na ons een duurzame samenleving en een duurzame toekomst is. Samen kunnen we dat.

1.4 Aan de slag

Zullen we dan nu eerst maar eens bedenken wat we kunnen en moeten doen op de uitdagende reis naar een duurzame samenleving?

OK. Denken is goed, doen is nog beter en al helemaal als je er over hebt nagedacht.

1. Alle oorlogen de wereld uit.

Sommigen stellen voor: alle mannen opsluiten, want vrouwen beginnen geen oorlog. Van anderen horen we: alle wapens inleveren.

We kunnen het ook heel anders benaderen: we kunnen tolerant zijn naar 'de ander', accepteren dat hij en zij zijn zoals ze zijn, met een andere kleur, een andere cultuur, een ander geloof en andere gewoonten. En solidariteit met onze medemens hebben en tonen. Dan worden oorlogen overbodig. Niet fijn voor wapenfabrikanten, maar die moeten toch allemaal sluiten, op een enkele na, die onder scherp toezicht staat van ... ja, van wie eigenlijk? De VN hebben daarvoor onvoldoende macht. Misschien het International Hof van Justitie?

En wat doen we dan met dictators, die zich van ander gezag dan hun eigen gezag weinig aantrekken? We horen graag bruikbare suggesties van eenieder.

2. Solidariteit

Het oude gezegde luidt: 'Onbekend maakt onbemind'. Is dat ook waar als we het nu eens van een andere kant bekijken: 'Bekend maakt bemind'. Er zijn talloze voorbeelden die bevestigen dat je dit gezegde met een gerust hart kunt omkeren en dat het dan nog steeds waar is. Bovendien, solidariteit wordt er ook makkelijker op als we 'de ander' kennen. Solidariteit is een onderwerp dat in vele, misschien wel alle religies voorkomt. Zelfs in de kinderreligie rond Sinterklaas: 'Eerlijk zullen we alles delen....'

Een totaal ander voorbeeld van 'solidariteit' hebben we na de Tweede Wereldoorlog gezien, toen de VS met de Mars-

hallhulp enorm heeft geholpen met het herstel van het zwaar gehavende Europa. Een vruchtbare combinatie van solidariteit en eigenbelang.

3. Kansen voor iedereen

Gelijke monniken, gelijke kappen. Tja, maar de ene monnik is de andere niet. We horen tegenwoordig vaak: 'Het maakt veel uit waar je wieg staat.'

Toch kunnen we er veel aan doen om iedereen gelijke kansen te geven. Het wordt er echter niet makkelijker op als we op scholen bezuinigen op extra, individuele begeleiding van kinderen die achterop dreigen te raken. Dat kost geld, ja, dat is waar. Het mag ook geld kosten: het is een investering met een onwaarschijnlijk hoog rendement, zowel voor het kind en de ouders en andere kinderen uit het betreffende gezin, als maatschappelijk gezien.

4. Vrouwelijk leiderschap

We zullen de reis naar een duurzame samenleving niet succesvol kunnen afleggen als we geen gebruik maken van de kwaliteiten van vrouwen. Nee, Linda, je hoeft niet meteen zo trots en zelfgenoegzaam te knikken. Het is gewoon zo. Ik verwacht ook dat de eerste Hoge Commissaris voor Duurzame Samenleving een vrouw zal zijn.

5. Binnen de grenzen van de natuur

Daarover hebben we in de 18 paragrafen van deel 2 van dit boek al het nodige geschreven. Nu 'alleen' nog gewoon doen. En genoeg dóen. Niet al te snel genoegzaam achterover leunen.

6. Een schone wereld

Waar mensen wonen en werken zal altijd wel vervuiling zijn. Dat is niet erg, als we het maar op tijd opruimen. Dus allemaal, mensen, bedrijven en andere organisaties: allemaal onze eigen troep opruimen. Bij bodem-, water- en luchtvervuiling is dat niet zo eenvoudig. Dus doen we er goed aan om die te voorkomen.

7. Een duurzaamheidseconomie

We voeren een grote verandering door: van een lineaire economie naar een circulaire economie. Deze is niet gericht op groei, niet op steeds meer, meer. Wel op het welzijn van alle levende wezens en van Moeder Aarde.

We hebben beloofd, Linda, dat we maar met één aanbeveling komen. Ik zou er toch graag nog één aan toevoegen. Nu we dit allemaal opgeschreven hebben, zie ik dat er nog één ontbreekt.

22 april: de internationale dag van de Aarde – World Earth Day, een maand na het begin van de lente, wanneer de natuur zich vernieuwt. Ik stel voor dat wij allemaal op die dag onze plannen bekend maken voor het komende jaar van onze reis naar de duurzame samenleving. Allemaal moet je heel letterlijk opvatten:

- de VN, de OESO, de EU en alle andere landenorganisaties
- elk individueel land
- elk bedrijf – het past heel goed in het Duurzaam jaarverslag dat een bedrijf toch al maakt
- vakbonden en werkgeversorganisaties
- en op kleinere schaal denk ik aan een school, een sportclub, een scoutingclub en nog veel meer
- en natuurlijk wij allemaal persoonlijk. Dus jij en ik ook.

Allemaal maken we een lijst met wat we het komende jaar willen bereiken op onze reis. Geen dik rapport, gewoon een lijst met 5 – 10 punten.

OK. We beginnen in Nederland en breiden het daarna uit over de hele wereld.

Aanbeveling 2:

22 april: elk jaar maken we allemaal bekend wat onze doelen voor het komende jaar zijn, op onze reis naar een duurzame samenleving.

In ieder geval reken ik er op, Linda, dat jij hier met jouw klas mee aan de slag gaat. Kies maar een of twee onderwerpen uit, waar jullie bijvoorbeeld het komende half jaar extra aandacht aan willen besteden. Wil je dit aan ons doorgeven, zodat we het ook op de website kunnen plaatsen? Dat inspireert andere klassen ook weer. Zo kan je met z'n allen werken aan een betere toekomst voor alle volgende generaties. Goed idee? Doen dus.

Mijn e-mail adres is nog steeds

geurt@nederlandduurzaam.nl.

Werken aan duurzaamheid doen we met elkaar

Men zegt vaak dat Nederland zo vol is. Ach, dat is maar hoe je het bekijkt. Ik zie vooral veel ruimte, veel ruimte voor verbetering.

Patrick Schaevers

In mijn droom liep ik een winkel binnen.
Achter de toonbank stond een engel.
Ik vroeg: "Wat verkoopt u hier?"
"Alles wat u maar wilt," zei de engel.

"O," zei ik, "echt waar?
Ik wil graag vrede op aarde.
Geen honger en armoede meer.
Gezondheid en onderdak,
vrijheid en respect voor iedereen."

"Wacht even," zei de engel.
"U begreep me verkeerd.
Wij verkopen hier geen vruchten,
Alleen de zaden.
Die kunt u dan zelf zaaien."

Oude Chassidische vertelling
Echt waar? - (blijnieuws.nl)

Deel 2

Op weg naar een duurzame toekomst

Dit deel geeft vooral veel feitelijke informatie over de onderwerpen die in het schema met de bedreigingen voor een duurzame samenleving zijn getoond. Iedereen kan inspiratie en informatie op doen. Met iedereen bedoelen we

iedereen die een mooie wereld aan volgende generaties wil doorgeven, een wereld waar mensen – en alle andere levende wezens – gezond en blij kunnen leven, in harmonie met de natuur en alles wat leeft.

Toelichting bij de paragrafen per onderwerp

Geselecteerde landen: Omdat wij voor veel landen niet voldoende data hebben, concentreren we ons hier op de landen van de EU; daarvoor zijn de meeste data wel beschikbaar. Hoewel... ook daar ontbreekt af en toe nog wel iets.

Distance to frontier: Voor een 'stip op de horizon' – wat moeten we over 10, 20, 30 jaar hebben bereikt – hanteren we Distance to frontier (dtf) in plaats van de door een land gestelde doelen. Te vaak kennen we deze doelen niet. Distance to frontier – afstand tot het best presterende land – is een veel gebruikt alternatief, ook de Wereldbank en bijvoorbeeld de SSI maken hier gebruik van.

Deze gegevens kunnen de basis vormen voor hernieuwde en verheugde inspanningen om een duurzame samenleving te bereiken. Tijdig.

We moeten ons wel goed realiseren dat het gebruik van de dtf in veel gevallen leidt tot een onderschatting van wat een land nog moet doen om een werkelijk duurzame samenleving te bereiken, tenzij het best presterende land voor een indicator al het duurzame doel heeft bereikt. Dit onderscheid is duidelijk te zien in paragraaf 6, Overconsumptie. Daar hebben we zowel de grafiek voor de distance to frontier als voor de distance to target (het duurzaamheidsdoel) geplaatst. Bij deze indicator is het verschil heel duidelijk en heel groot.

Max/min wil niet altijd zeggen dat max de beste waarden weergeeft en min de slechtste. Dat hangt af van wat de indicator beschrijft. Bijvoorbeeld Indicator Ondervoeding (Sufficient Food): de maximale waarde geeft het hoogste % ondervoede mensen weer en is dus het slechtste.

Trendlijn: indien het zinvol is, hebben we in de grafiek NL-afstand tot best presterende land EU27 een trendlijn toegevoegd. Uiteraard is het de bedoeling dat de trend wijst naar het kleiner worden van de afstand tot het best presterende land.

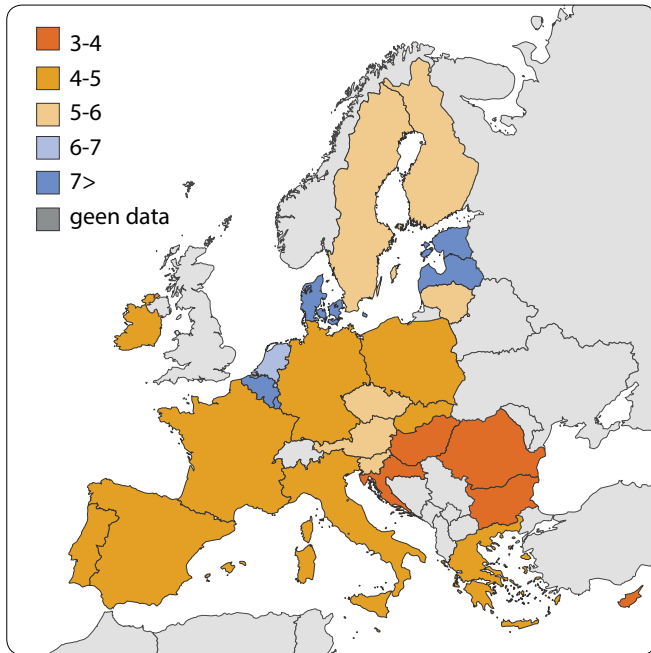
Procentpunten: een verandering van een waarde van bijvoorbeeld 25% naar 26% noemen we een verandering van één procentpunt. Dat is dus niet hetzelfde als de procentuele verandering, want die bedraagt in dit voorbeeld 4% t.o.v. de beginwaarde van 25%.

We baseren ons op de verkregen statistische data uit (officiële) openbare bronnen, vooral Eurostat, World Development Indicators van de Wereldbank, Our World in Data en de data van de Sustainable Society Index (SSI). Als u onjuistheden of onduidelijkheden tegenkomt, laat het ons weten svp.

Indicator 1

Hebzucht

Omschrijving: Hebzucht is een drang naar altijd meer en nooit genoeg. een vorm van schraapzucht of schraapzuchtigheid, een dorst naar geld, macht, aanzien of prestige, zo leert Wikipedia ons.

Global Footprint in gha/inwoner

Bron: Global Footprint Network (GFN)

Toelichting

Hebzucht is een wijdverbreide eeuwenoude eigenschap van ons mensen. Hebzucht gaat gepaard met gebrek aan solidariteit. Het is niet zomaar dat Linda en haar klasgenoten Hebzucht als het 'begin van alle kwaad' hebben gezien. Hebzucht leidt ook tot ongelijkheid in rijkdom, in inkomen

en vermogen en tot een concentratie van macht.

Prof. Ingrid Robeyns legt in haar zeer leeswaardige boek *Limitarisme* duidelijk uit waarom die concentratie schadelijk is voor de wereld als geheel.

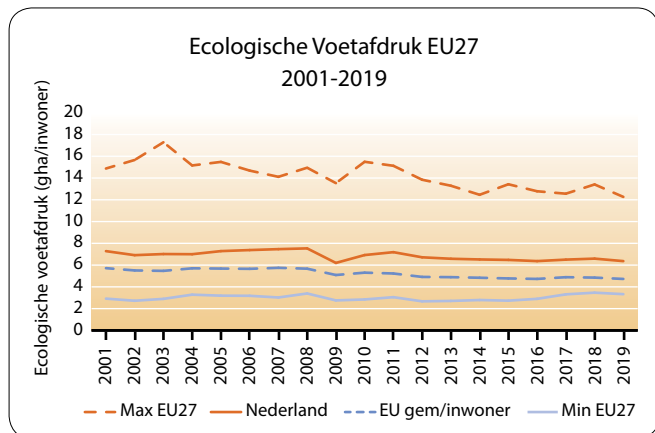
Hebzucht van een land betekent dat een land een groter stuk van de wereldtaart van inkomen wil hebben. Een groter stuk voor mij gaat gepaard met een kleiner stuk voor jou. Dus kijken we naar de verandering van het aandeel van een land in het wereldinkomen. In gewoon Nederlands: krijgt een land een groter stukje van de beschikbare wereldtaart dan vorig jaar?

Als indicator gebruiken we niet het BNP (Bruto Nationaal Product; in het Engels GDP=Gross Domestic Product) maar de Ecologische Voetafdruk (de Global Footprint, GF). Die heeft twee voordelen boven het gebruik van het BNP voor Hebzucht: 1) de Voetafdruk is veel breder dan het BNP, dat slechts kijkt naar geldstromen en 2) de Voetafdruk heeft een duidelijk omschreven doel: een gelijk deel van de opbrengsten van de aarde: een 'fair share' voor iedereen.

Doelstelling

Het fair share (eerlijk aandeel), uitgedrukt in [Global hectares](#)¹⁰ (gha) per inwoner, bedraagt bij de huidige omvang van de wereldbevolking 1,6 gha per inwoner. Daar moeten we dus weer naar toe.

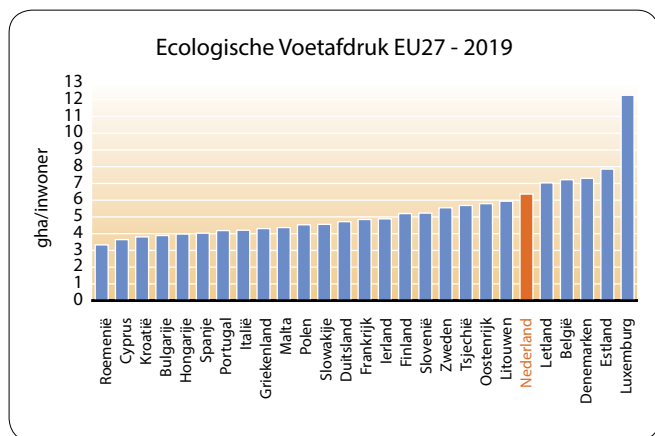
Ontwikkeling 2001-2019

Bron: Global Footprint Network (GFN)

Nederland gebruikt met zo'n 6 gha in 2019 aanzienlijk meer dan het genoemde fair share van 1,6 gha per inwoner wereldwijd. Zelfs het minimum van de landen van de EU27 ligt ruim boven het fair share. Terwijl de minimum voetafdruk van de EU27 tussen 2001 en 2019 licht stijgt (van 2,9 naar 3,3 gha/inwoner), daalt deze in Nederland van 7,3 naar 6,4 gha/inwoner.

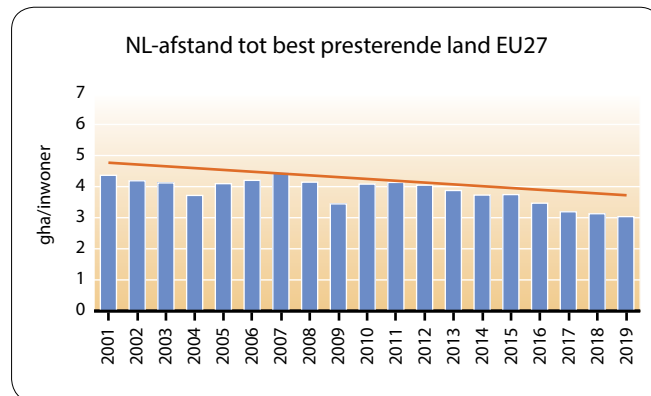
Vergelijking EU27 landen

Bron: Global Footprint Network (GFN)

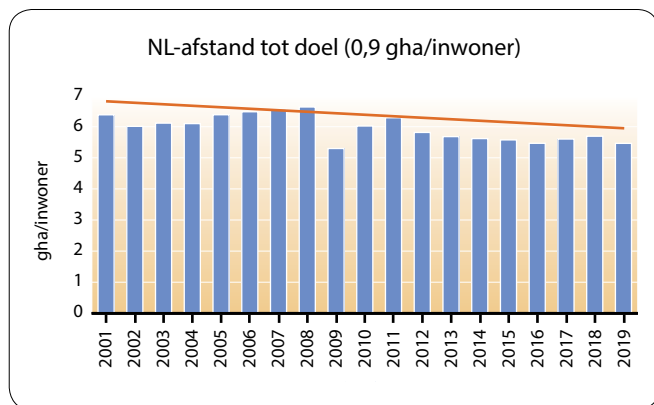
Nederland heeft in 2019 op vijf landen – waaronder uit-schieter Luxemburg – na de hoogste voetafdruk van de EU27. Niet iets om trots op te zijn.

Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: Global Footprint Network (GFN)

De afstand tot best presterende land van de EU27 is voor Nederland tussen 2001 en 2019 afgenomen, omdat de voetafdruk van Nederland kleiner is geworden en die van het best presterende land groter. Een vermindering van de voetafdruk met nog eens zo 3 gha/inwoner is heel erg veel. De noodzakelijke verkleining wordt nog extra groot als we kijken naar de afstand van Nederland tot het gewenste doel (een fair share van 1,6 gha/inwoner). Die afstand bedraagt in 2019 een kleine 5 gha/inwoner. Een enorme uitdaging, in goed Hollands een 'inconvenient truth'.

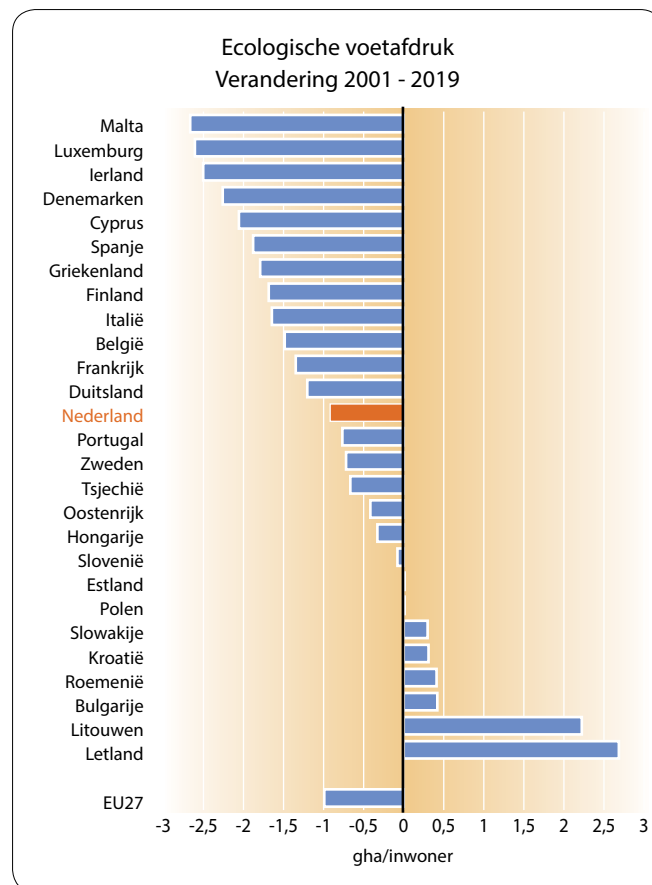

Bron: Global Footprint Network (GFN)

Het goede nieuws is dus dat de afstand van Nederland tot het gewenste doel van een eerlijk aandeel (fair share) kleiner wordt. Het slechte nieuws is dat die afstand nog steeds veel en veel te groot is. We leven – ook in Nederland – op veel te grote voet. Beter gezegd, op te onduurzame voet. En daar kunnen we zelf veel aan doen.

Lees ook [Overshoot day](#)¹¹, dat u weer op een andere manier laat zien dat we toch echt op te grote voet leven. En dat we daar veel aan kunnen doen, zonder terug te hoeven gaan naar de Middeleeuwen.

Verandering 2001-2019

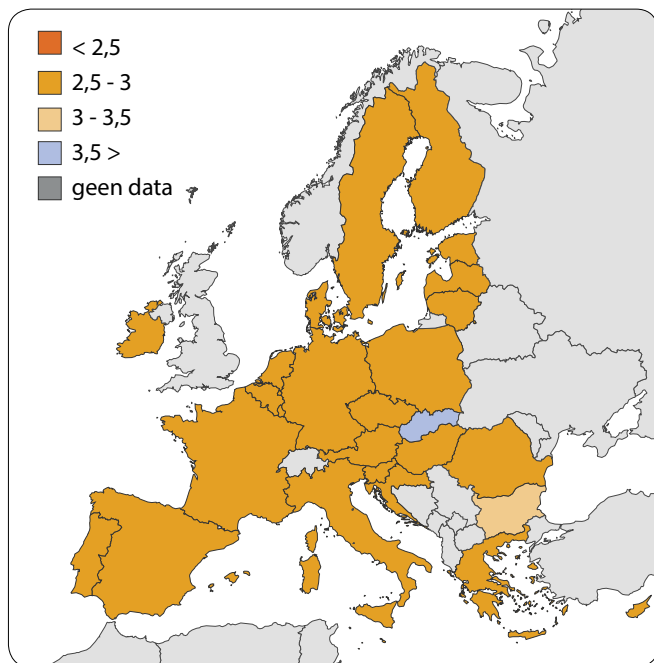
Bron: Global Footprint Network (GFN)

Van 2001 tot 2019 hebben 19 landen – waar onder Nederland – de voetafdruk verkleind, 8 landen hebben die groter zien worden (waarvan twee slechts minimaal). De voetafdruk van de EU27 als geheel is met 1 gha/inwoner verminderd,

Indicator 2

Voldoende voedsel

Omschrijving: % ondervoede mensen (jong en oud) in een land

% ondervoede mensen in % van de bevolking - 2019

Bron: Wereldbank

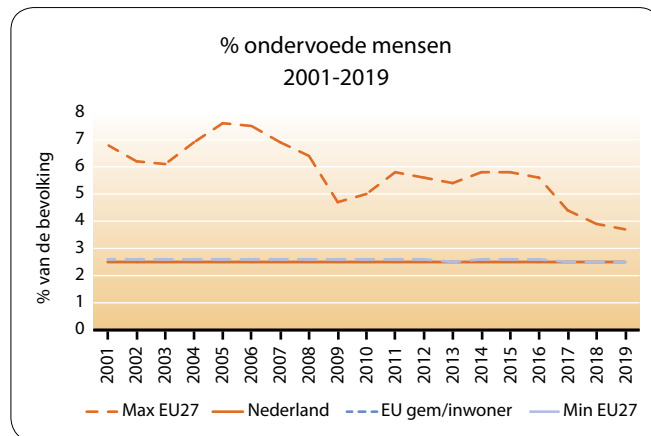
Toelichting:

Ondervoed wil zeggen dat iemand niet elke dag voldoende calorieën binnenkrijgt om een normaal actief en gezond leven te leiden.

Doelstelling

Tegen 2030 de honger de wereld uit, d.w.z. 0% ondervoede mensen. (SDG 2, de targets 2.1 en 2.2)

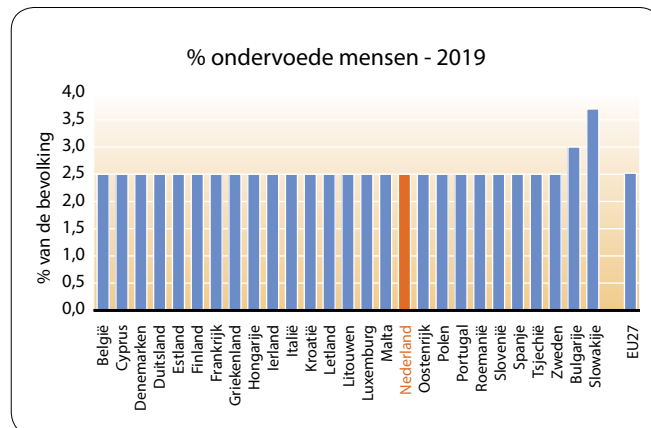
Ontwikkeling 2001-2019

Bron: Wereldbank

Nederland zit, evenals de EU27, op het minimum van 2,5%. Voor deze indicator hanteert de bron een 'forfaitaire waarde' voor alle waarden die op of onder de 2,5% liggen. Het gemiddelde van de EU27 bedraagt sinds 2017 ook deze 2,5%. Het maximum van de EU27 is sinds 2001, met af en toe een verhoging tussendoor, vooral drastisch gedaald tot onder de 4%, bijna een halvering van de 7% in 2001.

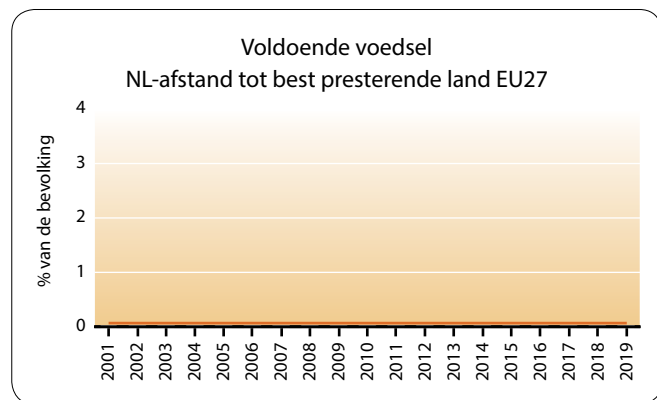
Vergelijking EU27 landen

Bron: Wereldbank

In alle EU27 landen, met uitzondering van Bulgarije en Slowakije, bedraagt het (forfaitaire) percentage ondervoede mensen 2,5 %. Dat wil dus zeggen dat het werkelijke percentage tussen 0 en 2,5% ligt.

Afstand van Nederland tot best presterende land

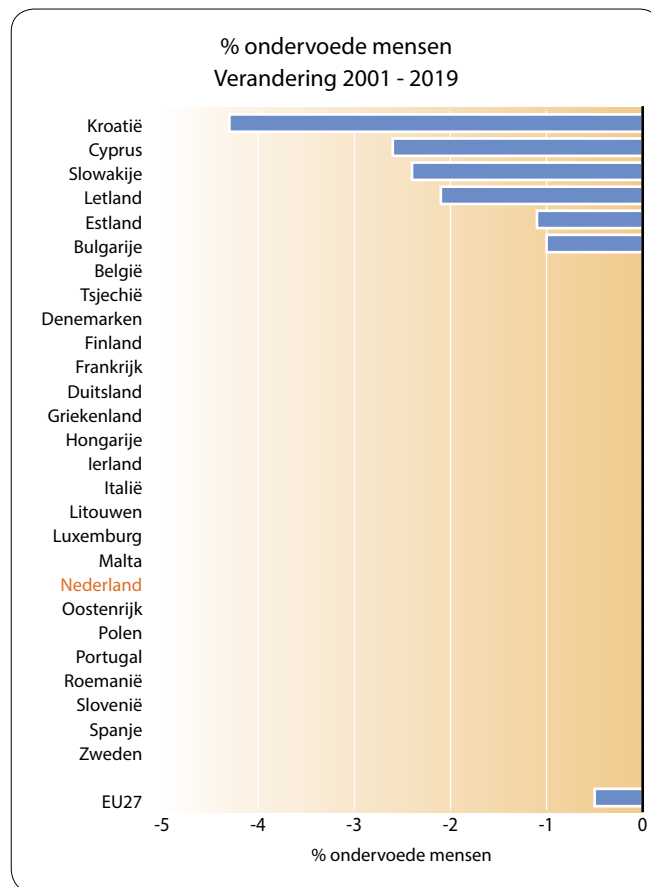

Bron: Wereldbank

Met zoveel landen met – volgens de statistieken – 2,5% ondervoede mensen, waaronder Nederland, is de afstand van Nederland tot het best presterende land 0.

Een onderzoek¹² in opdracht van het Nederlandse Rode Kruis (december 2021) geeft echter aan dat 14% van de mensen in Nederland te maken heeft met een vorm van voedselnoed: 3% heeft ‘alleen’ te weinig te eten, 6% wil meer gevarieerd of gezonder kunnen eten, 5% heeft zowel te weinig als onvoldoende gevarieerd / gezond te eten. Niet eenieder die voedselnoed ervaart, vraagt om hulp, of vraagt die wel maar krijgt die niet. De – nu 172 – voedselbanken in Nederland voorzien in toenemende mate in hulp in geval van voedselnoed.

Verandering 2001-2019

Bron: Wereldbank

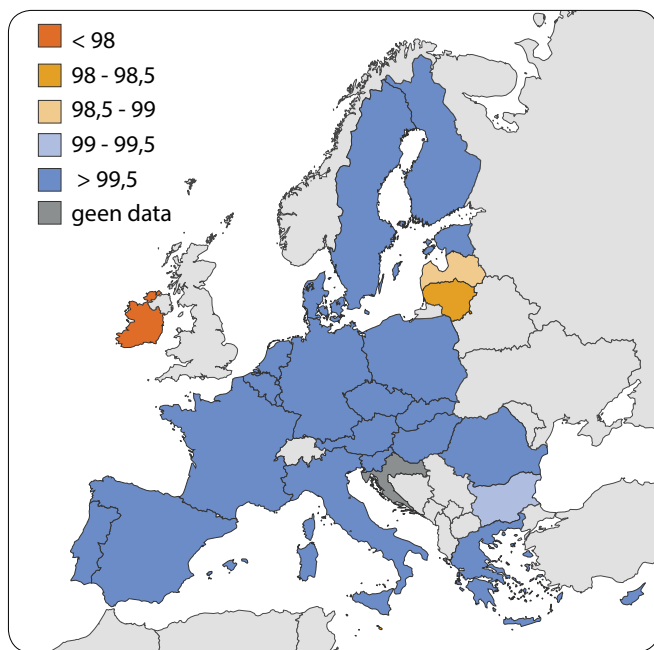
Deze grafiek laat niet zo heel veel zien. Voor de meeste landen is en blijft het percentage (althans de forfaitaire waarde) volgens de statistieken tussen 2001 en 2019 hetzelfde: 2,5%.

Zes landen hebben in genoemde periode het percentage ondervoede inwoners zien afnemen, in Kroatië zelfs fors zien afnemen. Alleen Bulgarije en Slowakije hebben in 2019 nog een percentage ondervoede mensen dat hoger is dan 2,5%, zoals we in de laatste grafiek op de vorige pagina zagen.

Indicator 3

Voldoende drinkwater

Omschrijving: % personen dat beschikt over veilig drinkwater

% mensen met toegang tot veilig drinkwater - 2019

Bron: Eurostat

Toelichting

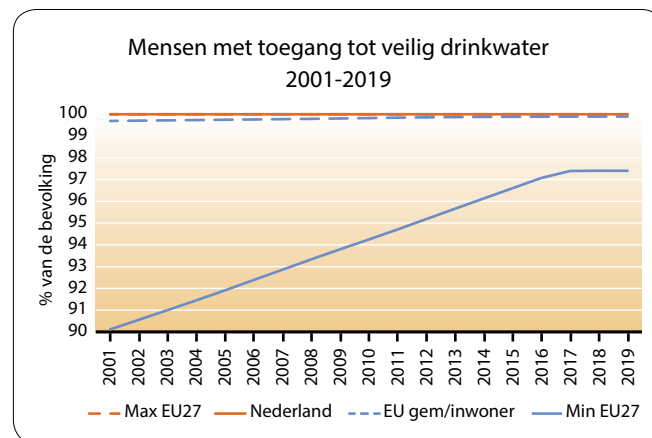
Het percentage mensen dat ten minste gebruik maakt van basis waterdiensten en van veilig beheerde waterdiensten. Onder basis waterdiensten wordt verstaan drinkwater uit een verbeterde bron, mits de tijd voor het halen en naar huis brengen niet meer dan 30 minuten bedraagt.

Verbeterde waterbronnen zijn onder meer leidingwater, boorgaten of buisputten, beschermde gegraven putten, beschermde bronnen en verpakt of geleverd water.

Doelstelling

Tegen 2030 een universele en gelijke toegang tot veilig en betaalbaar drinkwater voor iedereen. (SDG 6). Dat betekent voor deze indicator dus 100%.

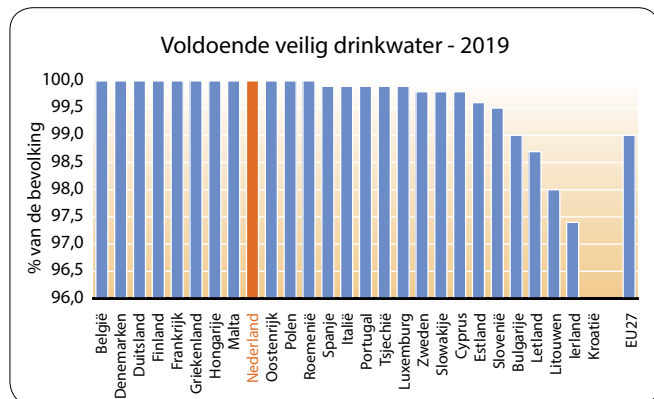
Ontwikkeling 2001-2019

Bron: Eurostat

De lijnen voor het maximum voor de EU27 en voor Nederland vallen vrijwel samen. Vanaf 2005 komt ook de lijn voor het gemiddelde van de EU27 daar heel dicht bij. Het minimum van de EU27 holt daar achter aan en komt snel ook heel dichtbij.

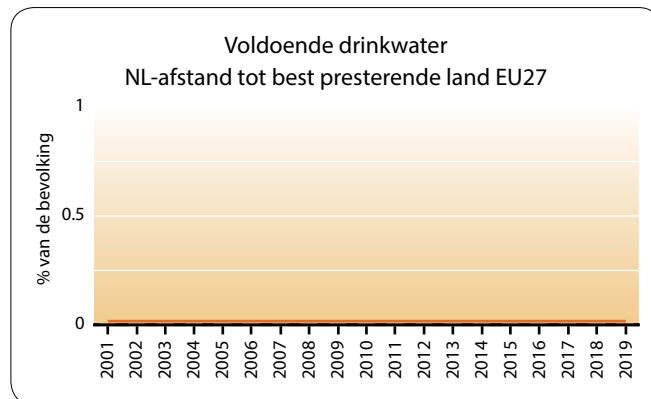
Vergelijking EU27 landen

Bron: Wereldbank

Nederland behoort met 100% van de bevolking die toegang heeft tot veilig drinkwater tot de kopgroep van 12 landen die elk 100% behalen. Dat Nederland desondanks 'maar' op de negende plaats staat heeft uitsluitend te maken met de alfabetische volgorde van de landen, die voor Nederland slechter uitvalt dan voor bijvoorbeeld België. de koploper in de ranglijst. Slechts 3 landen zitten onder het EU27 gemiddelde van 99% (en van Kroatië weten we het niet).

Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: Wereldbank

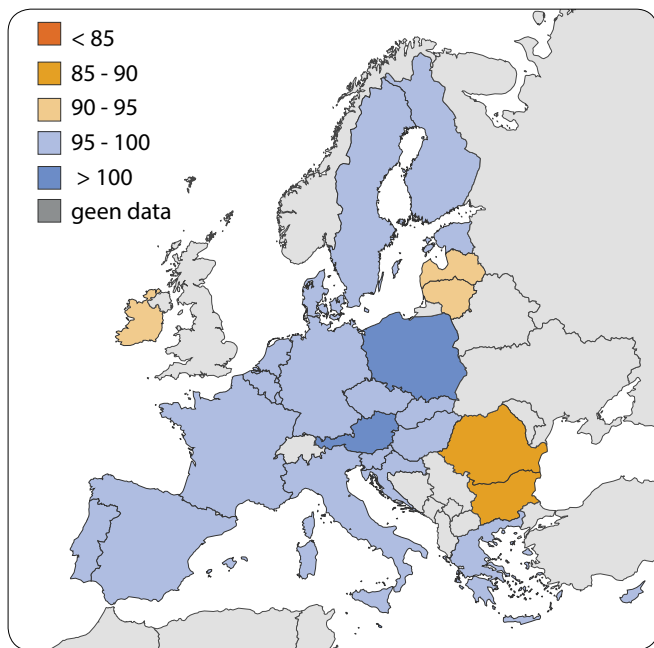
Nederland behoort in de periode 2001-2019 tot de best presterende landen; dus is de afstand 0.

Verandering 2001-2019

De veranderingen in deze periode zijn marginaal en in een grafiek nauwelijks zichtbaar.

Indicator 4 Hygiëne

Omschrijving: Percentage van de bevolking dat ten minste elementaire sanitaire voorzieningen gebruikt

% mensen met toegang tot veilige sanitatie - 2019

Bron: Wereldbank

Toelichting

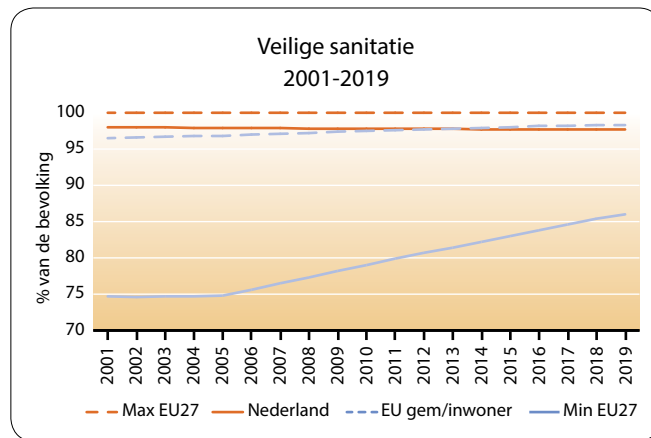
Het percentage mensen dat op zijn minst gebruik maakt van elementaire sanitaire voorzieningen, wil zeggen het percentage dat beschikt over verbeterde sanitaire voorzieningen die niet worden gedeeld met andere huishoudens. Deze indicator omvat zowel mensen die gebruik maken van elementaire sanitaire voorzieningen als degenen die

gebruik maken van veilig beheerde sanitaire voorzieningen. Verbeterde sanitaire voorzieningen omvatten het doorspoelen/gieten van rioleringsystemen, septic tanks of latrines; geventileerde verbeterde latrines, composiet-toiletten of latrines met platen.

Doelstelling

Tegen 2030 heeft iedereen toegang tot veilige sanitaire voorzieningen (SDG 6).

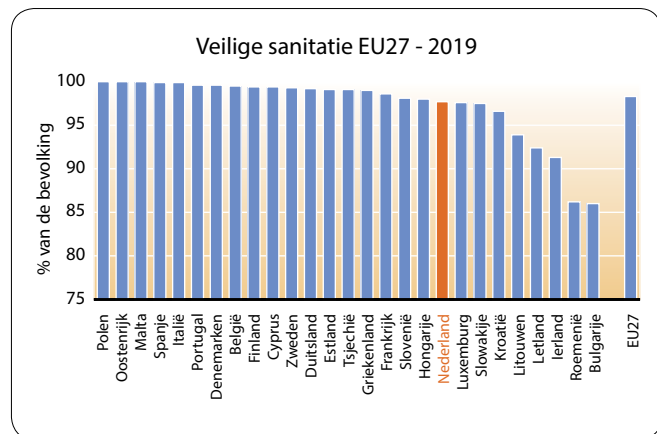
Ontwikkeling 2001-2019

Bron: Wereldbank

Nederland zakt tussen 2001 en 2019 wat weg qua veilige sanitatie, zelfs tot onder het – wel stijgende – gemiddelde van de EU27. Merkwaardig.

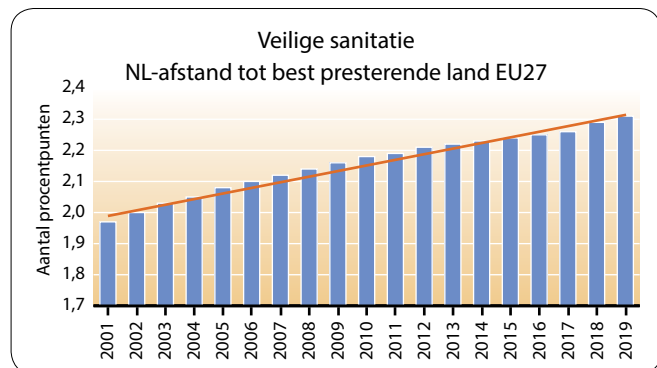
Vergelijking EU27 landen

Bron: Wereldbank

Nederland vinden we met 97,7% van de bevolking die beschikt over veilige sanitaire voorzieningen, pas op de negentiende plaats in de EU27.

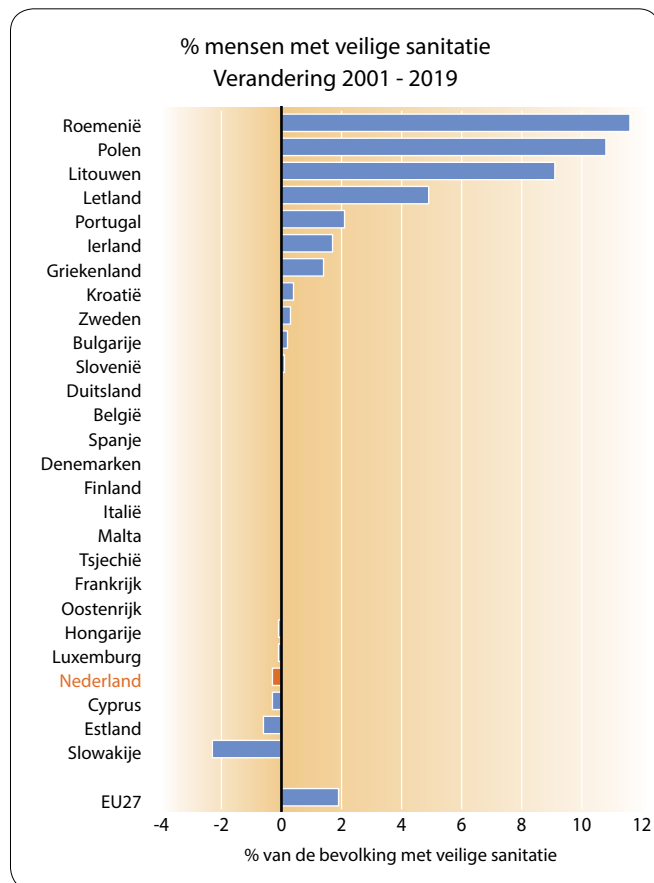
Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: Wereldbank

De afstand van Nederland tot de vijf best presterende landen, ieder met 100%, is weliswaar klein maar groeiende.

Verandering 2001-2019

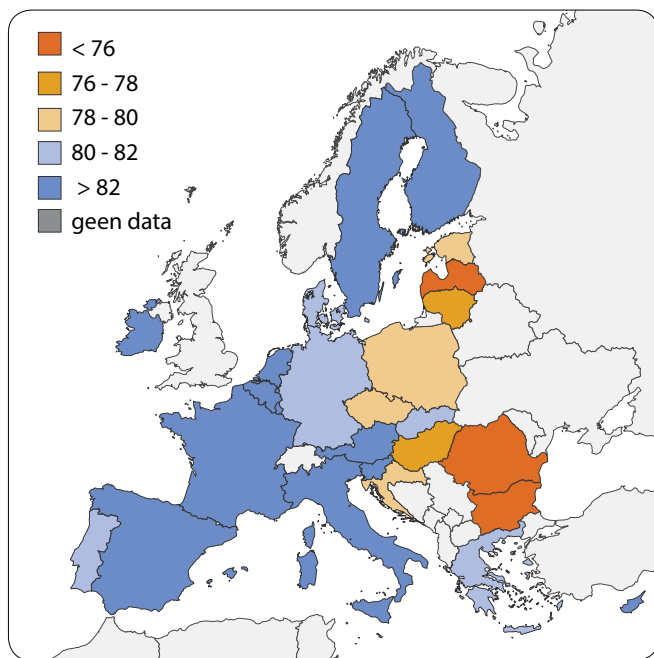
Bron: Wereldbank

4 landen hebben forse stappen gezet, om niet te zeggen sprongen voorwaarts gemaakt. In totaal hebben 11 landen tussen 2001 en 2019 vooruitgang geboekt m.b.t. veilige sanitatie. 6 landen, waarvan 2 minimaal, zagen de score voor deze indicator achteruit gaan, waaronder – merkwaardig genoeg – Nederland.

Indicator 5

Levensverwachting

Omschrijving: Levensverwachting bij geboorte (M+V)

Levensverwachting bij geboorte (M+V) - 2019

Bron: Eurostat

Omschrijving

De levensverwachting bij geboorte geeft het gemiddelde aantal jaren aan dat een pasgeboren baby zou leven als de sterftepatronen zoals die ten tijde van haar/zijn geboorte waren, zijn/haar hele leven hetzelfde blijven.

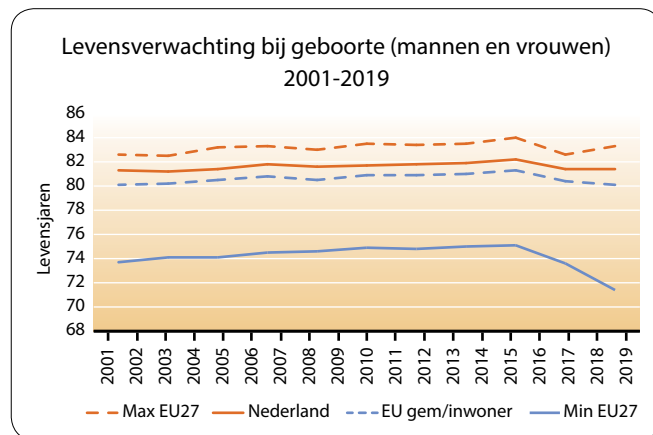
Toelichting

Levensverwachting bij geboorte geeft het gemiddelde aantal jaren aan dat een pasgeboren baby kan verwachten. Dat is niet hetzelfde als het aantal te verwachten **gezonde** levensjaren.

Doelstelling

Verzekeren een goede gezondheid en promoot welzijn voor alle leeftijden (SDG 7). Wij hanteren hiervoor als doelstelling de levensverwachting van het land dat koploper is qua levensverwachting.

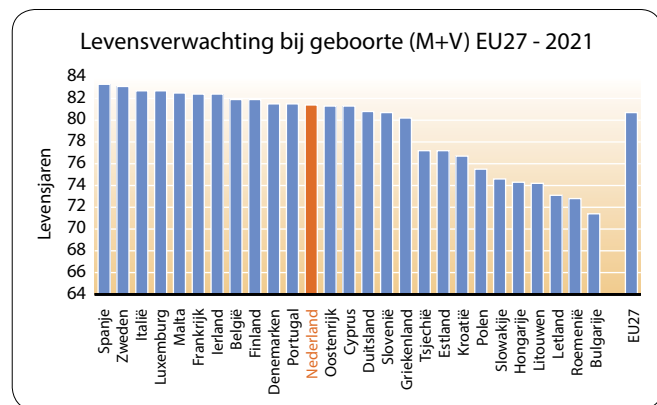
Ontwikkeling 2001-2019

Bron: Eurostat

De levensverwachting bij geboorte in 2021 is in Nederland (81,4) ruim een jaar hoger dan het gemiddelde in de EU27 (80,1). Daarmee staat Nederland in 2021 op de twaalfde plaats, zoals in de volgende grafiek is te zien.

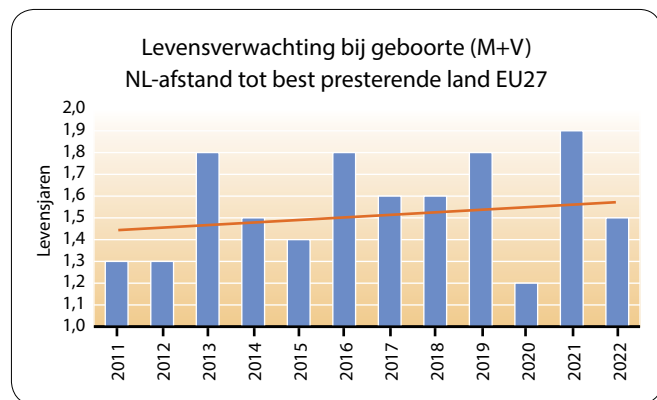
Vergelijking EU27 landen

Bron: Eurostat

Nederland is met plaats 12 op de ranglijst van EU27 landen een middenmoter. Dat betekent dus dat er ruimte is voor verbetering.

Afstand van Nederland tot best presterende land

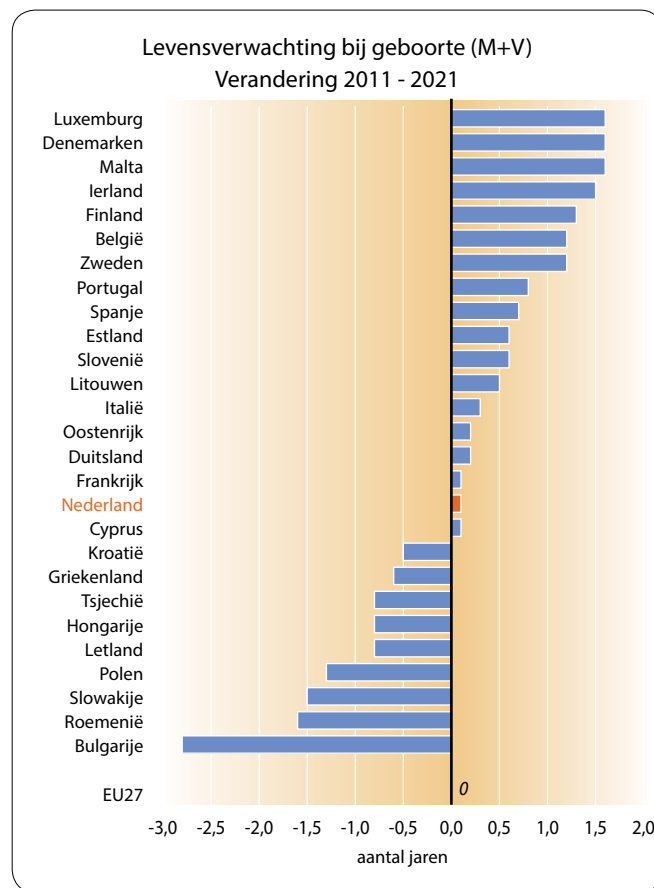

Bron: Eurostat

De afstand van Nederland tot het best presterende land varieert vrij sterk, om het zacht uit te drukken. De trendlijn laat een duidelijk stijgende trend zien, al is die in aantal levensjaren nogal bescheiden. Maar toch, de afstand tussen Nederland en het best presterende land van de EU27 wordt groter. Het lage cijfer in 2020 is vooral een gevolg van een forse terugval bij het best presterende land.

Verandering 2011-2021

N.B. de enigszins ongebruikelijke jaren waarover in onderstaande grafiek de verandering wordt bekeken, zijn een gevolg van de (niet) beschikbaarheid van data.

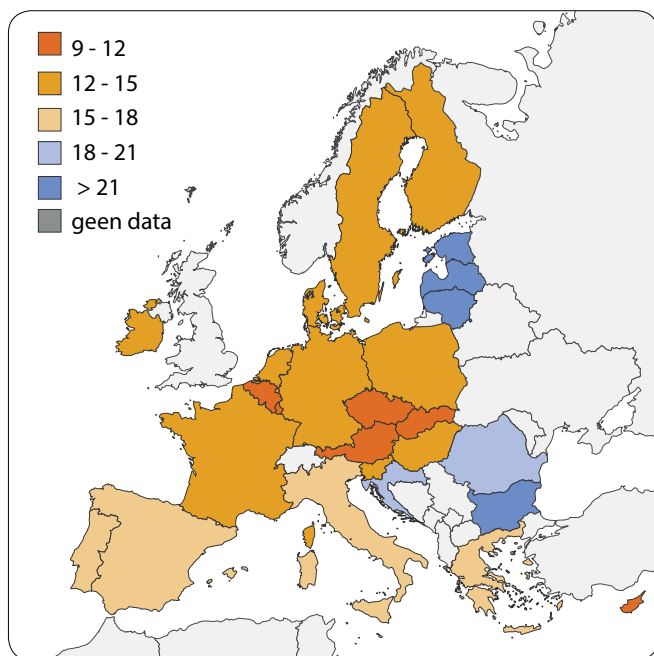
Bron: Eurostat

18 van de 27 EU landen hebben de levensverwachting bij geboorte zien toenemen in de jaren 2011 tot 2021. Ook in Nederland is deze toegenomen, al is het slechts met 0,1 jaar. In 9 landen is de levensverwachting bij geboorte gedaald; in Bulgarije was de daling met bijna 3 levensjaren fors. Het gemiddelde in EU27 is in 2021 (80,1 jaar) gelijk aan de waarde in 2011. De verandering over die jaren is dus 0. In 2022 is de gemiddelde levensverwachting gestegen tot 80,7 jaar, al is dat niet in de grafiek te zien.

Indicator 6

Armoede

Omschrijving: % personen van 18 jaar en ouder met risico van armoede

% personen met risico van armoede - 2021

Bron: Eurostat

Toelichting

Armoede is een bron en voedingsbodemp van veel ellende en problemen voor de betreffende persoon en zijn/haar omgeving. Armoede zorgt voor ongelijkheid in kansen op velerlei gebied en is niet zelden een reden voor emigratie. Armoede is ook een relatief begrip, zoals Alexis de Tocqueville al heeft beschreven in zijn bijzonder interessante boek *Over het Pauperisme*. Hij reisde van

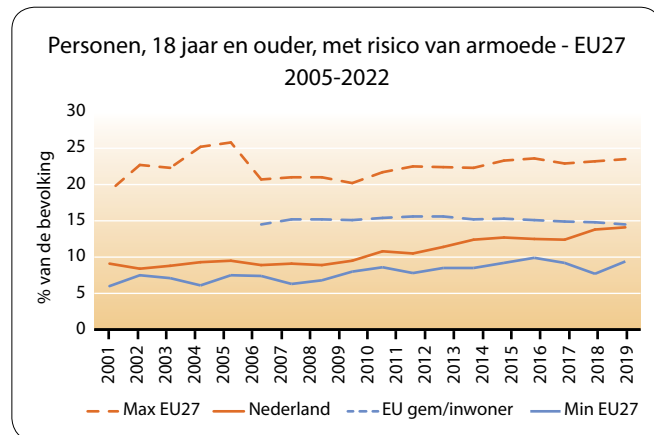
Frankrijk naar het toen – dankzij de industrialisering – rijkere Engeland en constateerde tot zijn verbazing dat hij in Engeland veel meer armoede zag dan in Frankrijk. Voor deze indicator gebruikt Eurostat de '[At-risk-of-poverty rate](#)'¹³: het % van de bevolking met een besteedbaar inkomen dat lager is dan 60% van de mediaan van het beschikbaar inkomen. Een hele mond vol. De hoogte van dit inkomen zal dus voor elk land anders kunnen zijn. De Wereldbank hanteert vier normen voor armoede, voor de vier inkomensklassen die de Wereldbank kent: High income, Upper middle, Lower middle en Low income. De hoogte van de armoedegrens is verschillend voor deze vier klassen.

Waarom zijn er nog steeds zoveel [arme mensen](#)¹⁴? Er zijn wereldwijd nog altijd een kleine 800 miljoen mensen die in extreme armoede leven. Tegelijkertijd neemt het aantal rijke mensen toe. [Oxfam Novib](#)¹⁵ voorspelde een toename van extreme armoede in de wereld. Dat staat haaks op de doelstelling van de eerste van de 17 Sustainable Development Goals.

Doelstelling

Armoede de wereld uit: tegen 2030 extreme armoede uitroeien voor alle mensen wereldwijd, die met minder dan \$ 1,25 per dag moeten rondkomen (SDG Goal 1).

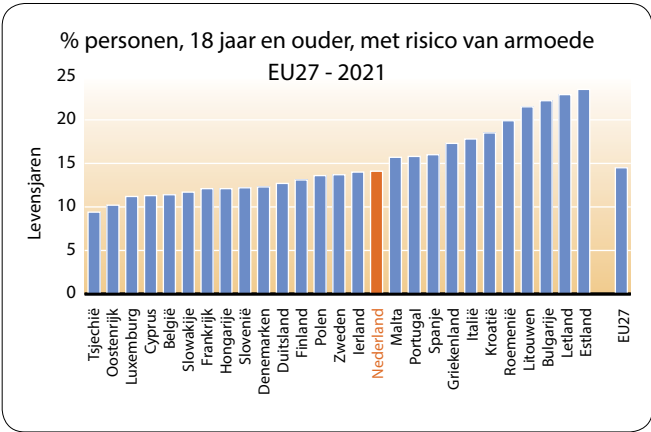
Ontwikkeling 2005-2022

Bron: Eurostat

Nederland staat boven het minimum van de EU27, d.w.z. heeft een hoger risico op armoede. Het verschil tussen het minimum en de waarden van Nederland neemt toe, vooral vanaf 2015. In de gehele EU27 heeft het gemiddelde van het risico van armoede in de jaren 2010 tot 2022 gefluctueerd tussen 14,5% en 15,6%. In 2022 was het risico weer gelijk aan dat in 2010: 14,5%.

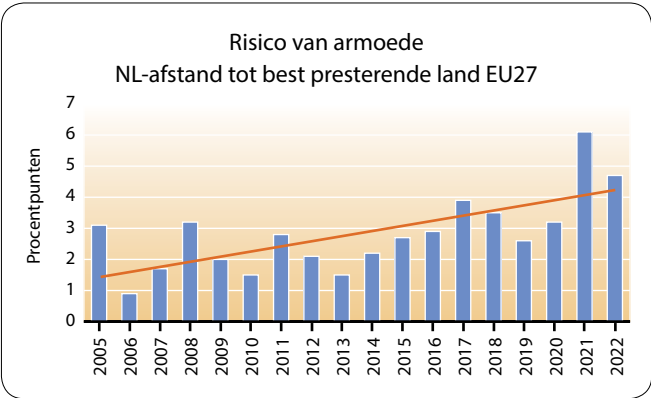
Vergelijking EU27 landen

Bron: Eurostat

Nederland staat op plaats 16 van de 27 van EU27, net onder het gemiddelde van EU27. Veel ruimte voor verbetering dus.

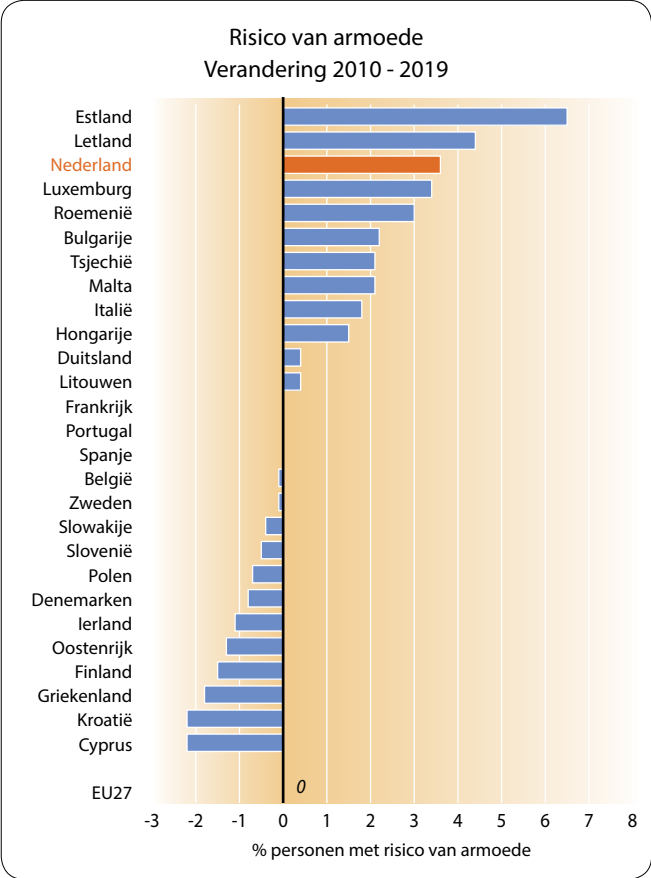
Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: Eurostat

De trendlijn in voorgaande figuur laat een duidelijke stijging zien, zij het dat de toenames in procentpunten toch bescheiden zijn. Maar ze gaan wel de verkeerde kant op. En... 1 procentpunt betreft vaak heel veel mensen. In Nederland hebben we het dan al over 140.000 inwoners (ouder dan 18 jaar).

Verandering 2010-2019

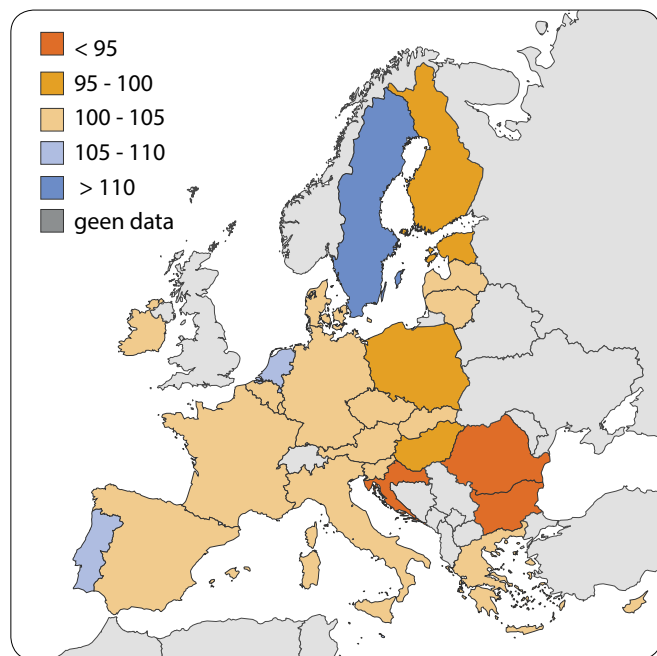
Bron: Eurostat

Het risico van armoede voor personen van 18 jaar en ouder is voor 12 landen van de EU27 toegenomen en voor 12 landen van de EU27 afgenomen. In Nederland is het risico sterk toegenomen, alleen in Letland en vooral Estland is de toename groter.

Indicator 7

Onderwijs

Omschrijving: Schooldeelname door leerlingen in basis en middelbaar onderwijs (%).

% inschrijvingen in basis- en middelbaar onderwijs - 2019

Bron: Unesco

Toelichting

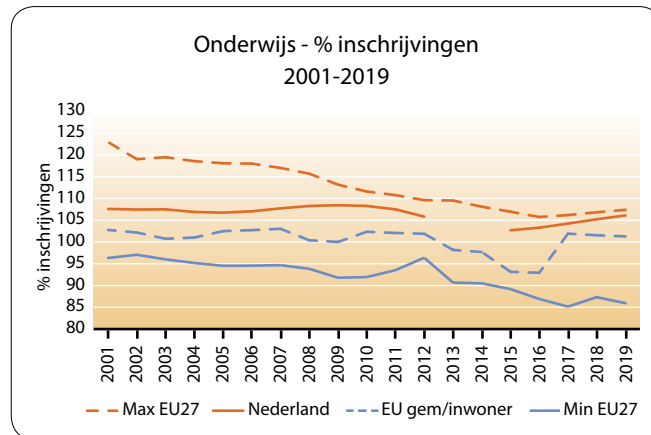
Het totale aantal inschrijvingen in het basis- en voortgezet onderwijs, ongeacht de leeftijd, uitgedrukt als percentage van de totale bevolking in de officiële leeftijd van het basis- en voortgezet onderwijs. Het inschrijvingspercentage kan hoger zijn dan 100% als gevolg van de inschrijving van leerlingen die onder of boven de 'officiële' leeftijds-

grenzen zitten vanwege vroege of late toegang tot de school of die zijn blijven zitten.

Doelstelling

Schooldeelname 100% voor zowel jongens als meisjes.

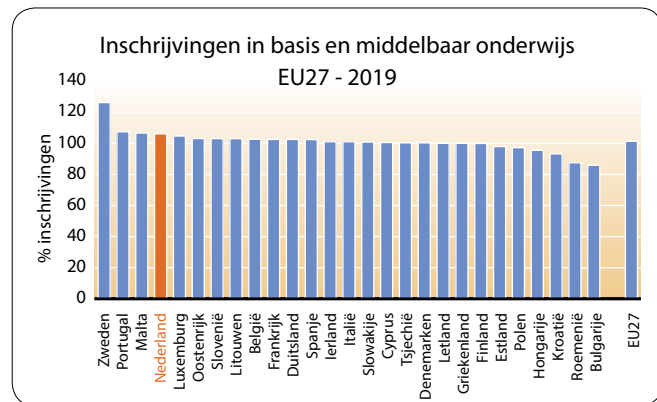
Ontwikkeling 2001-2019

Bron: Unesco

Het totaalbeeld toont een dalende trend, waarbij Nederland na 2015 daarentegen juist een stijgende trend vertoont, dus meer inschrijvingen in basis- en middelbaar onderwijs. Dat is positief. Het betekent echter niet dat ook de kwaliteit van het onderwijs vooruit gaat. Daar zeggen deze data niets over.

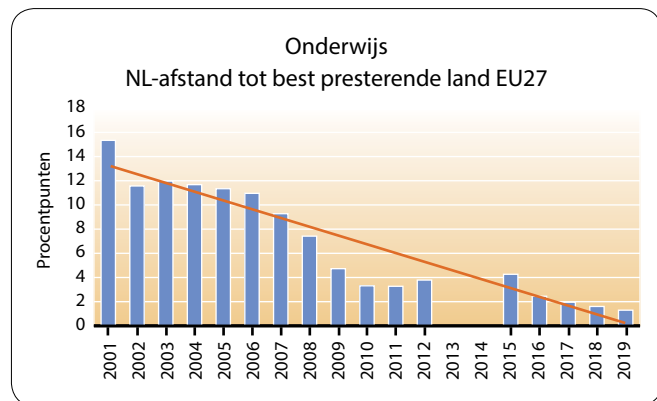
Vergelijking EU27 landen

Bron: Unesco

Nederland staat qua schooldeelname in de top 5 van de EU27. Het percentage inschrijvingen is in Nederland wel iets afgenomen tussen 2001 en 2019.

Afstand van Nederland tot best presterende land

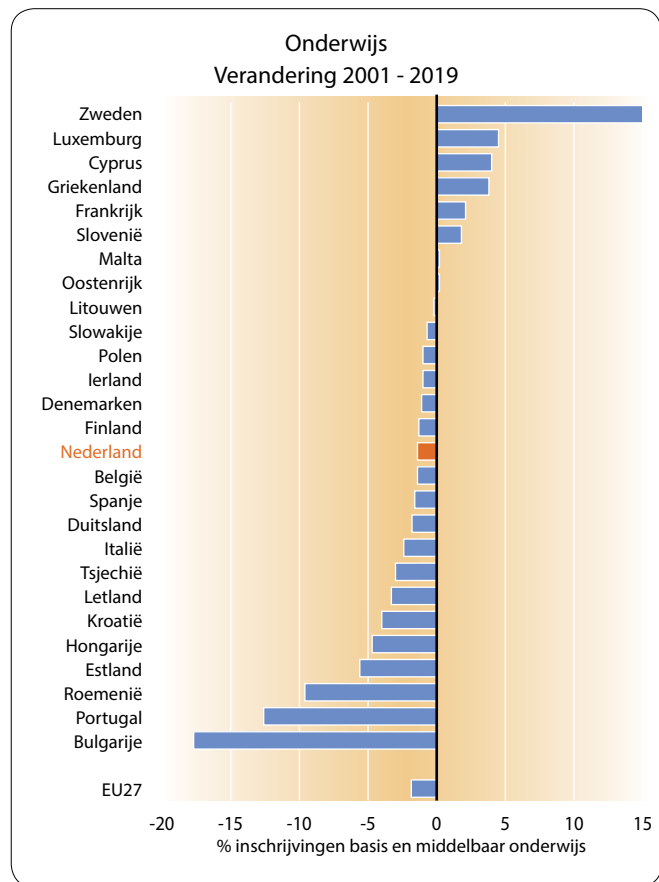

Bron: Unesco

Nederland is hard op weg naar het best presterende land in de EU – althans qua aantal inschrijvingen. Desondanks wordt er in Nederland veel geklaagd over de achteruitgang van de kwaliteit van het onderwijs. Niet alleen in Nederland. Een hoogleraar economie en duurzaamheid in

Duitsland vertelde dat op 'zijn' faculteit alle aankomende studenten een toelatingsexamen moeten doen op het gebied van rekenen. Wie het niet haalt, en dat zijn er volgens deze hoogleraar veel, moet een aanvullend programma rekenen volgen, voordat hij/zij met de studie mag beginnen. Of zei hij niets over zij? Dat weet ik niet meer.

Verandering 2001-2019

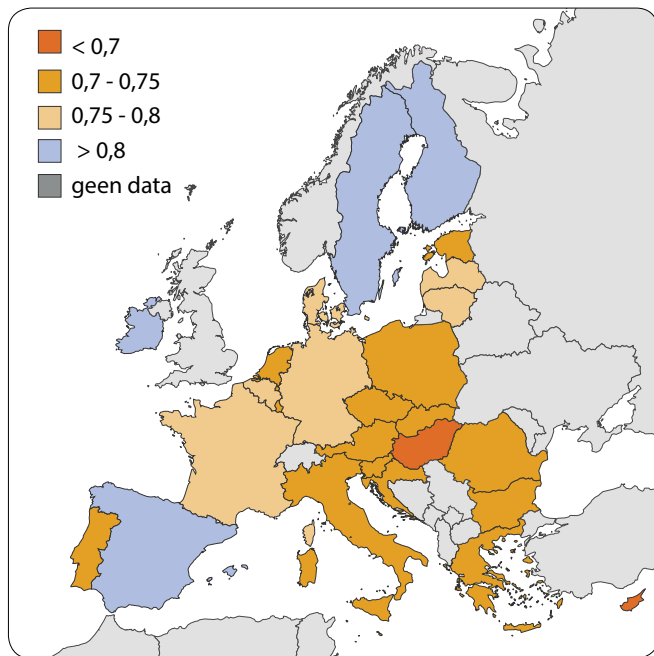

Bron: Unesco

Indicator 8

Kansenongelijkheid

Omschrijving: Gender Gap Index (GCI)

Gender Gap Index

Bron: World Economic Forum

Omschrijving

De Gender Gap Index (GGI) geeft de mate van (on)gelijkheid weer tussen mannen en vrouwen, gebaseerd op 14 indicatoren, samengevoegd in 4 categorieën:

1. Economische participatie en kansen (salarissen, participatieniveaus en toegang tot hooggekwalificeerde werkgelegenheid).

2. Onderwijsniveau (toegang tot basis- en hoger onderwijs).
3. Politieke macht (vertegenwoordiging in besluitvormingsstructuren).
4. Gezondheid en levensverwachting.

De GGI wordt jaarlijks gepubliceerd door het World Economic Forum.

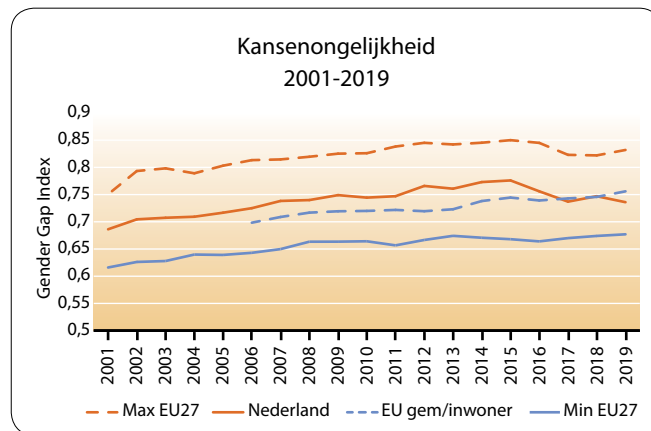
Toelichting

De Gender Gap Index wordt berekend op een schaal van 0 tot 1.

Doelstelling

Een 1 op de schaal van de Gender Gap Index, geen ongelijkheid.

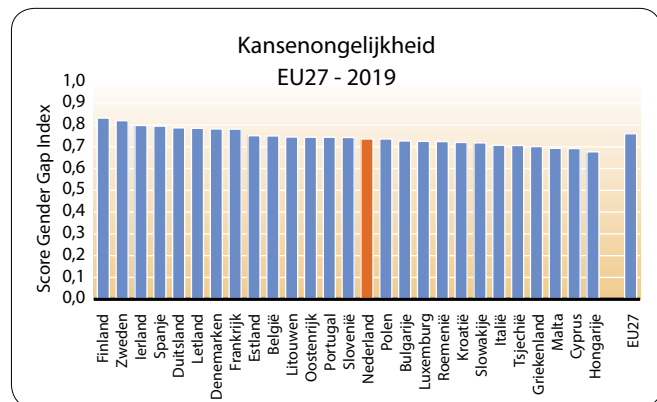
Ontwikkeling 2001-2019

Bron: World Economic Forum

De trend voor Nederland is vrijwel lineair licht stijgend en vanaf 2015 licht dalend. Het cijfer voor Nederland is in 2019 vrijwel gelijk aan dat van het gemiddelde per inwoner van de EU27. Het EU gemiddelde heeft Nederland dus ingehaald en is nu zelfs iets hoger.

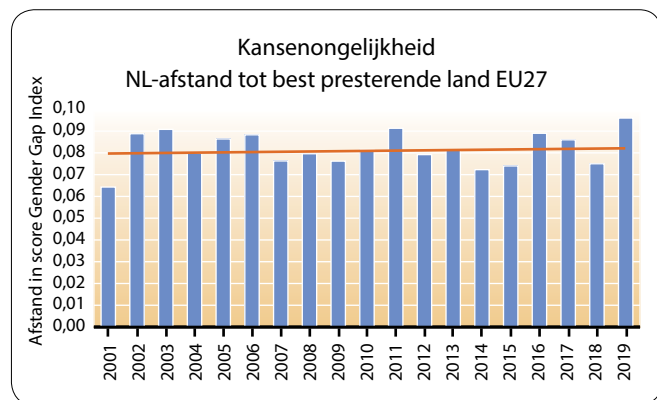
Vergelijking EU27 landen

Bron: World Economic Forum

Nederland staat met een waarde van 0,74 in de middenmoot: op plaats 15 van de 27 EU landen, samen met Polen.

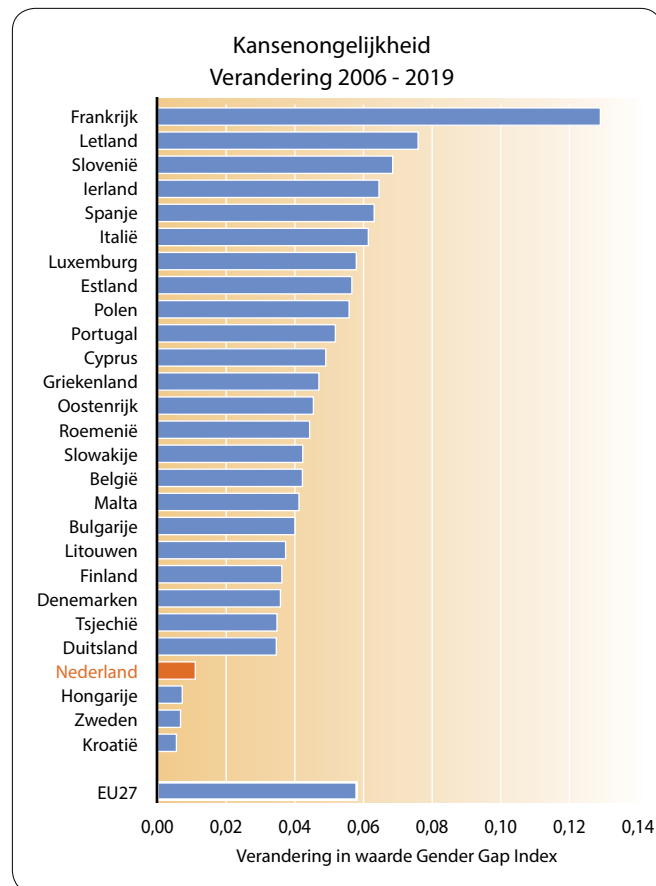
Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: World Economic Forum

De afstand tot het best presterende land varieert nogal. Over het geheel genomen moet je heel goed kijken om een kleine stijging van de trendlijn te zien.

Verandering 2006-2019

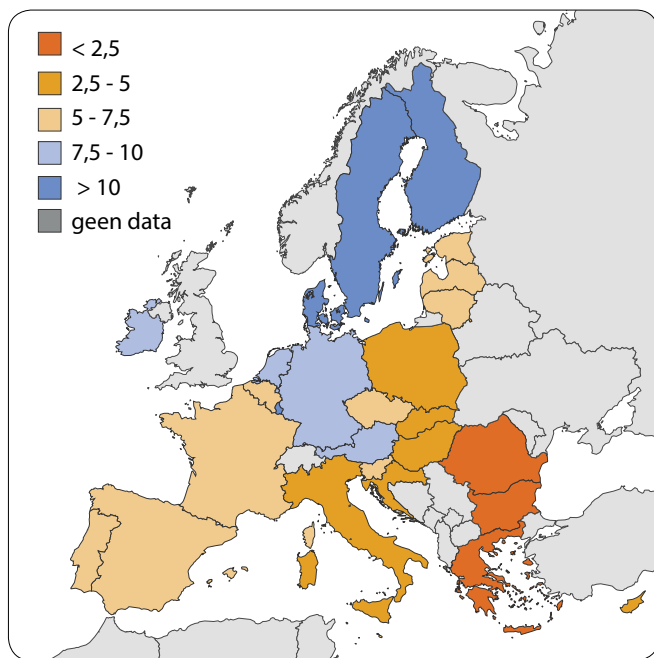

Bron: World Economic Forum

Alle EU27 landen hebben de ongelijkheid in kansen tussen mannen en vrouwen in de 15 jaar van 2006-2019 zien verminderen. Positief dus. Voor Nederland was de afname van de score voor ongelijkheid met 0,011 erg bescheiden. Daarmee stond Nederland op drie landen na onderaan de ranglijst. Frankrijk is hier de positieve uitschieter met een afname van de ongelijkheid in kansen van 0,129. Het gemiddelde per persoon in EU27 is van 2006 tot 2019 gestegen met 0,06; een kleine toename van de gelijkheid.

Indicator 9 Goed bestuur

Omschrijving: Niveau van goed bestuur (Good Governance)

Waarde Goed bestuur (op een schaal van -15 tot +15)

Bron: Wereldbank

Omschrijving

Jaarlijks publiceert de Wereldbank het niveau van goed bestuur, gebaseerd op de beoordeling van zes onderwerpen:

1. Stem en verantwoordingsplicht,
2. Politieke stabiliteit,
3. Effectiviteit van de overheid,

4. Kwaliteit van de regelgeving,
5. Rechtsstaat en
6. Corruptiebestrijding.

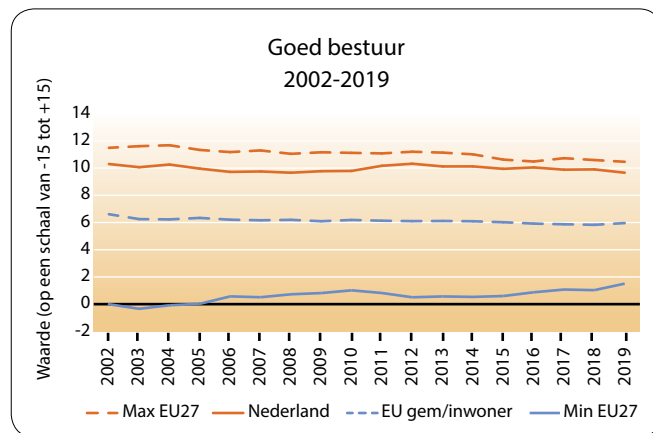
Toelichting

De Wereldbank hanteert een schaal van +2,5 tot -2,5 voor elk onderwerp, dus door optelling krijg je een schaal van +15 tot -15. Voor ons doel hebben we deze zes onderwerpen geïntegreerd in één getal – de som van de waarden van elk van de 6 onderwerpen – dat het niveau van goed bestuur tot uitdrukking brengt.

Doelstelling

Een 15 op de schaal van Goed bestuur.

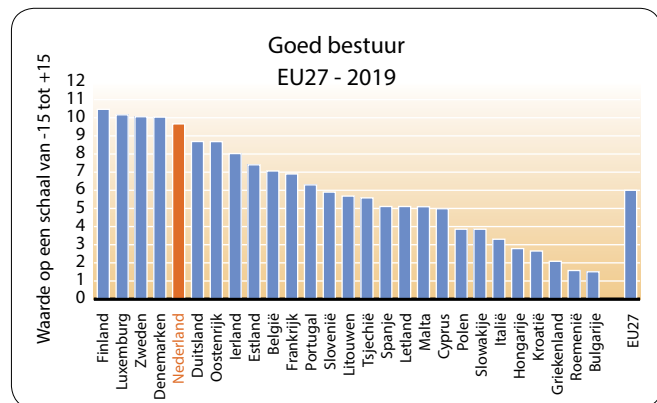
Ontwikkeling 2002- 2019

Bron: Wereldbank

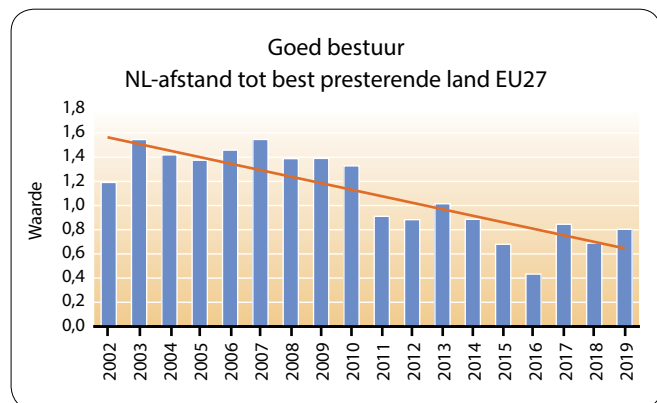
Nederland behaalt hoge cijfers voor Goed bestuur, met een vijfde plaats op de ranglijst van de EU27. Het cijfer varieert weinig in de periode 2002-2019. Relatief gesproken, dus ten opzichte van andere landen van de EU27, doet Nederland het beter, zoals te zien is in de grafiek Afstand van Nederland tot best presterende land. Deze afstand is flink afgenomen.

Vergelijking EU27 landen

Bron: Wereldbank

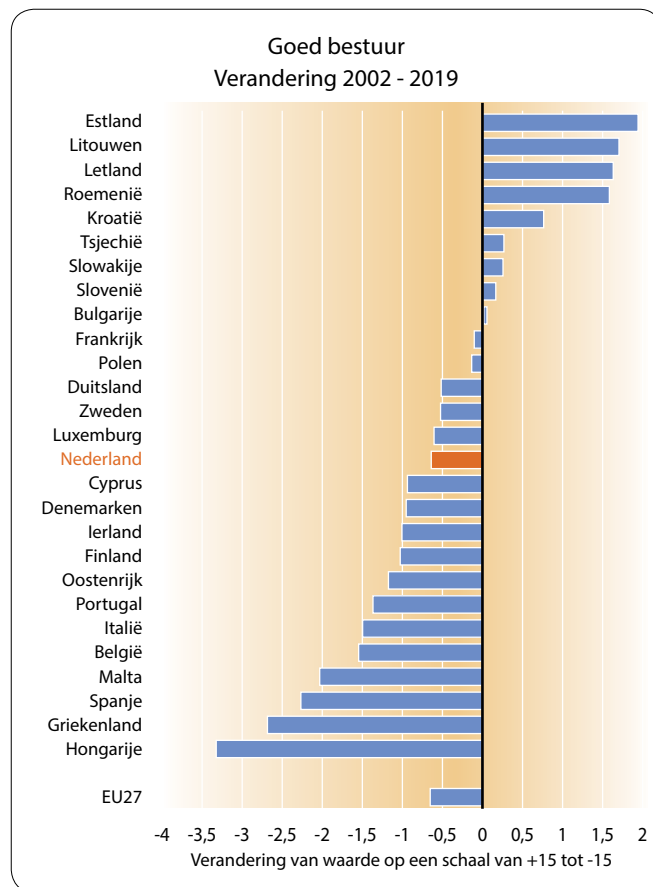
Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: Wereldbank

De afstand van Nederland tot het best presterende land van de EU27 is flink verminderd. Dat klinkt hoopvol. Het is echter vooral een gevolg van de achteruitgang van het maximum, oftewel het best presterende land van de EU27. In de volgende grafiek zien we echter dat Nederland tussen 2002 en 2019 zelf ook achteruit is gegaan wat Goed bestuur betreft.

Verandering 2002-2019

Bron: Wereldbank

In de periode 2002 tot 2019 is het niveau van Goed bestuur binnen de EU27 landen er in het algemeen niet op vooruitgegaan, het is gemiddeld per persoon licht gedaald. Wel hebben vier landen – Estland, Litouwen, Letland, Roemenië – een flinke verbetering te zien gegeven en in mindere mate Kroatië, Tsjechië, Slowakije en Slovenië. Bulgarije heeft een minieme vooruitgang weten te boeken. Al met al hebben niet minder dan 18 van de 27 landen (waaronder Nederland) de kwaliteit van het bestuur zien verminderen.

Indicator 10

Vrijhandel

Omschrijving: Vrij, onbelemmerd verkeer van goederen en diensten tussen verschillende landen, die met elkaar een vrijhandels-overeenkomst of -verdrag hebben gesloten.

Vrijhandel is vrij, onbelemmerd verkeer van goederen en diensten tussen verschillende landen, die met elkaar een vrijhandelsovereenkomst of -verdrag hebben gesloten. De internationale handel wordt dan niet belemmerd door invoerrechten en andere vormen van protectie. Consumenten krijgen hierdoor toegang tot goedkopere producten. Maar... de andere kant van de medaille is dat 'de winst van de een het verlies van de ander is.' Vrijhandel sluit andere landen uit en maakt het die landen moeilijker om mee te komen in de keiharde wereld van de 'markt', waar vraag en aanbod de dienst uitmaken. Bepaalde sectoren kunnen zelfs worden weggeconcentreerd, zoals de landbouw. Dan komt ook de voedselzekerheid in gevaar.

Ook geldt op de vrije wereldmarkt het recht van de meest efficiënte producent. En omdat er wereldwijd binnen de Wereldhandelsorganisatie (WTO) nog geen bindende milieu-, arbeids- of dierenwelzijnseisen worden gesteld aan producten, kan een race-to-the-bottom ontstaan op deze gebieden.

Tenslotte geldt op een vrije wereldmarkt het recht van de consumenten met koopkracht, zonder prioriteit te geven aan de mondiale voorziening in basisbehoeften. Zo krijgt door gebrek aan Europese importheffingen op luxe producten als veevoer en biobrandstoffen, de productie hiervan door kleine boeren prioriteit boven het verbouwen van voedsel voor de armste bevolkingsgroepen. Aan luxe producten valt meer te verdienen.

Nederland is lid van de Europese Unie – zelfs een van de zes landen die in 1957 de voorloper van de huidige EU hebben opgericht. De EU heeft een enorme interne markt, waar vrij verkeer van goederen en diensten bestaat, zonder invoerrechten en andere belemmeringen. Andere machtsblokken, onder meer gericht op meer interne vrijhandel, zijn bijvoorbeeld Mercosur, ASEAN en ECOWAS.

De laatste tijd is BRICS luid en duidelijk aanwezig op het wereldtoneel: een samenwerkingsverband van Brazilië, Rusland, India, China en Zuid Afrika. De huidige vijf BRICS landen hebben Iran, Saudi-Arabië, de Verenigde Arabische Emiraten, Argentinië, Egypte en Ethiopië uitgenodigd om lid te worden van hun samenwerkingsverband. De BRICS landen richten zich niet speciaal op onderlinge vrijhandel.

Daarnaast zijn er specifieke bilaterale en regionale handelsovereenkomsten zoals CETA – tussen de EU en Canada, en tussen EU en Mercosur, een douane-unie van Brazilië, Argentinië, Uruguay, Paraguay en Venezuela. Deze regionale handelsovereenkomsten liggen niet zelden onder vuur van maatschappelijke – en boerenorganisaties en vakbonden, omdat deze overeenkomsten volgens hen de rechten van multinationals prioriteit geven boven een duurzame productie door het MKB en gezinsbedrijven in de landbouw, bestemd voor lokale, nationale of regionale markten. Ook worden publieke diensten via dit soort verdragen te veel overgelaten aan de vrije markt, waar de eigen overheden weinig zeggenschap meer over hebben.

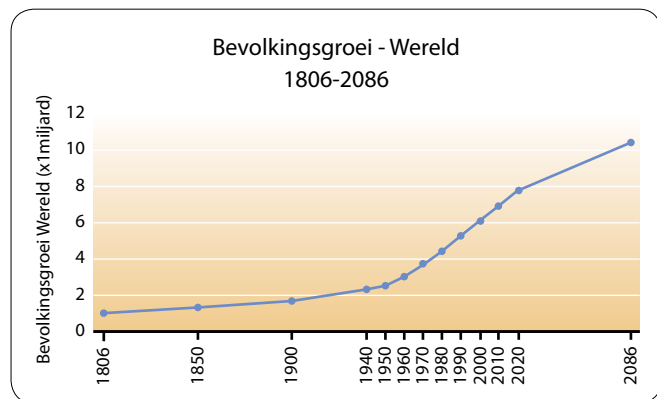
Indicator 11

Overbevolking

Omschrijving: Overbevolking is een begrip dat gebruikt wordt om aan te geven dat er te veel mensen wonen, leven of aanwezig zijn op wereldschaal, in een land, gebied of stad en dat dit problemen (fysiek (praktisch) of mentaal (gevoelsmatig)) met zich meebrengt.

Overbevolking heeft vele facetten, het is maar vanuit welke optiek je er naar bekijkt: vanuit voldoende voedsel, voldoende ruimte om huizen te bouwen, voldoende natuur en zo zijn er nog wel meer invalshoeken. Dit betekent ook dat er niet één kwantitatieve norm is waaraan je de mate van overbevolking kan meten. En dus ook geen afstand tot het best presterende land. Derhalve moeten we hier volstaan met het laten zien van enkele gegevens over de bevolkingsomvang en bevolkingsdichtheid van landen.

a. Bevolking wereld

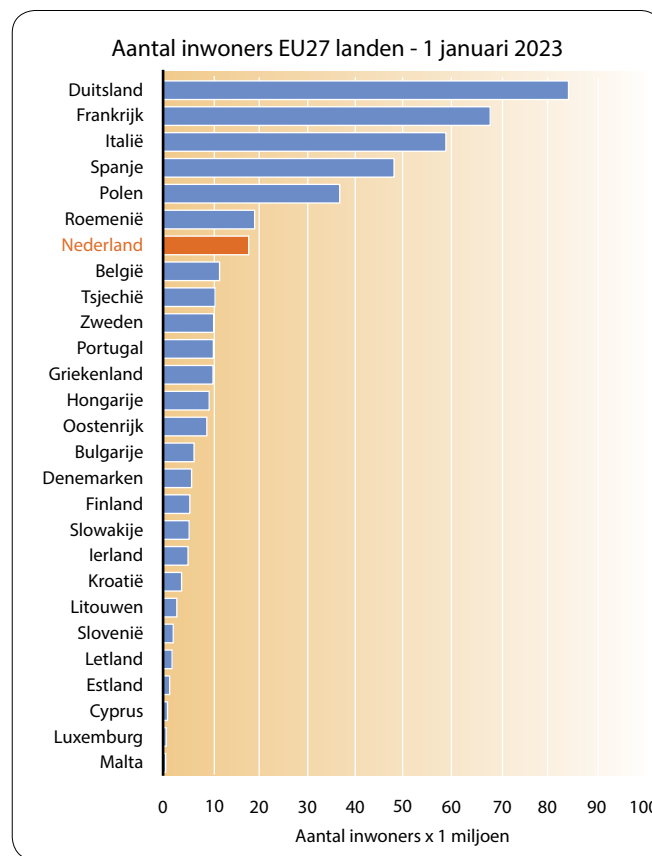

Bron: Eurostat

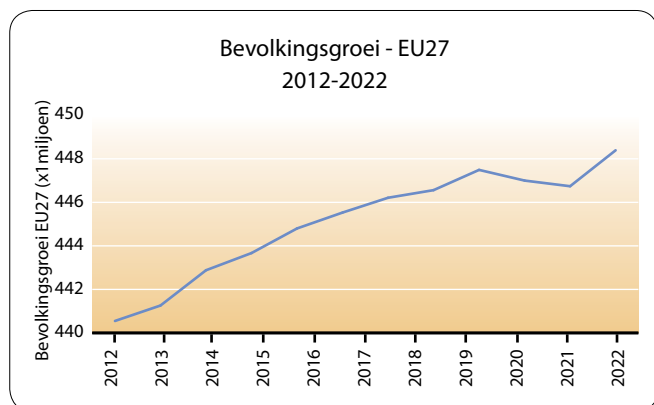
Uit de prognoses voor 2022 van de Bevolkingsdivisie van de Verenigde Naties blijkt dat de jaarlijkse groei van de wereldbevolking in 1963 een piek bereikte van 2,3% per

jaar. Sindsdien is deze gedaald tot 0,9% in 2023. Dat komt neer op ongeveer 74 miljoen mensen per jaar. De bevolkingsgroei zou zelfs nog verder kunnen dalen tot minus 0,1% in 2100. Op basis hiervan voorspelde de VN dat de wereldbevolking van 8 miljard in 2023, rond het jaar 2086 een piek zou bereiken van ongeveer 10,4 miljard, en dan langzaam zou afnemen, uitgaande van een voortdurende daling van het mondiale gemiddelde vruchtbaarheids-cijfer van 2,5 geboorten per jaar per vrouw in de periode 2015-2020 tot 1,8 in het jaar 2100.

b. Bevolking EU27

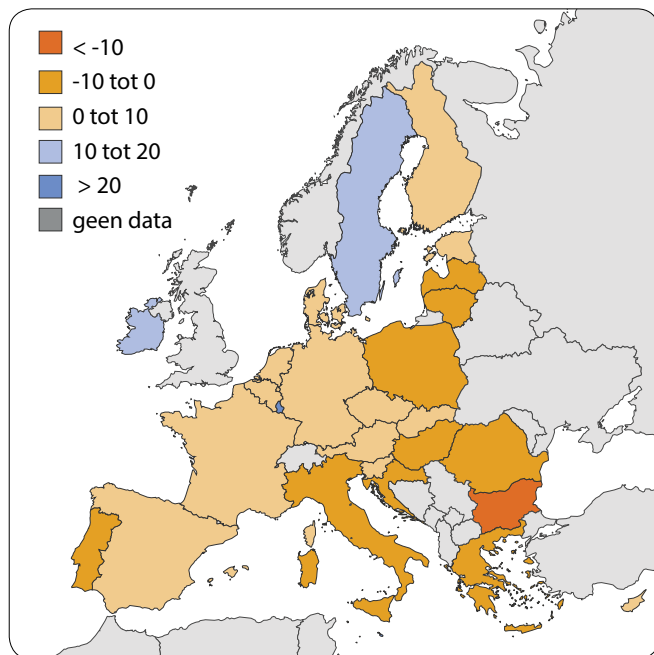

Bron: Eurostat

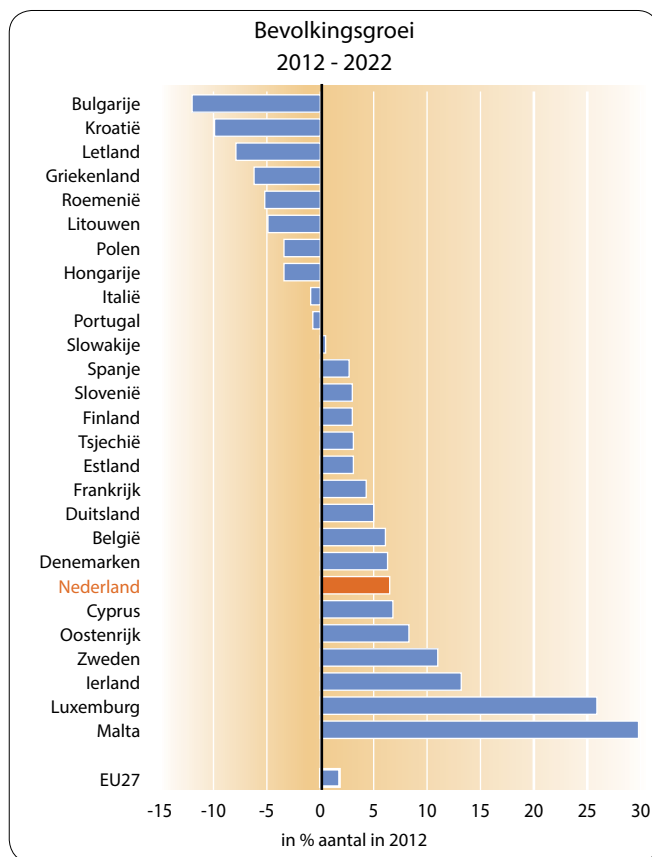
Bron: Eurostat

De groei van het aantal inwoners in de EU27 bedraagt tussen 2012 en 2023 nog geen 2%. Er zijn grote verschillen tussen de EU landen in groei van de bevolkingsomvang.

Bevolkingsgroei in procenten 2012-2022

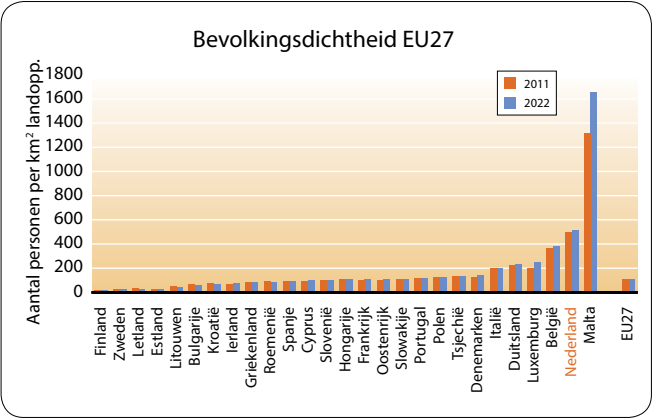
Bron: Eurostat

Bron: Eurostat

De groei van het aantal inwoners tussen 2012 en 2022 bedroeg in Nederland 6,5% tegenover een gemiddelde in de EU27 van 1,8%. Afnemende aantallen inwoners zien we vooral in Oost-Europa en in Griekenland, Italië en Portugal.

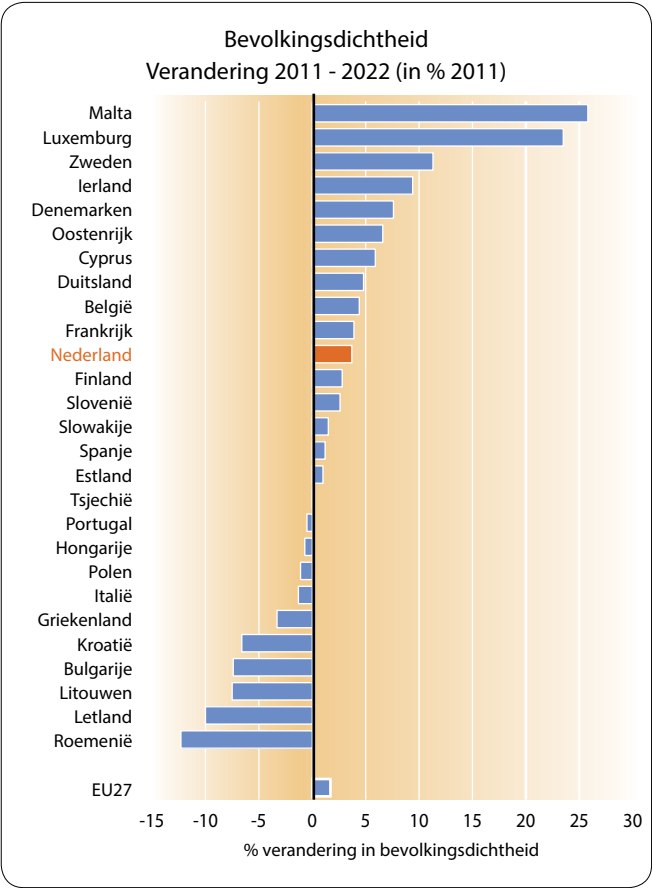
c. bevolkingsdichtheid

Bron: Eurostat

De bevolkingsdichtheid van Malta is in 2022 met 1657 verreweg de hoogste van de EU27 en met bijna 26% ook nog het sterkst gestegen tussen 2011 en 2022: van 1317 in 2011 tot 1657 inwoners per km² in 2022.

Nederland had in 2011 al de op een na hoogste bevolkingsdichtheid en heeft die in 2022 nog steeds. De groei is met 3,7% echter relatief bescheiden. Qua toename van de bevolkingsdichtheid staat Nederland op plaats 11, net onder Duitsland, België en Frankrijk.

Bron: Eurostat

Indicator 12

Biodiversiteit

Omschrijving: Al het leven op aarde: van planten en dieren tot micro-organismen en schimmels

Omschrijving

Kort gezegd: met [biodiversiteit](#)¹⁶ wordt al het leven op aarde bedoeld: van planten en dieren tot micro-organismen en schimmels. De afgelopen decennia is de biodiversiteit in hoog tempo afgenomen, doordat verschillende soorten dieren en planten zijn verdwenen en bestaande populaties steeds kleiner worden.

Zie ook de [definitie](#)¹⁷ voor biodiversiteit die de Verenigde Naties Conventie voor Biologische Diversiteit (CBD) uit 1992 hanteert.

Toelichting

Biodiversiteit, en natuur in brede zin, levert talloze diensten en producten aan maatschappij en economie en is als zodanig onmisbaar voor het menselijk bestaan op aarde. Voorbeelden van de zogenoemde 'ecosysteemdiensten' zijn bestuiving van voedselgewassen door insecten, houtvorming door bomen, waterzuivering, maar ook natuurlijke schoonheid die je buiten kunt beleven. Het verlies aan biodiversiteit heeft nadelige gevolgen voor verscheidene aspecten van het menselijk welzijn, zoals de zekerheid van voedsel en energie, kwetsbaarheid voor natuurrampen en toegang tot schoon water en grondstoffen. Ook is het van invloed op gezondheid, welzijn en keuzevrijheden.

De meeste gegevens in de grafieken in deze paragraaf worden uitgedrukt door zes subindicatoren: Bescherming van het terrestrische bioom (nationale gewichten),

bescherming van het terrestrische bioom (mondiale gewichten), beschermde mariene gebieden, de representativiteitsindex van beschermde gebieden, de habitatindex van soorten en de index van soortenbescherming (bron: Sustainable Society Index (SSI))

Doelstelling

Op wereldniveau hebben vele landen, waaronder Nederland, afspraken gemaakt over het behoud en duurzaam gebruik van de biodiversiteit (Conventie voor Biologische Diversiteit, CBD). In de periode van 2010 tot 2020 geldt een twintigtal doelen om het verlies aan biodiversiteit stop te zetten en ecosystemen veerkrachtig te maken zodat zij ecosysteemdiensten kunnen blijven leveren. Deze doelen zijn weer onderdeel van de recente Sustainable Development Goals van de Verenigde Naties. Binnen Europa zijn de biodiversiteitsdoelen verder uitgewerkt in de EU-Biodiversiteitsstrategie 2020. Belangrijke pijlers in het Europese natuurbeleid zijn:

- de uitvoering van de Vogel- en Habitatrichtlijn (VHR), met als belangrijkste instrument Natura 2000, het Europese netwerk van beschermde natuurgebieden;
- de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW), met als belangrijke instrumenten stroomgebiedbeheerplannen;
- de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM), gericht op strategieën om het mariene milieu te beschermen en behouden.

Op de website van het IUCN lezen we:

Nederlandse natuur en biodiversiteit onvoldoende beschermd

De afgelopen tien jaar zijn in Nederland verschillende maatregelen genomen om de Nederlandse natuur en biodiversiteit te beschermen. Dit is echter onvoldoende gebleken: geen van de biodiversiteitsdoelen voor 2020 is behaald en in geen enkel Europees land worden zo veel dier- en plantensoorten bedreigd als in Nederland. Het is cruciaal om biodiversiteitsverlies te stoppen en de natuur te herstellen. Niet alleen om alle prachtige soorten die ons land rijk is te behouden, maar ook voor een duurzame voedselvoorziening, schoon drinkwater, een gezonde leefomgeving en het halen van de klimaatdoelen. De ongekend snelle achteruitgang van soorten vormt een minstens even grote bedreiging voor de mensheid als de opwarming van de aarde, stelde IPBES.

Nieuwe doelen voor biodiversiteit

In 2022 vond in Montreal, Canada, de VN Biodiversiteitstop (Convention on Biological Diversity COP15) plaats. Daar werden de nieuwe biodiversiteitsdoelen voor 2030 vastgesteld in het Global Biodiversity Framework.

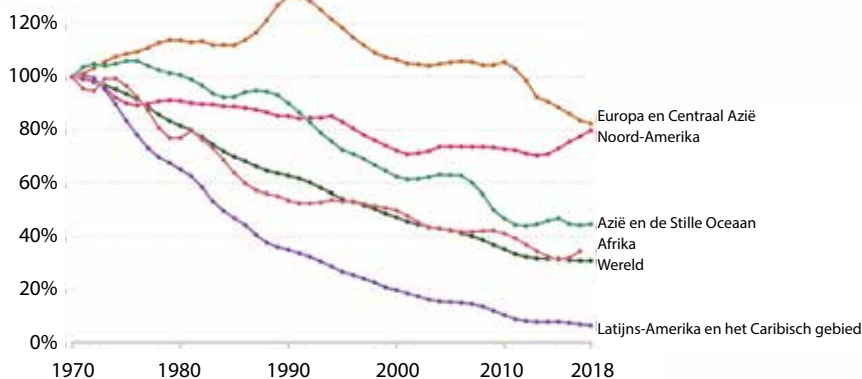
Als lid van de Europese Unie committeerde Nederland zich aan 30% beschermde natuur in 2030. Om deze internationale doelen te kunnen behalen is een set meetbare, nationale doelen voor biodiversiteit noodzakelijk.

In 2021 publiceerde IUCN NL een Nederlandse actieagenda voor biodiversiteit. Deze bevat ruim 150 toezeggingen van organisaties uit uiteenlopende delen van de samenleving.

In onderstaande grafiek zien we de ontwikkeling van de Living Planet Index voor de wereld als geheel en voor enkele regio's.

Living Planet Index per regio

De living Planet Index (LPI) meet de gemiddelde relatieve afname van de gemonitorde populaties wilde dieren. De index value meet de verandering in abundantie in 32.427 populaties van 5.268 soorten t.o.v. het jaar 1970 (1970=100)

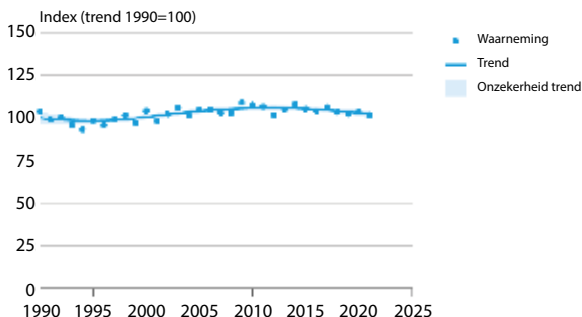

Bron: Wereld Natuurfonds (WWF) en Zoological Society of London (2022) op www.ourworldindata.org

Als we de biodiversiteit in 1970 100% noemen, dan is daar wereldwijd in 2018 – slechts een kleine 50 jaar later – nog maar 31% van over; de schattingen lopen uiteen van 25 tot 37%. Het is dus razend hard gegaan. Het lijkt erop dat het tij nu is gekeerd, d.w.z. dat de achteruitgang wereldwijd is gestopt. Maar ja, nog wel op een bedenkelijk laag niveau. Europa, met Centraal-Azië, doet het minder slecht dan de wereld als geheel; hier is in 2018 nog 82% van de waarde in 1970 over.

En hoe gaat het in Nederland? Daarvoor laten we enkele grafieken zien.

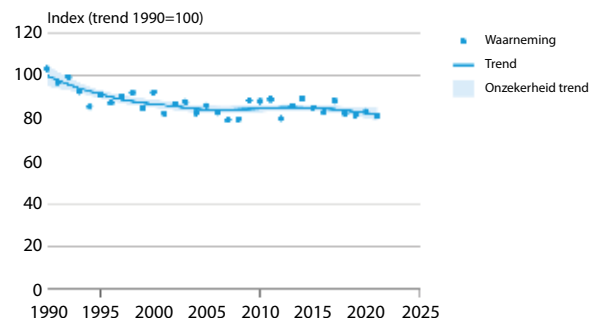
Fauna van land en zoetwater (Living Planet Index)

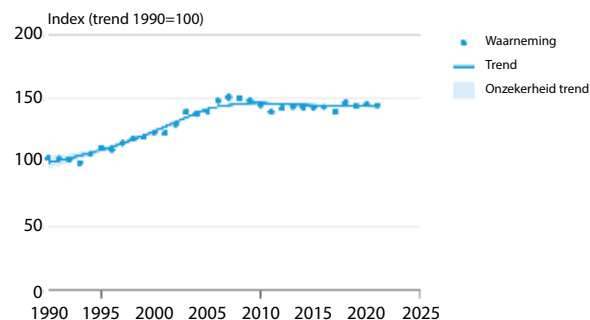
Bron: NEM (Soortenorganisaties, CBS)

Sinds 1990 is de Nederlandse Living Planet Index (LPI) met iets meer dan 2,2% toegenomen. De laatste twaalf jaar is de trend stabiel. Voor de verschillende soorten is het beeld nogal verschillend. We laten enkele grafieken zien (bron: NEM (Soortenorganisaties, CBS)).

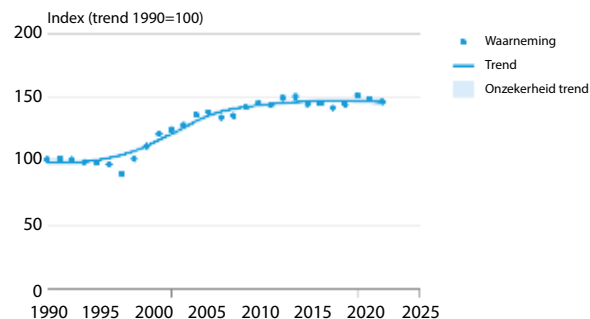
Terrestrische fauna

Fauna van zoetwater en moeras

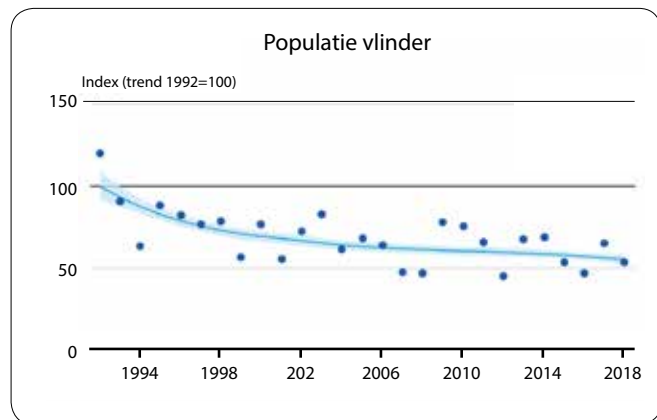
Zoogdieren

Veel meer informatie is te vinden op de website: Living Planet Index Nederland, 1990-2021 | Compendium voor de Leefomgeving (clo.nl).

Voorgaande figuren laten een beeld zien van populaties die groeien of slechts weinig afnemen, als je een afname van 20% in ruim 30 jaar, zoals voor de fauna op het land (de terrestrische fauna) tenminste klein mag noemen.

Voor de vlinders is het beeld heel anders, zoals uit onderstaande grafiek blijkt: een afname van 50% in slechts ca 30 jaar; en zelfs een afname van ruim 80% sinds eind 19e eeuw. En niet alleen vlinders, ook paddenstoelen en wilde planten zijn hard achteruit gegaan.

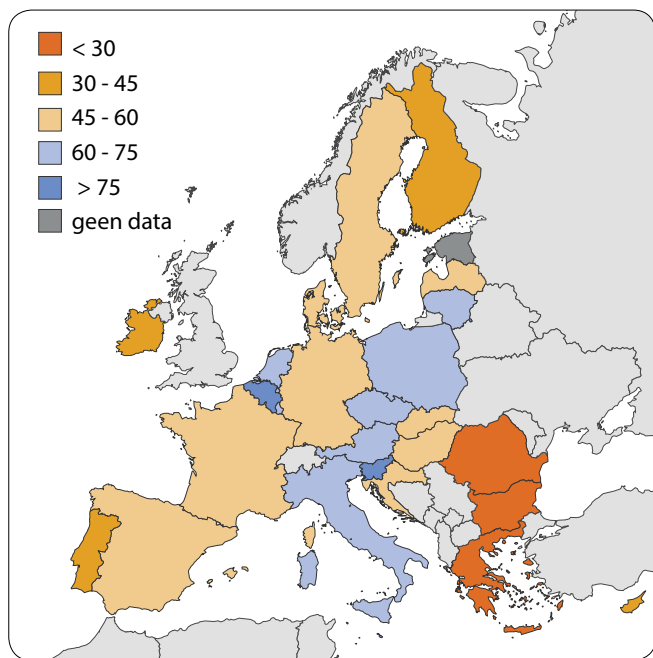

Bron: CBS, De vlinderstichting

Hieruit blijkt ook maar weer hoe belangrijk het is om de juiste gegevens te verzamelen. Met hulp van experts proberen wij dat ook te doen.

Indicator 13 Grondstoffen

Omschrijving: De mate van hergebruik van afvalstoffen excl. zware minerale grondstoffen

Hergebruik van afvalstoffen - 2018

Bron: Eurostat

Toelichting

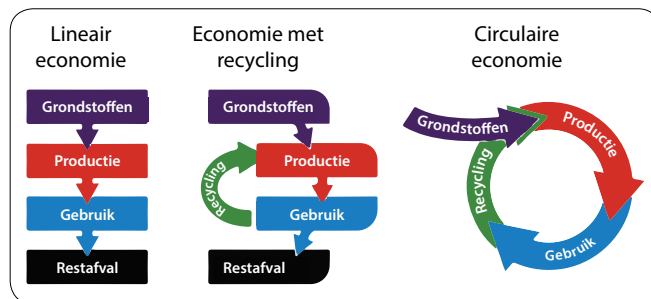
We moeten zuinig zijn met het gebruik van grondstoffen. Waarom eigenlijk? De aarde is toch groot genoeg? Dat is zeker waar. Maar... hoe groot de aarde ook is, de voorraad grondstoffen die we uit de aarde kunnen halen is niet onuitputtelijk. Er zijn echter nog meer goede redenen om zuinig te zijn met grondstoffen:

- Het winnen van grondstoffen gaat niet zelden gepaard met uitbuiting van mensen, met kinderarbeid en met (soms ernstige) milieuvervuiling. Ook lezen we vaak over het schenden van mensenrechten, bijvoorbeeld wanneer voor het aanleggen van nieuwe mijnen de plaatselijke bevolking zonder pardon wordt verhuist, om niet te zeggen van hun eigen grond wordt verjaagd.
- Nederland beschikt niet over grote voorraden natuurlijke grondstoffen. Wel kolen, olie en gas, waarvan een ieder nu weet hoe de winning daarvan vrijwel is afgelopen. Ook veel zand, al wordt nu steeds meer zand uit de zee gehaald, en zout. De turf is op en metalen komen in onze grond nauwelijks voor, zeldzame metalen al helemaal niet. En dus moeten we veel grondstoffen importeren. Het goede nieuws is wel dat in 2023 ontdekt is dat [lithium in de Nederlandse bodem](#)¹⁸ zit en daar ook uit gewonnen kan worden.

Het importeren van grondstoffen betekent ook dat een land afhankelijk kan zijn van het exporterende land. We hebben in 2022 gezien waar dat toe kan leiden: schaarste en hoge prijzen.

En dus moeten we zuinig zijn met grondstoffen, minder nieuwe grondstoffen gebruiken en meer producten en de daarin verwerkte grondstoffen langer gebruiken en zo veel mogelijk ook weer hergebruiken.

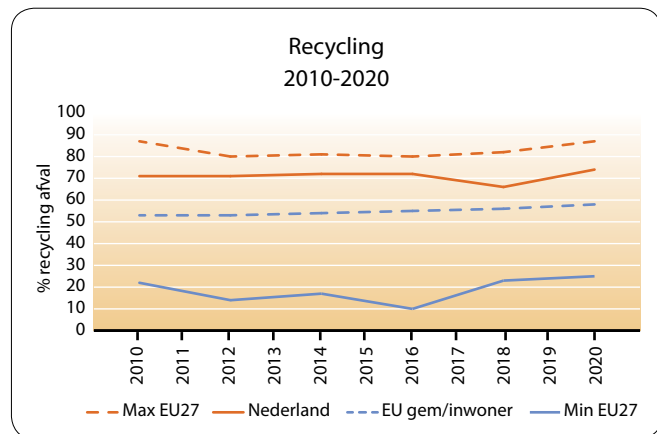
Anders gezegd: we moeten van een lineaire economie naar een circulaire economie. De onderstaande afbeelding laat de verschillen duidelijk zien.

Bron: Compendium voor de leefomgeving

Een mogelijkheid om het verbruik van grondstoffen over een langere periode te meten is door te kijken naar de mate van hergebruik – RECYCLING – in een land. Recycling betreft hier het hergebruik van afvalstoffen excl. zware minerale grondstoffen

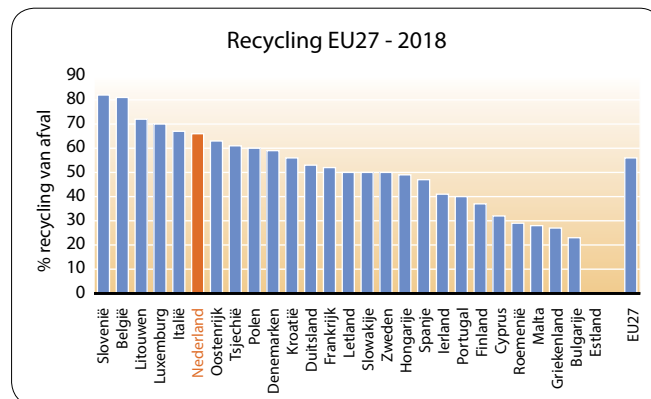
Ontwikkeling 2010-2020

Bron: Eurostat

Nederland zit qua hergebruik royaal boven het EU27 gemiddelde, met een merkwaardige dip in 2018. De trend van hergebruik is in Nederland licht stijgend. Het minimum in de EU27 is wel erg 'minimum'. Dat komt ons aller Moeder Aarde niet ten goede.

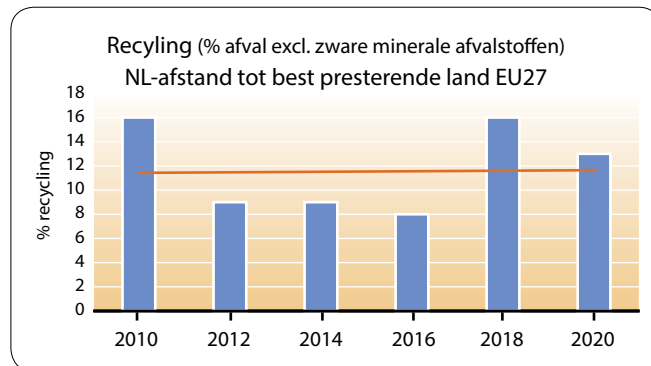
Vergelijking EU27 landen

Bron: Eurostat

Zoals hierboven al gezegd, doet Nederland het vrij goed wat recycling betreft, met een zesde plaats op de ranglijst van de EU27 landen. Natuurlijk kunt u reageren met de vraag: 'Waarom staat Nederland niet bovenaan de lijst?' 'Tja...'

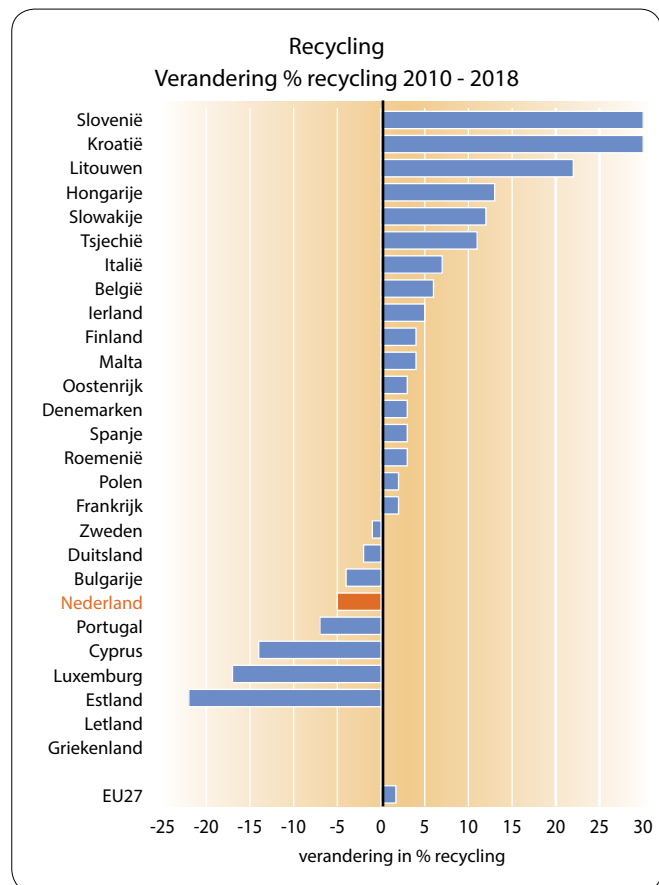
Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: Eurostat

Alleen hele goede ogen of een sterke bril laten zien dat de afstand van Nederland tot het best presterende EU27 land een klein beetje toeneemt. Ook zonder bril is duidelijk dat er nog 'ruimte voor verbetering is'.

Verandering 2010-2018

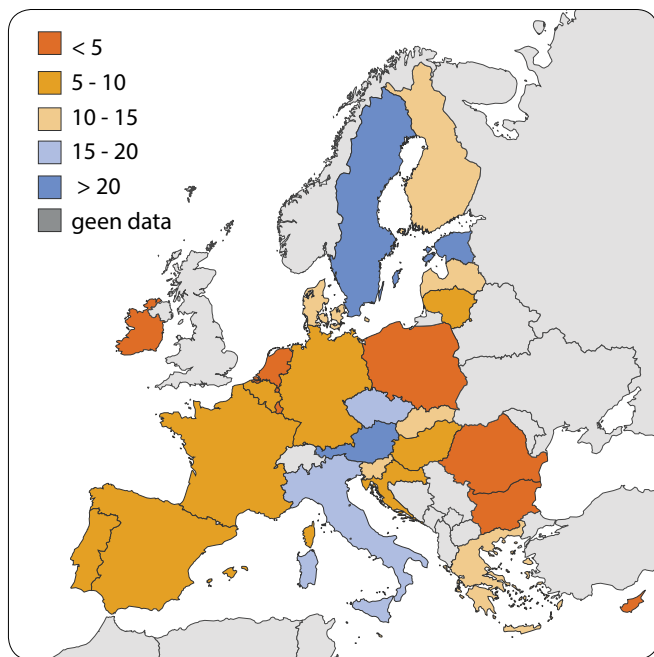

Bron: Eurostat

Het % recycling is in de EU van 2010 tot 2018 gestegen van 53 naar 56%. In Nederland is het in die periode gedaald van 72% naar 66%.

Indicator 14 Biologische landbouw

Omschrijving: Oppervlakte biologische landbouw in % van de totale oppervlakte landbouwgrond.

% oppervlakte biologische landbouw

Bron: Eurostat

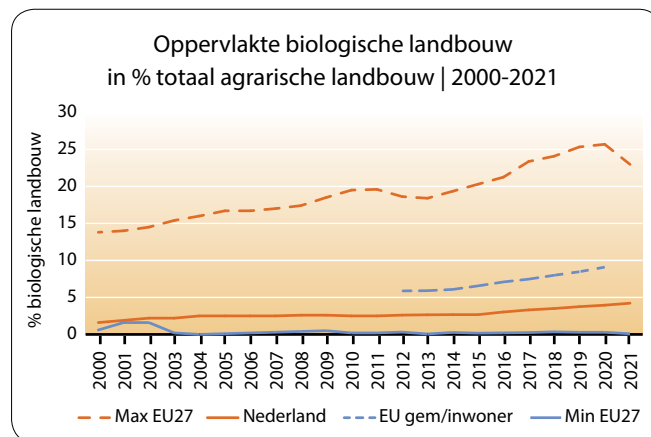
Toelichting

Biologische landbouw is – volgens velen – een onmisbare methode van voedselproductie en grondgebruik om de wereldbevolking op lange termijn te kunnen blijven voeden.

Doelstelling

Nederland heeft de ambitie dat in 2030 15% van het landbouwoppervlak voor biologische landbouw gebruikt wordt.

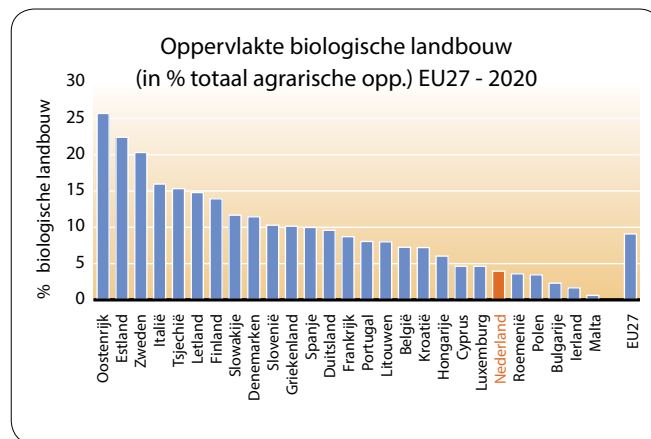
Ontwikkeling 2000-2021

Bron: Eurostat

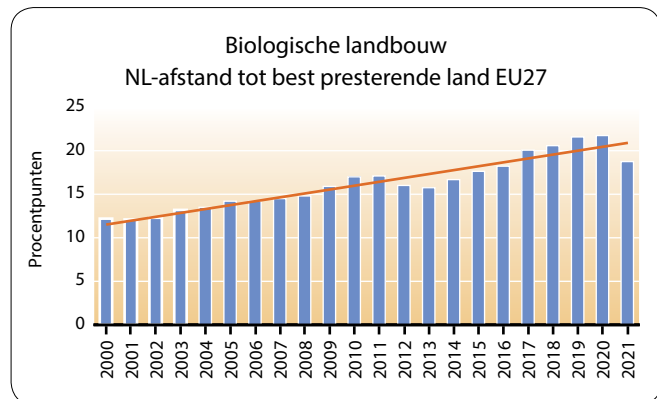
Nederland blijft fors achter bij de EU. Met zo'n 4% in 2021 is Nederland echter ook nog ver verwijderd van de eigen ambitie dat in 2030 15% van het landbouwoppervlak in Nederland gebruikt wordt voor biologische landbouw.

Vergelijking EU27 landen

Bron: Eurostat

Afstand van Nederland tot best presterende land

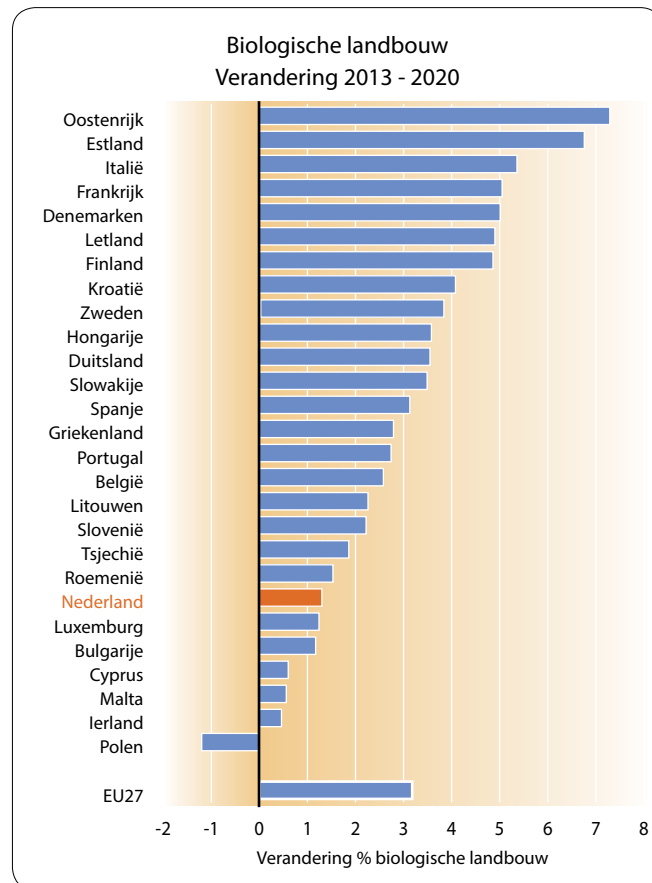

Bron: Eurostat

De afstand van Nederland tot het best presterende land wordt groter. Of zou 2021 een keerpunt blijken te zijn? Hoe het ook zij, er is voor Nederland nog een flinke weg te gaan.

Driekwart van de deelnemende melkveehouders is enthousiast over een experiment met kruidenrijke weilanden: minder kunstmest nodig, minder CO₂-uitstoot, gelijke of zelfs hogere melkproductie, meer weidevogels en een bodem die beter bestand is tegen droogte. [>> Lees meer](#)¹⁹

Verandering 2013-2020

Bron: Eurostat

De oppervlakte biologische landbouw is tussen 2013 en 2020 voor de EU27 als geheel gegroeid van 5,9 % in 2012 naar 9,1 % in 2020. Het areaal biologische landbouw in Nederland groeide in die periode van 2,6% naar 4%.

Indicator 15

Bodemkwaliteit

Omschrijving: De mate waarin de bodem voldoet aan de eisen voor land- en tuinbouw en volksgezondheid en in bredere zin om het vermogen van bodems om ecosysteemdiensten te kunnen blijven leveren.

De bodem staat in een dichtbevolkt land als Nederland onder hoge druk. Veel functies voor het gebruik van de bodem strijden om voorrang.

Het Planbureau voor de Leefomgeving schrijft op zijn website:

De landbouw is de grootste ruimtegebruiker op het platteland. De landbouw bepaalt daarmee in sterke mate het aanzicht van Nederland. De Nederlandse landbouw is in het algemeen intensief en kennis gedreven. Een belangrijk deel van de Nederlandse landbouw produceert voor de wereldmarkt: Nederland is de tweede exporteur van landbouwproducten ter wereld.

De intensieve vormen van landbouw hebben wel een keerzijde: zo heeft Nederland de hoogste stikstof- en fosfaatoverschotten in de Europese Unie; leidt het verlagen van het grondwaterpeil onder landbouwgrond tot verdroging; staat het intensieve gebruik van gewasbeschermingsmiddelen op gespannen voet met de biodiversiteit en de menselijke gezondheid; en leidt de import van veevoer uit het buitenland tot druk op de leefomgeving elders.

Dat klinkt allemaal niet erg bemoedigend. En elders lezen we dat boeren bijvoorbeeld in de nieuwe polders steeds [dieper moeten ploegen](#)²⁰ om vruchtbare grond naar boven te halen.

Binnenkort (2024) komt er een update van GLADA (Global Assessment of Land Degradation and Improvement), met internationale data voor bodemkwaliteit. Specifiek voor Nederland zijn er gegevens beschikbaar van het Bodemloket van Rijkswaterstaat en op de website Stop landdegradatie in Nederland - Bodem+ (bodemplus.nl²¹). Daar lezen we o.m.

“Het tegengaan van landdegradatie in Nederland is essentieel. De bodemkwaliteit staat aan de basis van het realiseren van veel andere SDG's, op het gebied van o.a. gezondheid, duurzame productie en klimaatadaptatie. In Nederland is er bovendien een toenemende druk op land om maatschappelijke transities te realiseren op het gebied van energie, mobiliteit, landbouw, natuur en klimaatadaptatie. Willen we al deze transities realiseren, dan hebben we drie keer het landoppervlak van Nederland nodig. We zullen dus slim moeten combineren en onze beperkte ruimte goed moeten gebruiken. Keuzes zijn nodig: niet alles kan overal.”

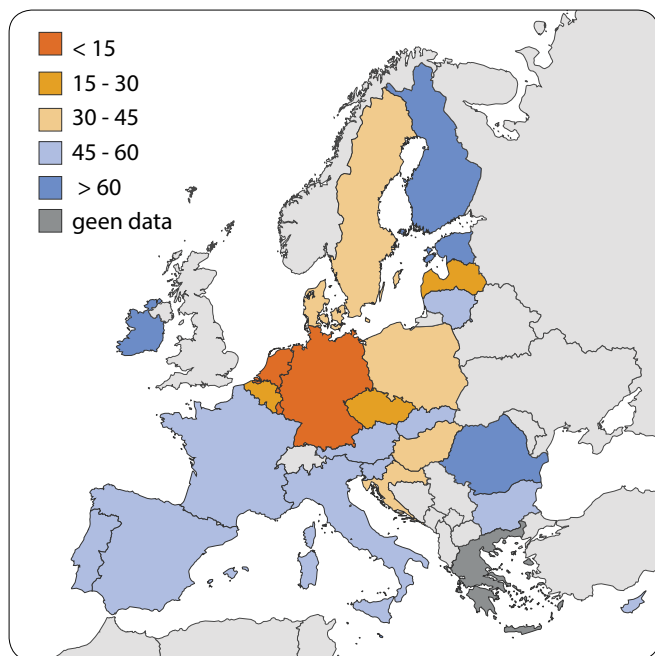
Kort door de bocht is de conclusie dat de huidige bodemkwaliteit in Nederland matig is en dat deze nog verder achteruitgaat, als gevolg van onder meer verontreiniging met pesticiden en herbiciden uit landbouw, chemicaliën uit industrie en verkeer, neerslag van nitraten en fosfaten en door verdichting van de grond door gebruik van zware machines in de landbouw. We lezen ook dat de ruimte in Nederland beperkt is en dat er dus keuzes moeten worden gemaakt: niet alles kan overal.

In internationaal verband worden afspraken gemaakt om achteruitgang van de kwaliteit van bodems te voorkomen, bijvoorbeeld via de Land degradation neutrality (UNCCD). In Europees verband zijn in 2023 via de 'EU Soil Strategy 2030 en de 'Green Deal' afspraken gemaakt waarmee meer sustainable bodemgebruik door lidstaten moet worden bereikt.

Indicator 16

Kwaliteit oppervlaktewater

Omschrijving: % van het wateroppervlakte dat voldoet aan de normen van de Kaderrichtlijn Water

Europese waterkwaliteit met status goed – 2019

Bron: EEA

Omschrijving

% van het wateroppervlakte dat voldoet aan de normen van de Kaderrichtlijn Water, waar alle Europese wateren aan moeten voldoen.

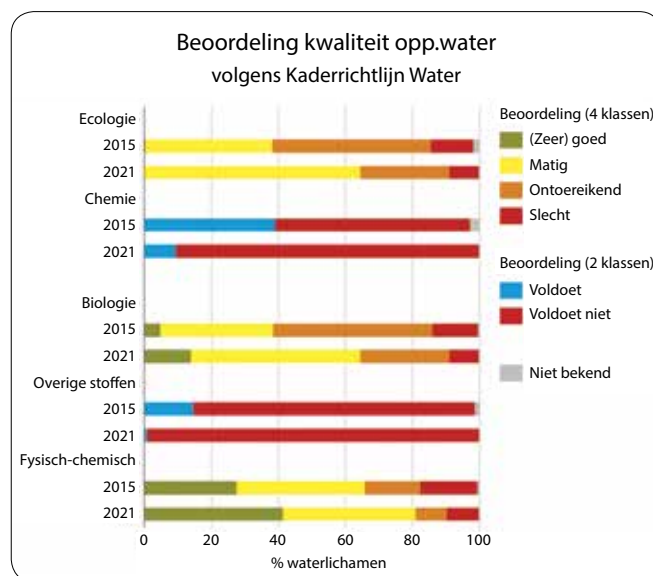
Toelichting

In de [Kaderrichtlijn Water \(KRW\)](#)²² is een methode vastgesteld voor de beoordeling van het oppervlaktewater

gebaseerd op het voorkomen van planten- en diersoorten en de gehaltes aan toxische stoffen. De kwaliteit van het oppervlaktewater wordt uitgedrukt in de chemische kwaliteit en de ecologische kwaliteit, ook chemische en ecologische toestand genoemd. De ecologische kwaliteit wordt vooral bepaald door de biologische kwaliteit en daarnaast door de beoordeling van de overig relevante, stroomgebied specifieke, verontreinigende stoffen en de fysisch-chemische kwaliteit.

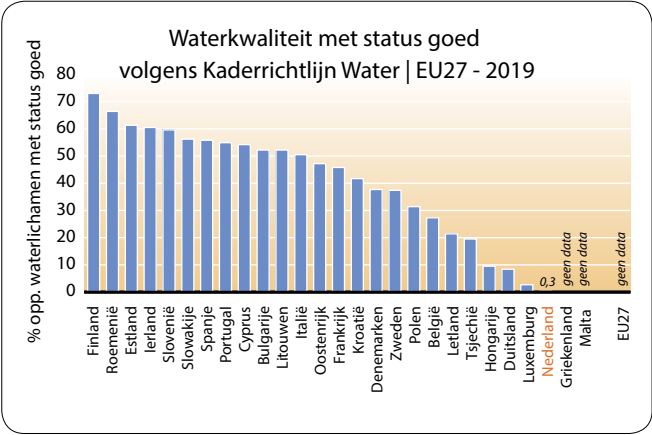
De eerste KRW-rapportage vond plaats in 2009 en daarna in 2015. Deze rapportage is van 2021. De laatste rapportage zal plaatsvinden in 2027, aangezien in 2027 alle noodzakelijke maatregelen getroffen zouden moeten zijn om de doelen van de KRW te halen. (Citaat CLO).

De meeste waterlichamen in Nederland voldoen niet aan de gewenste waterkwaliteit volgens de KRW beoordeling. De chemische kwaliteit voldoet meestal niet en de ecologische kwaliteit is matig, ontoereikend of slecht. Dit laatste komt vooral door de geringe biologische kwaliteit.

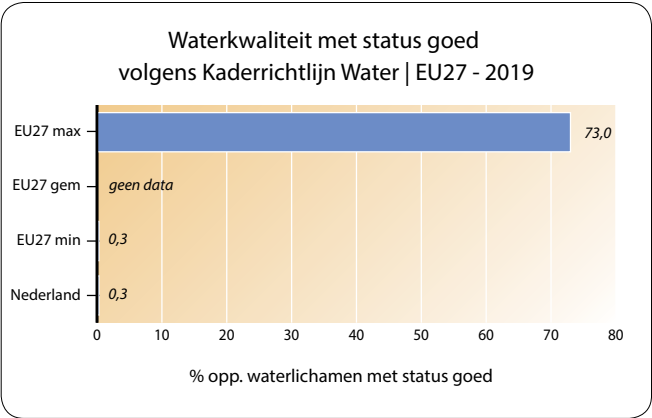
Bron: Waterschappen/RWS / CLO

Vergelijking EU27 landen

Bron: EEA

EEA toont vergelijkende data voor de EU27 landen welk percentage van de wateroppervlakte de status goed heeft volgens de KRW. Nederland is met een schamele 0,3% hekkensluiter, nauwelijks zichtbaar in bovenstaande grafiek.

Bron: EEA

Nederland heeft dus nog een hele forse weg te gaan om de achterstand op koploper Finland in te halen. Het valt ook niet mee voor een land in een delta waar een aantal vervuilde rivieren uitmonden, om de kwaliteit van het oppervlaktewater op het vereiste niveau te krijgen.

Indicator 17

Luchtkwaliteit

De WHO²³ vindt er geen doekjes om:

Luchtverontreiniging is een van de grootste milieuri-sico's voor de gezondheid. Door de luchtvervuiling terug te dringen kunnen landen de ziektelast als gevolg van beroertes, hartziekten, longkanker en zowel chronische als acute aandoeningen van de luchtwegen, waaronder astma, verminderen.

In 2019 woonde 99% van de wereldbevolking op plaatsen waar niet werd voldaan aan de luchtkwaliteitsrichtlijnen van de WHO.

De gecombineerde effecten van luchtverontreiniging buitenshuis en luchtverontreiniging binnenshuis worden jaarlijks in verband gebracht met 6,7 miljoen voortijdige sterfgevallen.

Ongeveer 89% van deze voortijdige sterfgevallen vond plaats in lage- en middeninkomenslanden, en het grootste aantal in de regio's van Zuidoost-Azië en de westelijke Stille Oceaan.

Beleid en investeringen ter ondersteuning van schoner vervoer, energiezuinige huizen, energieopwekking, industrie en een beter beheer van stedelijk afval zouden de belangrijkste bronnen van buitenluchtvervuiling terugdringen. Toegang tot schone huishoudelijke energie zou in sommige regio's ook de luchtverontreiniging aanzienlijk verminderen. Naast gezondheidsproblemen kan luchtverontreiniging een aanzienlijke impact hebben op de Europese economie als gevolg van de hogere zorgkosten, de lagere levensverwachting en verloren werkdagen in alle sectoren. Het beschadigt ook de vegetatie en ecosystemen, de water- en bodemkwaliteit en lokale ecosystemen.

De EEA – European Environment Agency voegt hier aan toe: De meeste Europese stadsbewoners worden blootgesteld aan onveilige niveaus van luchtverontreiniging. Het verbeteren van de luchtkwaliteit, zodat deze overeenkomt met de door de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) aanbevolen niveaus, zou meer dan de helft van de voortijdige sterfgevallen als gevolg van blootstelling aan fijnstof kunnen voorkomen.

De uitstoot van stoffen die bijdragen aan luchtverontreiniging is de afgelopen twintig jaar afgenomen, wat heeft geleid tot een betere luchtkwaliteit. Ondanks deze verbetering blijft luchtverontreiniging het grootste milieu- en gezondheidsrisico in Europa. Blootstelling aan fijnstof- en stikstofdioxideniveaus boven de aanbevelingen van de Wereldgezondheidsorganisatie veroorzaken in 2020 naar schatting respectievelijk 238.000 en 49.000 voortijdige sterfgevallen. Deze verontreinigende stoffen zijn gekoppeld aan astma, hartziekten en beroertes.

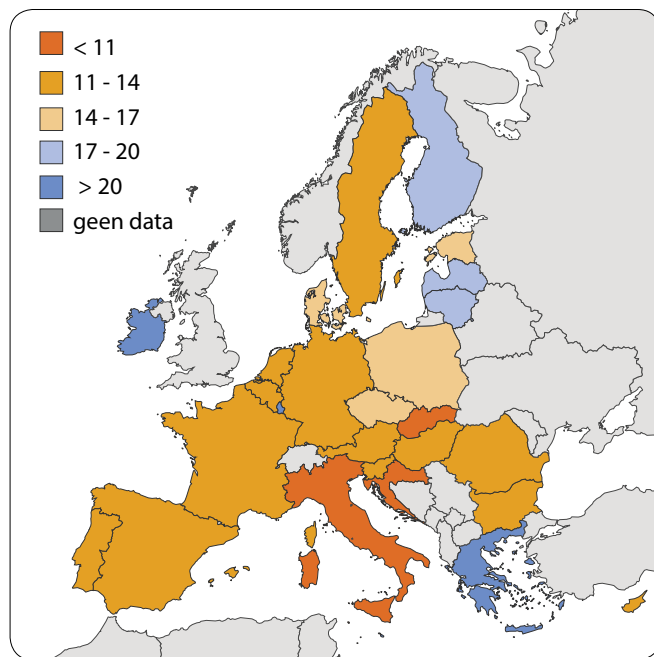
Luchtvervuiling veroorzaakt ook morbiditeit. Mensen leven met ziekten die verband houden met blootstelling aan luchtvervuiling; dit is een last in termen van persoonlijk lijden en aanzienlijke kosten voor de gezondheidszorg-sector.

De meest kwetsbaren in de samenleving zijn gevoeliger voor de gevolgen van luchtverontreiniging. Lagere sociaal-economische groepen worden doorgaans blootgesteld aan hogere niveaus van luchtverontreiniging, terwijl ouderen, kinderen en mensen met reeds bestaande gezondheidsproblemen gevoeliger zijn. Naar schatting worden jaarlijks meer dan 1.200 sterfgevallen onder mensen onder de 18 jaar veroorzaakt door luchtverontreiniging in de EER-lidstaten en samenwerkende landen.

Voor het aanduiden van de luchtkwaliteit gebruiken we twee indicatoren: Stikstof uitstoot (NO_x) en fijnstof (hoeveelheid $\text{PM}_{2.5}$). De eerste vanwege de actualiteit, de tweede vanwege de (ernstige) gevolgen voor ziekten.

Indicator 17a Luchtkwaliteit NO_x

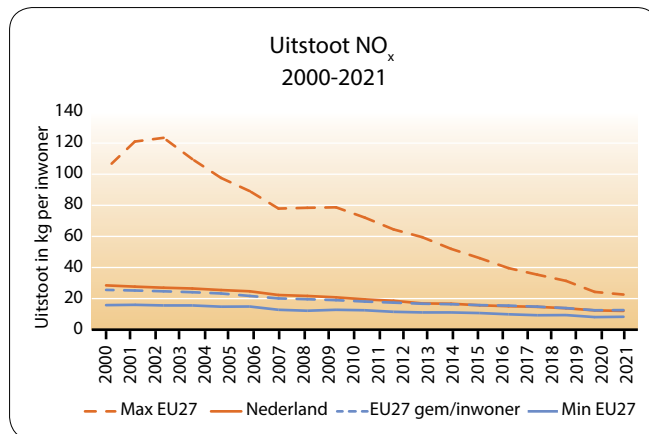
Omschrijving: Luchtkwaliteit uitgedrukt in uitstoot kg NO_x per inwoner

Luchtkwaliteit Uitstoot NO_x in kg per inwoner - 2021

Bron: EEA / Eurostat

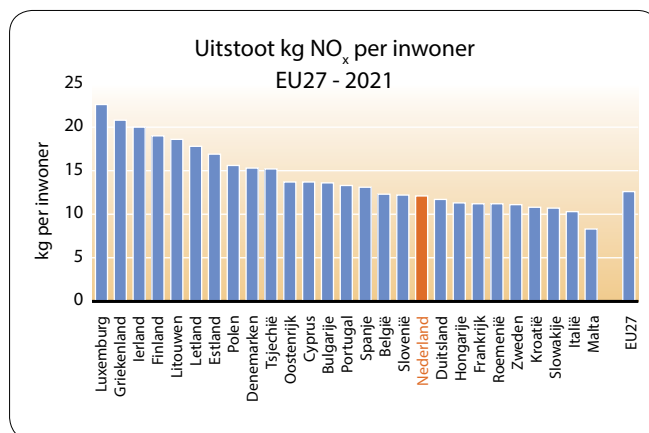
Ontwikkeling 2000-2021

Bron: EEA / Eurostat

Een overduidelijke reductie, met name van het maximum (Luxemburg). Minimum waarde, gemiddelde van EU27 en de waarden van Nederland liggen erg dicht bij elkaar.

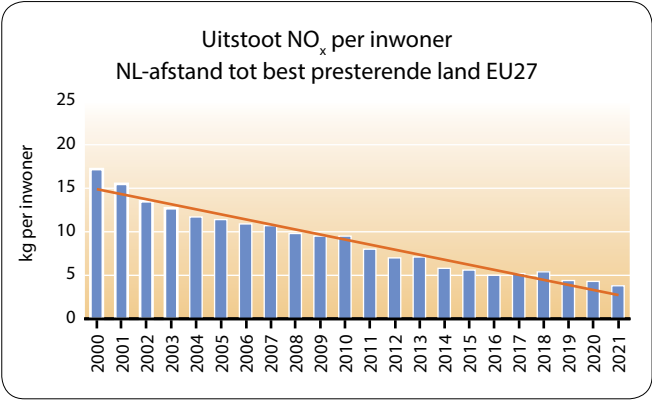
Vergelijking EU27 landen

Bron: EEA / Eurostat

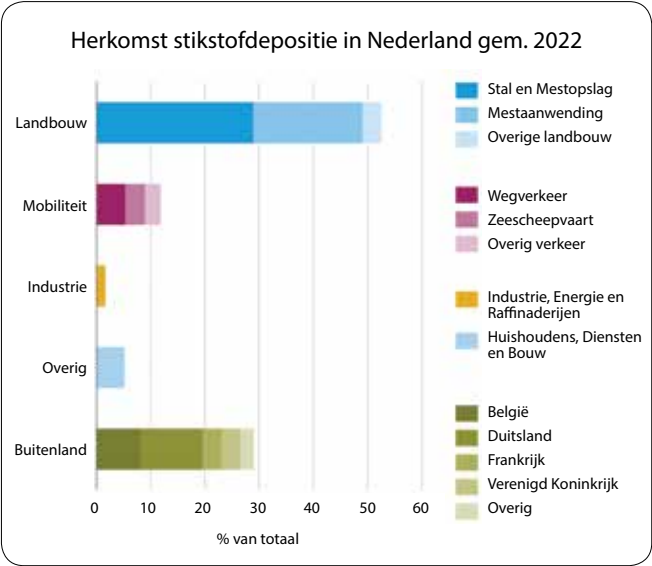
Uitgedrukt in kg per inwoner behoort de uitstoot in 2021 in Nederland tot de middenmoot.

Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: EEA/Eurostat

De afstand van Nederland tot het best presterende land (in 2021 Malta) is snel en sterk gedaald, met een duidelijke neerwaartse trend. Omdat stikstof zo'n actueel en beladen onderwerp is, laten we hieronder een duidelijke tabel van de bronnen van de stikstof depositie zien.

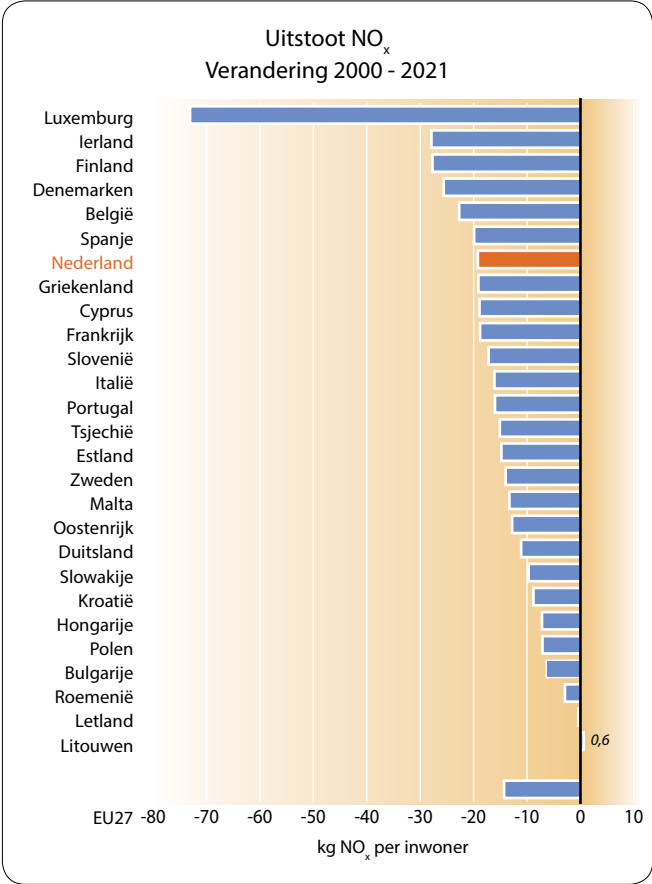

Bron: RIVM/CLO

Alle bekende Nederlandse bronnen samen dragen voor 71% bij aan de gemiddelde stikstofdepositie in Nederland. Daarbij levert de agrarische sector met 50% verreweg de

grootste bijdrage aan die gemiddelde stikstofdepositie. Voor de stikstofgevoelige natuur in Natura 2000-gebieden komt de bijdrage van de agrarische sector uit op 46%.

Verandering 2000-2021

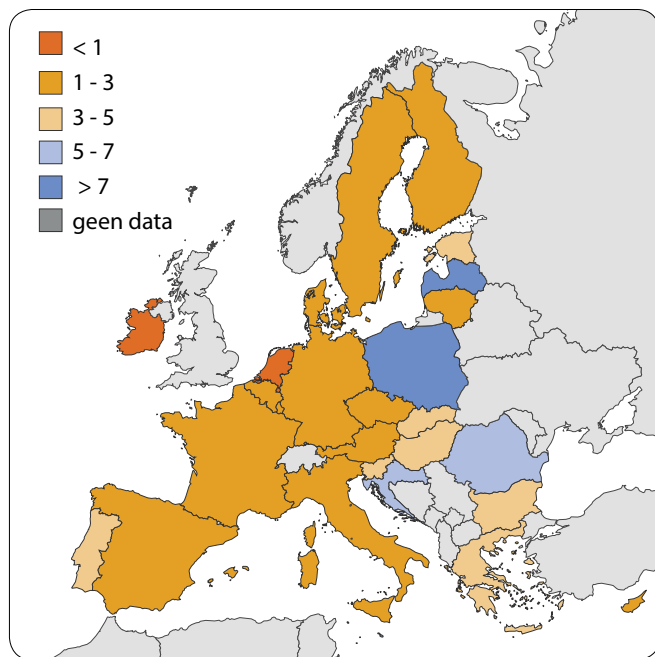
Bron: EEA/Eurostat

Vrijwel alle EU27 landen hebben de stikstofuitstoot in 20 jaar flink tot fors verminderd. Nederland behoort daarbij tot de koplopers met een vermindering van ruim 19 kg per inwoner, van 31,2 naar 12,1 kg per inwoner, oftewel 61%. De EU27 als geheel zag de uitstoot van stikstof in 20 jaar gehalveerd worden: van 26,9 tot 12,6 kg per inwoner, oftewel een afname van 53%.

Indicator 17b

Luchtkwaliteit - PM_{2.5}

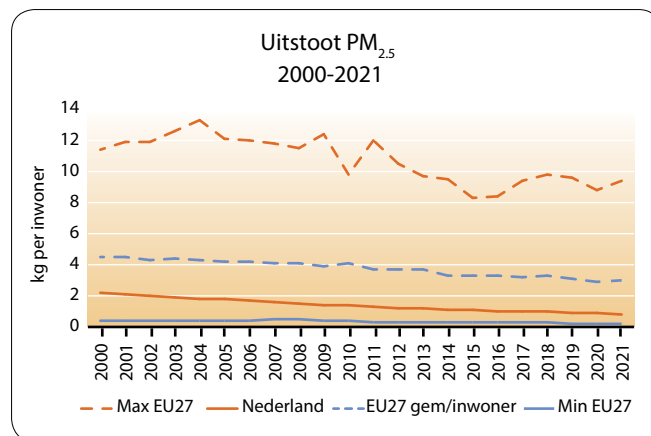
Omschrijving: Uitstoot van fijnstof (PM_{2.5}) in kg per inwoner

Luchtkwaliteit Uitstoot in kg PM_{2.5} - 2021

Bron: EEA / Eurostat

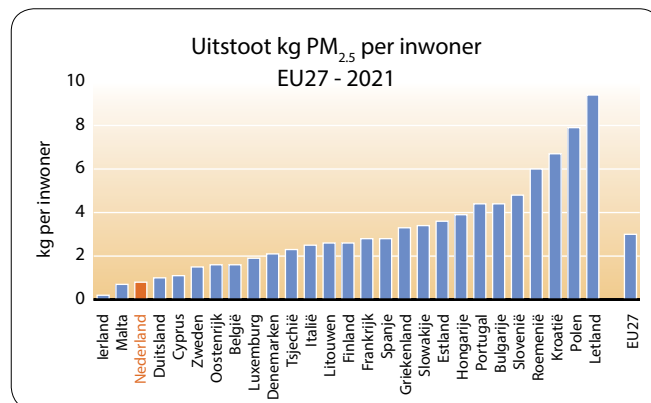
Ontwikkeling 2000-2021

Bron: EEA / Eurostat

Nederland doet het wat de uitstoot van PM_{2.5} betreft relatief goed in vergelijking met de andere EU27 landen, zoals ook duidelijk uit de volgende grafiek blijkt.

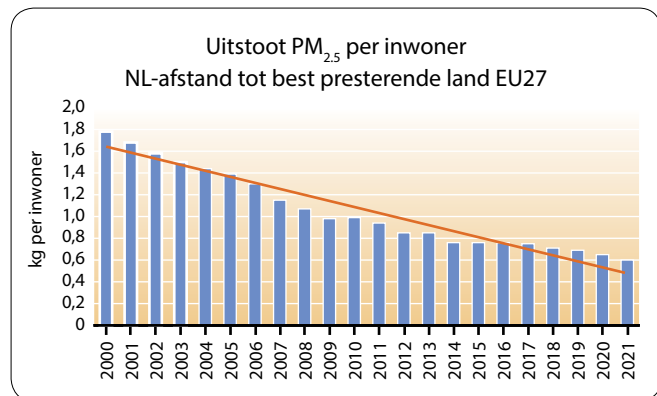
Vergelijking EU27 landen

Bron: EEA / Eurostat

Nederland heeft de uitstoot van PM_{2.5} sterk zien dalen tussen 2000 en 2021 en is nu een van de koplopers binnen de EU27 – op plaats 3 – met een geringe uitstoot van fijnstof.

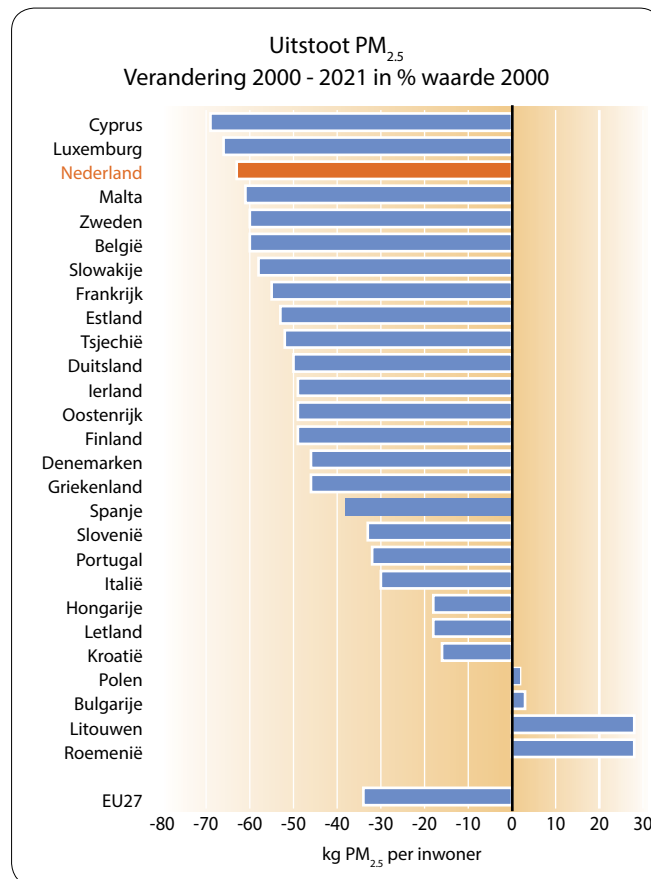
Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: EEA / Eurostat

Al doet Nederland het relatief gesproken vrij goed, de bovenstaande grafiek laat zien dat er ook voor Nederland nog flink wat 'winst' valt te behalen wat fijnstof betreft.

Verandering 2000-2021

Bron: EEA / Eurostat

De bovenstaande grafiek laat zien dat dit ook geldt voor de procentuele vermindering van de uitstoot. Deze bedraagt in Nederland 63% over de jaren 2000 tot 2021, tegenover een vermindering van 34% voor de EU27 als geheel. Uitgedrukt in verandering van de uitstoot in kg fijnstof per inwoner staat Nederland echter in de middenmoot.

De reductie in de hoeveelheid fijnstof (PM_{2.5}) komt ook duidelijk naar voren in de volgende grafiek. De afstand tot het best presterende EU27 land neemt snel en gestaag af.

Indicator 18

Klimaatverandering

Omschrijving

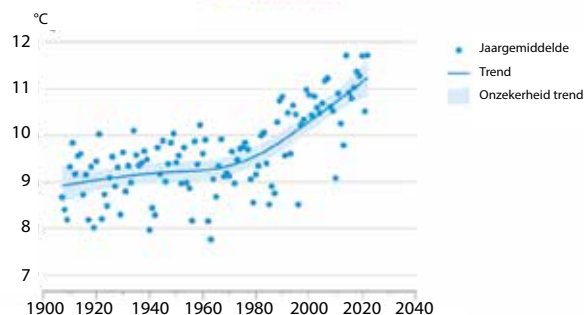
Voor klimaatverandering kijken we naar drie belangrijke indicatoren:

- het aandeel van hernieuwbare energie in het totale energiegebruik
- de uitstoot van broeikasgassen, zoals CO₂ en methaan
- het energiegebruik per persoon

Toelichting

Bijna niemand trekt nog in twijfel dat er volop sprake is van door de mens veroorzaakte verandering van het klimaat op aarde. Die uit zich het duidelijkste in [de versnelde opwarming van de atmosfeer](#)²⁴ en de daarmee gepaard gaande verschijnselen, zoals drastische verandering in de neerslagpatronen (op sommige plaatsen droger, elders juist natter), stijging van de zeespiegel, ingrijpende wijzigingen in de vegetatie (zowel op het land als in het water; denk maar aan het afsterven van koraal door de steeds snellere opwarming van het zeewater en de verstrekkende gevolgen die dat heeft), toenemende aantallen stormen en orkanen, ingrijpende wijzigingen in de zeestromen (zo heel belangrijk voor bijvoorbeeld West-Europa), eilanden die onder water dreigen te verdwijnen, planten en dieren die het zwaar krijgen doordat ze zich niet snel genoeg aan de gewijzigde omstandigheden in hun leefgebied kunnen aanpassen.

Jaartemperatuur op vijf KNMI-hoofdstations

Bron: KNMI, Download van PBL/Compendium voor de Leefomgeving

In iets meer dan 100 jaar is de gemiddelde jaartemperatuur in Nederland met meer dan 2 graden Celsius gestegen van 9 naar ruim 11 graden. Een dramatisch scenario voor de nabije en wat verdere toekomst. Gelukkig hoeven we het zo ver niet te laten komen, als we dat tenminste willen en we ons aan onze afspraken houden. Cruciaal is het heel snel terugdringen van de wereldwijde uitstoot van broeikasgassen, onder meer door het stoppen met het gebruik van fossiele brandstoffen. Dat is niet overal even makkelijk, maar desondanks wel heel noodzakelijk om een leefbare aarde aan de toekomstige generaties te kunnen doorgeven. Daarnaast richten we ons op een vermindering van het energiegebruik.

Voor praktische tips wat ieder individu kan doen, verwijzen we u bijvoorbeeld naar de Tips en Tricks van de jongeren (www.jdscan.nl) en van de volwassenen duurzaamheidsscan (www.vdscan.nl).

Doelstelling

EU: Klimaatneutraal in 2050 en per 2030 een vermindering van de CO₂ uitstoot met van 55% t.o.v. 1990.

Toelichting

Om klimaatverandering te helpen bestrijden, heeft de EU ambitieuze doelstellingen vastgesteld om haar uitstoot van broeikasgassen te verminderen. De EU wil tegen 2050 klimaatneutraliteit bereiken met een tussentijdse doelstelling van 55% CO₂-emissiereductie tegen 2030. Deze zijn vastgelegd in de Europese Klimaatwet.

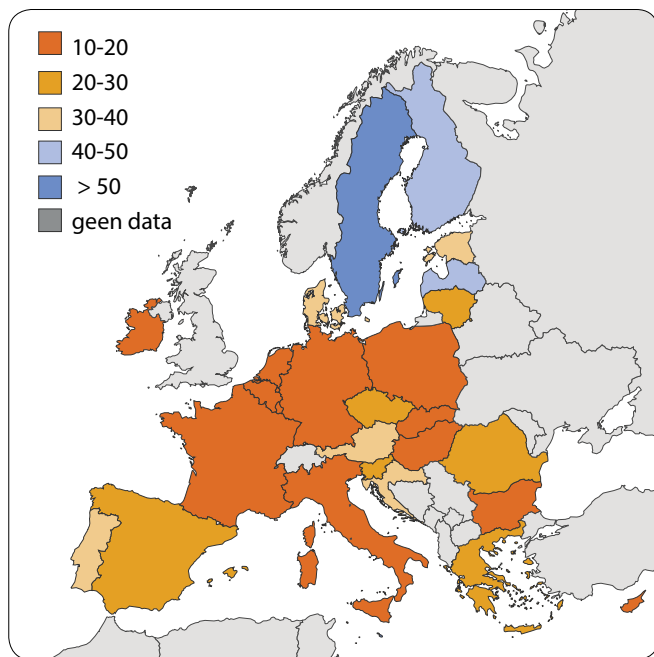
De recente klimaatop, COP28 in Dubai, heeft drie in het oog springende resultaten opgeleverd:

- a. het gebruik van fossiele energie verminderen (het 'wegbewegen' van het gebruik van fossiele brandstoffen)
- b. de mondiale capaciteit voor hernieuwbare energie verdriedubbelen en het tempo waarmee de verbeteringen op het gebied van de energie-efficiëntie worden doorgevoerd uiterlijk in 2030 verdubbelen
- c. tijdens COP28 zegden de EU en haar lidstaten meer dan de helft van de initiële financiering voor het verlies- en schadefonds toe (ruim € 400 miljoen).

Er wordt nogal verschillend gedacht of het resultaat betekent dat het glas half vol is of half leeg. Er wordt ook wel gezegd dat het beide is. Hoe dan ook, er is beweging, de goede kant op, zij het nog steeds te traag. En dat terwijl de urgentie toch niemand meer kan ontgaan. Of toch wel??

Indicator 18a Hernieuwbare energie

Omschrijving: Het aandeel van hernieuwbare energie in het totale energiegebruik

% hernieuwbare energie - 2021

Bron: Eurostat

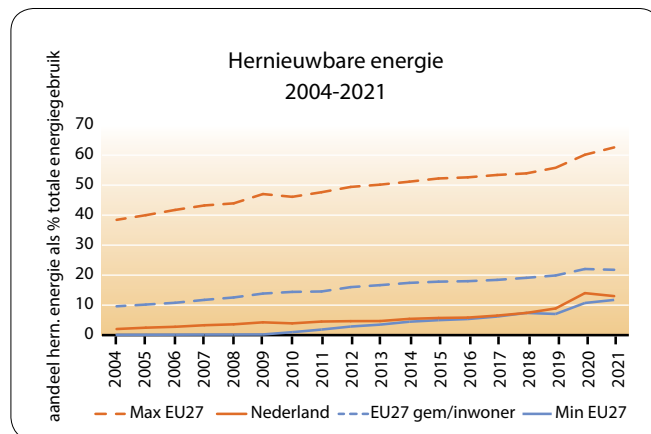
Doelstelling EU

het aandeel hernieuwbare energie (zon, wind, water, geothermie; dus geen biomassa en kernenergie) in het totale energiegebruik van de EU tussen nu en 2030 op te voeren tot 42,5%, met de mogelijkheid van een vrijwillige extra 2,5% om tot 45% te komen.

Doelstelling Nederland

Nederland heeft in EU-verband afgesproken om in 2030 minstens 27 procent van het totale energiegebruik op te wekken met hernieuwbare energie.

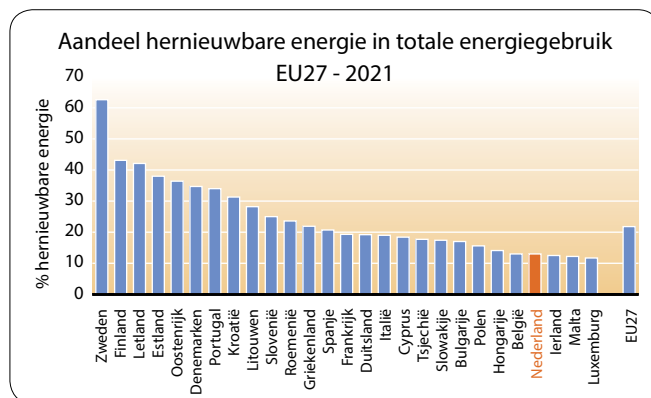
Ontwikkeling 2005-2021

Bron: Eurostat

Het aandeel van hernieuwbare energie in het totale energiegebruik is in Nederland sinds 2004 wel gestegen, maar ligt nog steeds erg dicht bij het minimum van de EU27 en nog ver weg van de doelstelling van 27% in 2030.

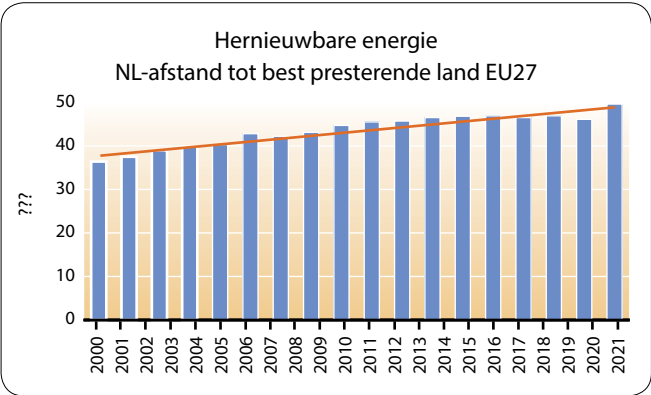
Vergelijking EU27 landen

Bron: Eurostat

De grafiek op de vorige pagina heeft geen verdere toelichting. Nederland bungelt wel erg onderaan. Het positieve eraan is natuurlijk wel dat er enorm veel ruimte is voor verbetering. Patrick Schaevers zag dat al, zoals u op pagina 17 hebt kunnen lezen.

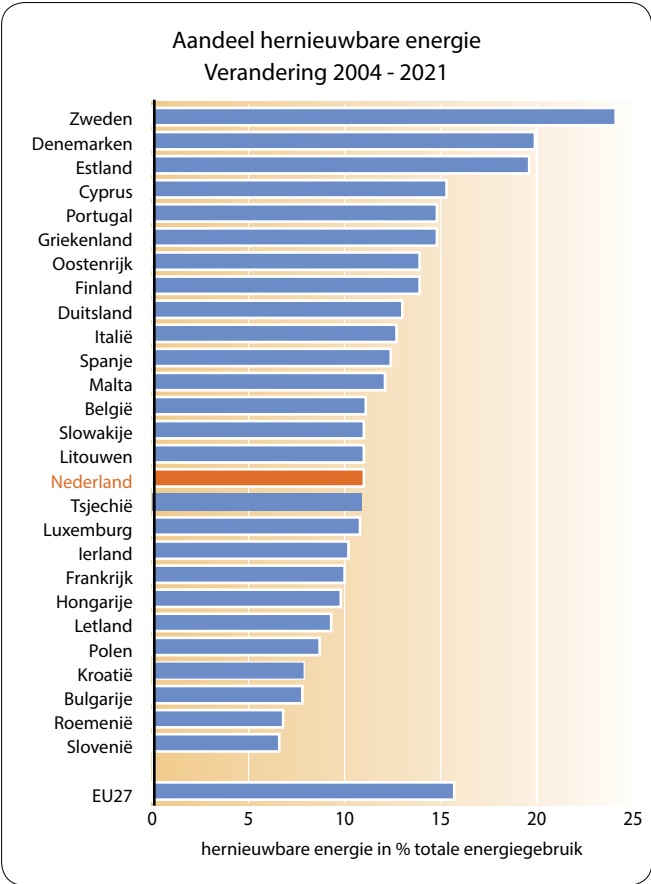
Afstand van Nederland tot best presterende land

Bron: Eurostat

In 2021 heeft het best presterende land van de EU27 (Zweden) een aandeel van 62% hernieuwbare energie in het totale energiegebruik. Dit aandeel is zo'n 49 procentpunten hoger dan de 13% van Nederland. De afstand van Nederland tot het best presterende land van de EU27 is gestaag toegenomen sinds 2004, zoals de trendlijn in de grafiek laat zien. Of in gewoon Hollands, Nederland is steeds verder achterop geraakt.

Verandering 2004-2021

Bron: Eurostat

15 van de 27 landen van de EU27 hebben het aandeel hernieuwbare energie in het totale energiegebruik tussen 2004 en 2021 harder zien toenemen dan Nederland. Nederland blijft met een toename van 11% ruim onder het gemiddelde van de EU27 van 15,7%.

Indicator 18b

Uitstoot van broeikasgassen

Omschrijving: De hoeveelheid uitgestoten CO₂. Andere (ernstige) broeikasgasemissies, zoals CH₄, N₂O, HFK's, PFK's en SF₆, zijn dus niet inbegrepen.

Toelichting

Voor deze indicator tonen we de data vanaf 1990, niet alleen omdat die data beschikbaar zijn maar ook omdat 1990 een belangrijke peildatum is voor de te behalen doelstellingen.

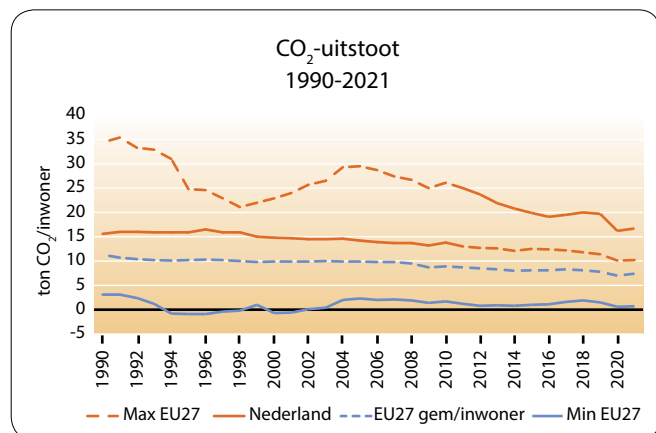
Doelstelling EU

Klimaatneutraal in 2050 en per 2030 een vermindering van de CO₂ uitstoot van 55% t.o.v. 1990.

Doelstelling Nederland

Reductie van de CO₂ uitstoot per 2030 met 48% t.o.v. 2005, d.w.z. een reductie van 6,8 tot 7,4 ton/inwoner in 2030.

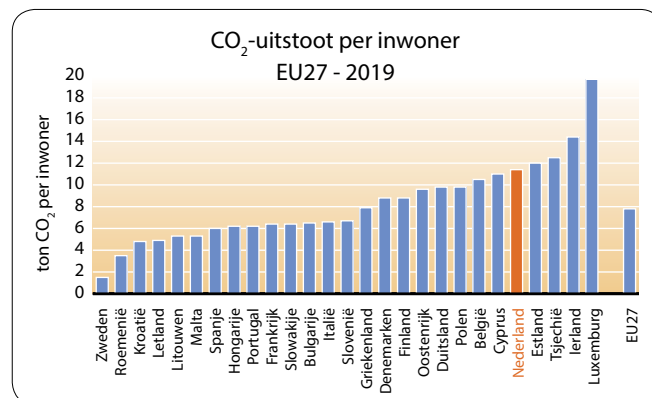
Ontwikkeling 1990-2020

Bron: Eurostat

In Nederland neemt de CO₂ uitstoot/inwoner geleidelijk af, maar blijft boven het gemiddelde van de EU27.

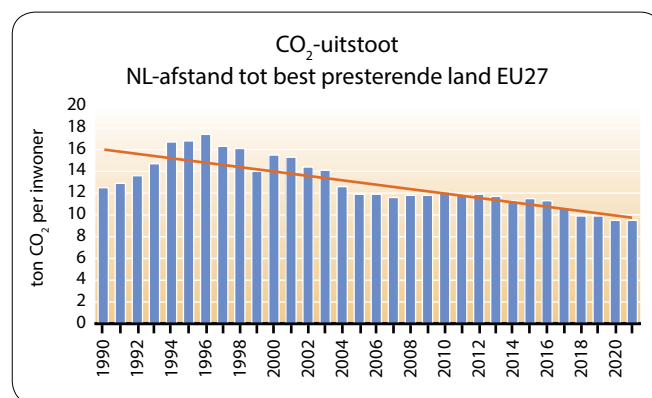
Vergelijking EU27 landen

Bron: Eurostat

13 van de 27 landen zitten boven het gemiddelde (7,8 ton CO₂/inwoner) van de EU27. Nederland staat met een uitstoot van 11,4 ton/inwoner in 2019 op plaats 23.

Afstand van Nederland tot best presterende land

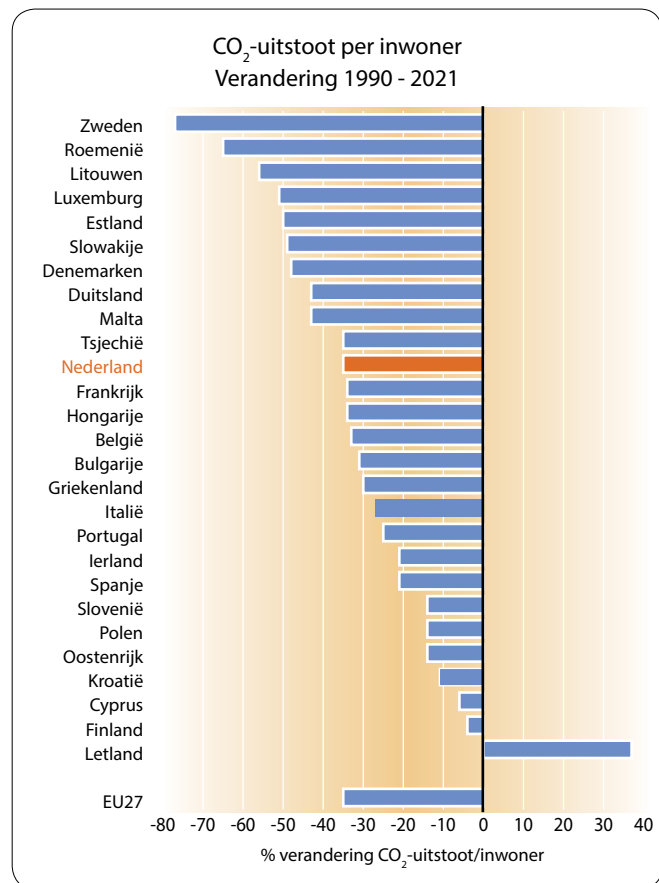

Bron: Eurostat

De trendlijn voor Nederland is duidelijk dalend, ondanks de toename van de uitstoot tussen 1990 en 1994 en ook de laatste paar jaar weer. Of we de doelstellingen voor

2030 halen lijkt nog onzeker. Het doel voor Nederland is voor 2030 een uitstoot van max. 7,4 ton/inwoner (bij 18,5 miljoen inwoners). Daar ligt dus nog een zeer, zeer forse uitdaging.

Verandering 1990-2021

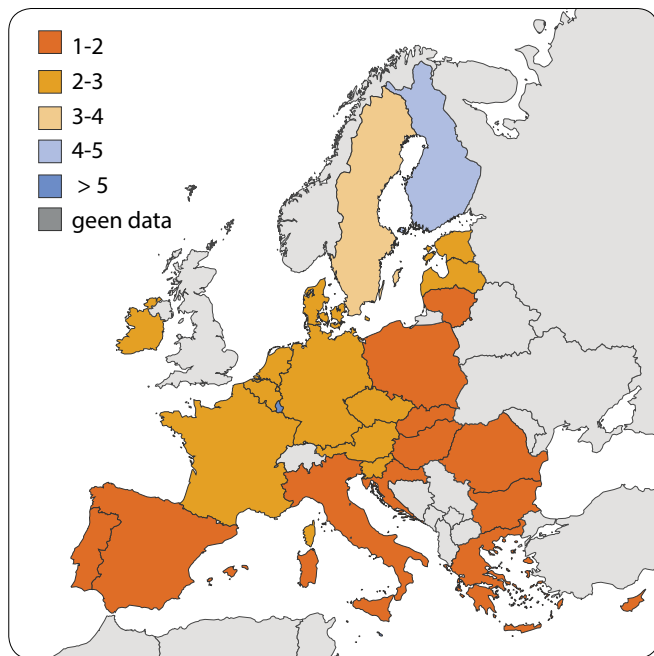
Bron: Eurostat

De CO₂ uitstoot per inwoner is tussen 1990 en 2021 in bijna alle landen van de EU27 afgenomen, gemiddeld met zo'n 35%. Alleen Letland heeft in 2019 een grotere uitstoot dan in 2001. In Nederland is de CO₂ uitstoot per inwoner in deze periode met bijna 35% afgenomen, gelijk aan de afname van de EU27 als geheel.

Indicator 18c

Energiegebruik

Omschrijving: Gebruik van aardolie, droog aardgas, steenkool, netto nucleaire, hydro-elektrische en niet-hydro-elektrische hernieuwbare elektriciteit.

Energiegebruik (Ton (TOE) per inwoner) - 2019
TOE = ton olie equivalent

Bron: Eurostat

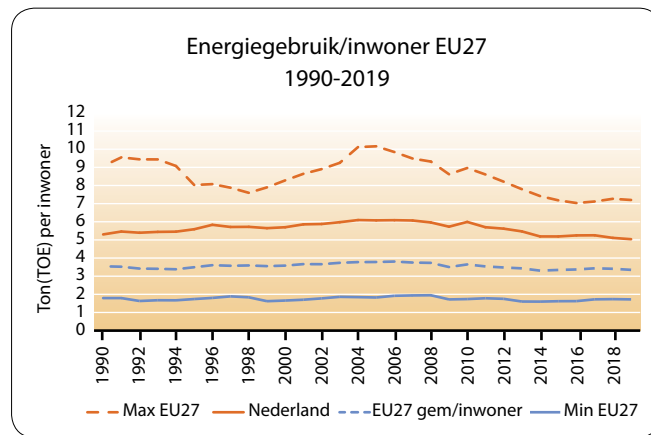
Omschrijving

Het totale energiegebruik omvat het gebruik van aardolie, droog aardgas, steenkool, netto nucleaire, hydro-elektrische en niet-hydro-elektrische hernieuwbare elektriciteit. De gegevens worden weergegeven in TOE/capita. d.w.z. ton olie-equivalenten per persoon.

Toelichting

Een laag energiegebruik maakt het uiteraard makkelijker om de klimaatdoelen omtrent de uitstoot van broeikasgassen te halen.

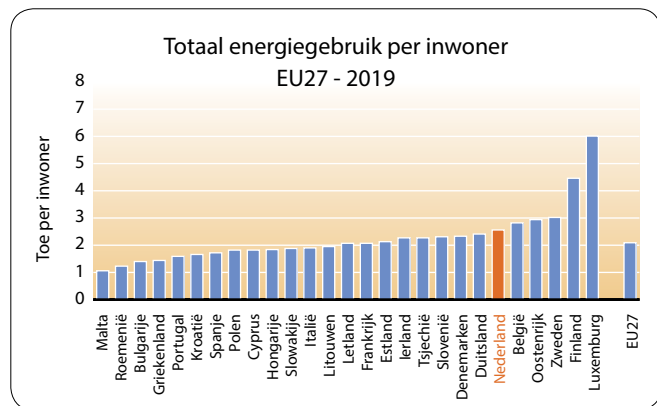
Ontwikkeling 1990-2019

Bron: Eurostat

Het energiegebruik van Nederland varieert niet heel sterk in de periode 1990-2019. Het ligt in deze periode ruim boven het gemiddelde van de EU27, al wordt het verschil wat kleiner.

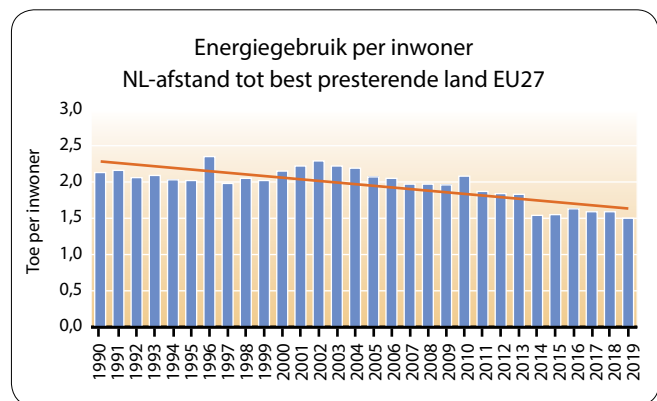
Vergelijking EU27 landen

Bron: Eurostat

Nederland behoort tot de grootgebruikers van energie in 2019: 2,6 Toe/inwoner t.o.v. een gemiddelde van de EU27 van 2,1 Toe/inwoner. Vijf landen hebben een groter energiegebruik/inwoner in 2019 dan Nederland.

Afstand van Nederland tot best presterende land

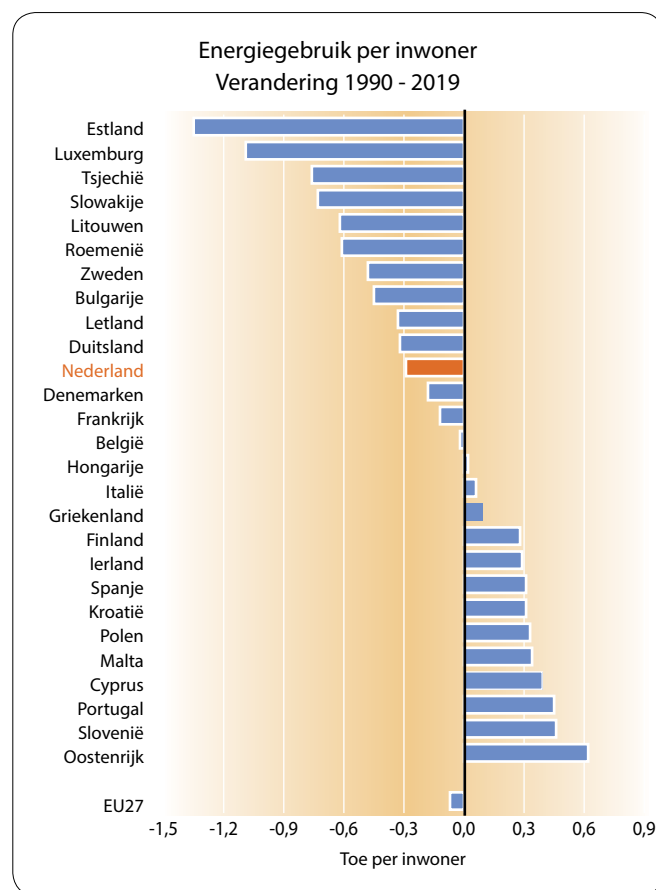

Bron: Eurostat

(Toe = ton olie equivalent)

Het best presterende land is het land met het laagste energiegebruik per inwoner. De afstand van Nederland tot het best presterende land van de EU27 wordt langzaam maar zeker wat kleiner.

Verandering 1990-2019

Bron: Eurostat

14 van de 27 EU landen hebben het energiegebruik/inwoner van 1990 tot 2019 zien afnemen, waaronder Nederland (-0,3 toe/inwoner). In de EU27 als geheel is het energiegebruik gedaald, zij het nogal marginaal, nog geen 0,1 toe/inwoner.

Deel 3

Resultaten

3.1 Verkeerslichten

	NL-afstand tot best presterende land	Trend
1. Hebzucht		
2. Voldoende voedsel		
3. Voldoende drinkwater		
4. Hygiëne		
5. Gezondheid		
6. Armoede		
7. Onderwijs		
8. Kansenongelijkheid		
9. Goed bestuur		
10. Vrijhandel	geen data	
11. Overbevolking		
12. Biodiversiteit		
13. Grondstoffen		
14. Biologische landbouw		
15. Bodemkwaliteit		
16. Kwaliteit opp.water		
17. a. Luchtkwaliteit - NO _x		
17. b. Luchtkwaliteit - PM _{2,5}		
18. a. Hernieuwbare energie		
18. b. Klimaat - CO ₂ -uitstoot		
18. c. Klimaat - Energiegebruik		

 positief matig negatief

Deze verkeerslichten geven voor elk van de beschreven onderwerpen weer hoe de vlag er nu bij hangt en wat de trend van de ontwikkelingen is vanaf 2000, soms iets later. We zien twee rijen van elk 20 bolletjes, een rij die de huidige situatie aangeeft en een rij die de trend laat zien:

	huidige situatie	trend
groene bolletjes	6	8
grijze bolletjes	6	5
rode bolletjes.	8	7

Een simpele conclusie: er gaat best veel goed in Nederland én er is nog veel ruimte voor verbetering. Wel een beetje snel graag. Nee, nu, en wel direct.

Zorgelijk is dat de trend van maar liefst 8 indicatoren negatief is. Dit is nog zorgelijker wanneer een negatieve trend gepaard gaat met een nu al laag scorende indicator. Dat zien we bij 3 indicatoren:

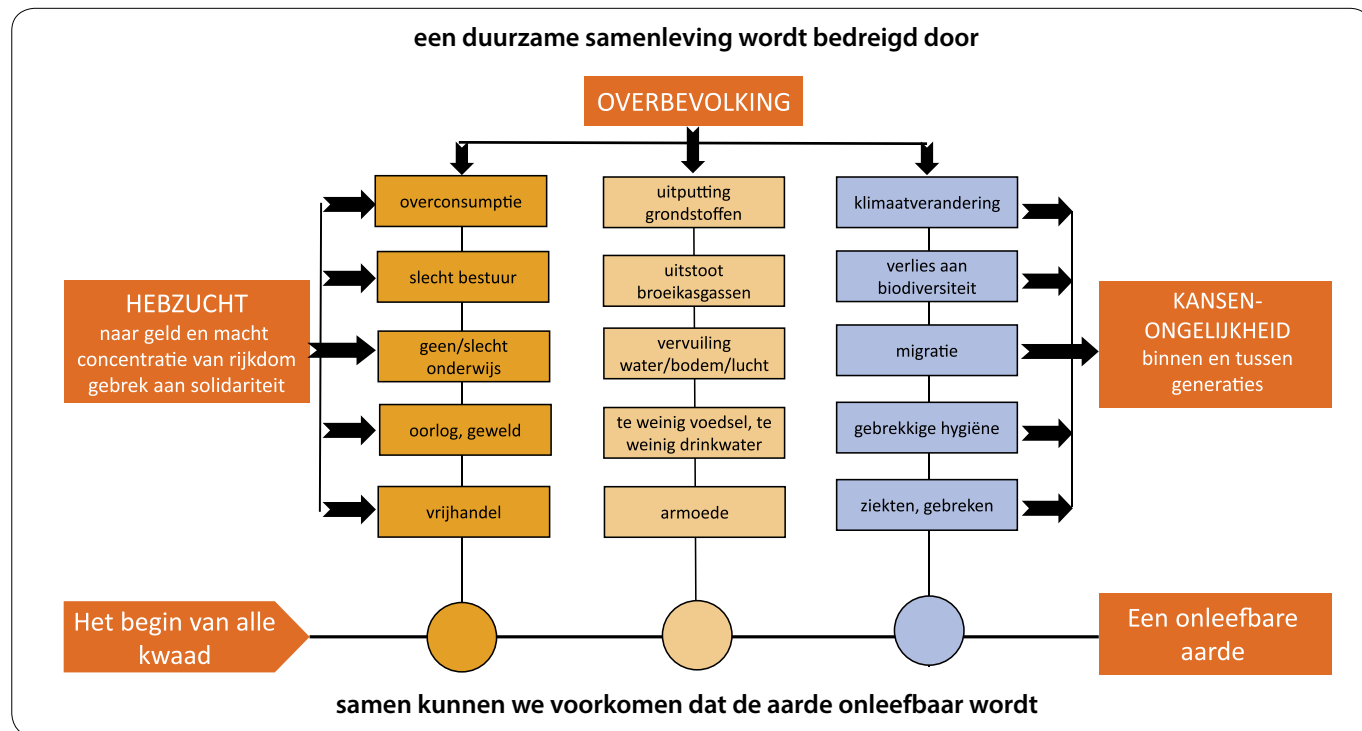
- Armoede,
- Biologische landbouw,
- Hernieuwbare energie.

Een negatieve trend betekent dat de weg die wij in Nederland nog moeten afleggen naar een werkelijk duurzame samenleving, steeds groter wordt ten opzichte van ‘het best presterende land’. Die afstand zou juist kleiner moeten worden.

**Als we het willen
kunnen we het ook.**

Zie voor een toelichting op de onderliggende data deel 2 van dit boek.

Het bereiken van een duurzame samenleving wordt door veel factoren moeilijk gemaakt:

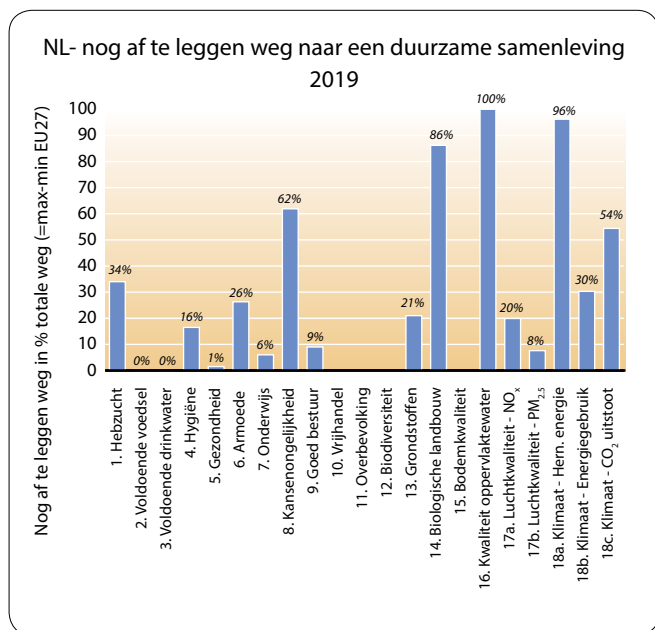

In deel 2 wordt een toelichting op elk onderwerp gegeven, met – indien mogelijk – een kwantitatieve onderbouwing van de ontwikkelingen in de tijd en de vergelijking van Nederland met de andere 26 landen van de EU27.

3.2 Afstand tot een duurzame samenleving

Omdat we in veel gevallen de doelstelling van Nederland en/of de EU voor een indicator niet kennen, maken we gebruik van de methode 'afstand tot het best presterende land'.

Deze 'afstanden' kunnen we onder één noemer brengen en daarmee de nog af te leggen weg tot een duurzame samenleving berekenen en onderling vergelijken. Het resultaat ziet u in onderstaande grafiek.

Uit de grafiek blijkt duidelijk dat we voor een forse uitdaging staan. Die kunnen we niet met alleen maar praten te lijf gaan, wel met - samen - veel te doen.

Doet u mee?

3.3 Conclusies

1. Er gaat best veel goed in Nederland, vooral bij de onderwerpen op het gebied van Mens en Maatschappij.
2. Kijken we naar het totale plaatje – van alle 21 indicatoren – dan zien we dat Nederland onvoldoende vaart maakt op weg naar een duurzame samenleving. Bij 7 van de 21 indicatoren blijft Nederland verder achter t.o.v. de koploper van de EU27 landen.
3. We zullen veel zorg moeten dragen dat iedereen in Nederland 'mee kan komen' en in zijn of haar behoeften kan voorzien.
4. We zullen moeten blijven zorgen voor onze uiterst waardevolle democratie.
5. We moeten de omslag naar een duurzame economie met veel aandacht, zorg en doortastendheid versnellen.

Slagen we hierin, dan houden we perspectief op een duurzame samenleving.

We lichten het bovenstaande nog kort toe:

Wie naar de grafiek hiernaast kijkt kan onmogelijk drie hele grote uitschieters over het hoofd zien, met een zeer lange weg naar een duurzame samenleving

- Kwaliteit oppervlaktewater
- Biologische landbouw
- Hernieuwbare energie.

en vier indicatoren met percentages tussen de (bijna) 50 en 100:

- Kansengelijkheid
- CO₂ uitstoot
- Hebzucht en
- Energiegebruik.

Hier moeten we nog twee indicatoren aan toevoegen, niet kwantitatief onderbouwd, maar op basis van expert opinion:

- Biodiversiteit
- Bodemkwaliteit.

Voor al deze indicatoren geldt: er is nog een lange tot zeer lange weg te gaan naar een werkelijk duurzame samenleving.

De overall conclusie is:

Het is zonneklaar dat we heel serieus, vastbesloten en vastberaden 'aan de bak moeten', zonder ons door wie of wat dan ook te laten afleiden van ons doel:

snel op weg naar een duurzame samenleving.

Positief is:

Al leven we nog steeds op veel en veel te grote voet, de trend gaat wel de goede kant op. Te grote voet betekent niet dat we terug moeten naar de Middeleeuwen – zou best interessant zijn, maar niet verstandig en ook totaal onmogelijk. Het betekent wel dat we veel dingen ANDERS moeten doen. Soms is dat makkelijk, zoals:

- minder auto rijden, meer fietsen, meer openbaar vervoer, auto delen
- minder energie en water verbruiken
- meer plantaardig voedsel eten (lekker en gezond(er)), vooral uit eigen regio en seizoensgebonden
- spullen repareren in plaats van meteen weggooien en nieuwe kopen
- een buurtcoöperatie oprichten, een boekwinkeltje op de stoep, en wat mensen allemaal bedenken om samen te doen
- en zo nog heel veel meer: kijk maar op de vele bespaartips of de Tips en Tricks van de twee duurzaamheidsscans VDS en JDS.

Tja, soms is het ook wat moeilijker, zoals

- meer solidariteit met onze medemensen tonen, beter voor de arme en de kansarme mensen zorgen
- wat meer tevreden zijn met wat we nu hebben en kunnen; het hoeft niet steeds meer, het hoeft niet steeds verder weg
- geen vakantievluchten (zoals de oudste zoon van Marten Toonder al in 2003 zei in antwoord op mijn

vraag: 'Wat zou u doen als u de baas van de wereld was?': 'Vakantievluchten verbieden.').

Positief is ook:

dat veel basisbehoeften, zoals genoeg te eten, genoeg te drinken en onderwijs, groene bolletjes hebben, zoals we in paragraaf 3.1 zagen. Toch, zoals zo vaak, ook hier een 'maar': vergeet niet dat dit NIET VOOR ALLE MENSEN geldt. We mogen mensen die in deze moeilijke omstandigheden verkeren, niet vergeten.

Verontrustend is:

dat voor veel indicatoren de trend negatief is: 7 van de 21 indicatoren. Daar gaan we dus juist de verkeerde kant op. Hier tegenover staan 8 indicatoren met een positieve trend en 5 met een min of meer gelijkblijvende trend.

Negatief is:

- dat we flink achter lopen met de omschakeling naar biologische landbouw – terwijl dat juist zo goed is voor iedereen: mens en dier en onze Moeder Aarde
- dat we enorm achter blijven met de omschakeling naar hernieuwbare energie, met ook nog eens een negatieve trend
- dat we veel te veel CO₂ uitstoten
- dat we in vergelijking met de andere landen van de EU27 blijken vaak een middenmoter te zijn. En dat terwijl we juist zo tevreden over ons zelf zijn en denken dat we het zo goed doen, in ieder geval 'veel beter dan anderen'. Nou, vergeet dat dus maar
- dat we nog niet erg opschieten met structurele veranderingen in onze economie; denk aan
 - 'de vervuiler betaalt'; dit gebeurt nog nauwelijks en dus draait de belastingbetaler daar voor op
 - dat de werkelijke kosten worden doorberekend in de prijs van een product aan de consument (zoals milieuschade, verlies aan natuur en biodiversiteit, een eerlijke beloning voor de mensen die in de hele productieketen werken)

- dat we nog steeds accepteren dat winst maken en het verhogen van de aandeelhouderswaarde prioriteit krijgen boven maatschappelijke waarden, aandacht voor de medewerkers en aandacht voor de sociale gevolgen van produceren
- dat de luchtkwaliteit, gemeten naar uitstoot van $PM_{2,5}$, nog onvoldoende is; de trend gaat echter de goede kant op
- de kwaliteit van het oppervlaktewater zeer onvoldoende is.

Zie voor een toelichting op de onderliggende data deel 2 van dit boek.

Bovendien, al blijkt het niet altijd direct uit de cijfers, moeten we veel aandacht besteden aan:

- *goed bestuur*:
 - armoede (hierboven al genoemd)
 - vertrouwenscrisis overheid – inwoners
 - crises worden niet goed en snel aangepakt en opgelost
 - ondermijning democratie (concentratie van macht en rijkdom bij kleine groepen)
- *omslag naar een duurzame economie*:
 - winst en welvaart gaan nog te vaak boven welzijn
 - de lineaire economie gaat nog te vaak boven de circulaire economie; recycling van afvalstoffen blijft achter.

en we moeten ook ‘achter de cijfers’ proberen te kijken, bijvoorbeeld bij

- voldoende voedsel (ondanks een score van 100% oftewel iedereen heeft voldoende voedsel, neemt het aantal gebruikers van voedselbanken toe, evenals het aantal gratis schoolmaaltijden)
- onderwijs (de schooldeelname is goed; desondanks wordt er veel geklaagd over de kwaliteit van het onderwijs).

Al met al mogen we concluderen dat er best veel goed gaat in Nederland (zoals we hierboven opmerkten) en dat er veel, heel veel ruimte voor verbetering is. Op de meest korte termijn.

3.4 Aanbevelingen

Wij volstaan met twee aanbevelingen, één speciaal aan de politici, die na 22 november 2023 met frisse zin en moed aan de slag zijn gegaan en één voor ons allemaal. En tot slot een hartenkreet: aanbeveling 3.

Aanbeveling 1: Benoem een Hoge Commissaris voor Duurzame Samenleving met vergaande bevoegdheden en bijbehorend budget, die

- de voortgang van Nederland op de weg naar een duurzame samenleving bewaakt,
- maatregelen treft waar en wanneer dat nodig is,
- knelpunten snel en doortastend wegneemt en zelfs weet te voorkomen.

Een suggestie: benoem een vrouw als eerste Hoge Commissaris voor Duurzame Samenleving.

Aanbeveling 2: World Earth Day, 22 april: elk jaar maken we allemaal (iedereen, scholen en verenigingen, bedrijven en instellingen, alle landen en samenwerkingsverbanden) bekend wat onze doelen voor het komende jaar zijn, op onze reis naar een duurzame samenleving. Geen dik rapport, gewoon een lijstje met 5 - 10 punten. We beginnen in Nederland en breiden het daarna uit over de hele wereld.

Aanbeveling 3: Een onuitgesproken aanbeveling blijft natuurlijk om niet te veel te praten, maar wel heel erg veel te doen. En niet te wachten, maar vooral aan de slag, keihard aan de slag te gaan.

Woord van dank

Heel veel dank aan allen die mij ook nu weer hebben geholpen en gesteund. Het is zonneklaar dat het mij zonder zo veel steun en hulp nooit gelukt was om dit boek te maken. In de eerste plaats bedank ik Arthur, mijn vorig jaar overleden collega. Zijn ideeën, creativiteit en kritisch vermogen hebben mij – ook nu nog – steeds weer verder gebracht op de toch altijd uitdagende en inspirerende, maar ook moeizame reis van het schrijven van een boek. Arthur heeft dat al vanaf het eerste boek in 2003 gedaan. Alle vertrouwen dat hij dat blijft doen. Reden tot grote dankbaarheid.

Arthur Manuel

Maar niet alleen Arthur, ook alle anderen die mij geholpen hebben, dank ik zeer voor alles – soms weinig, vaak heel veel – waarmee ze mij gesteund hebben:

André Kooiman (Isric)
Bart van de Kerk (Den Haag)
Chris Hellinga (vm TU Delft)
David Lin (GFN)
Evi Vet (vm VN jongeren vertegenwoordiger)
Godert van Lynden (vm Isric)
Guus Geurts (coördinator Landbouwcoalitie voor rechtvaardige handel)
Hans Ligtenberg (ambassadeur Hogeschool Inholland)
Jan Juffermans (vm De Kleine Aarde)
Jan Schalk (OCD)
Jon Hall (UNDP)
Kees van Leeuwen (KWR/UU)
Lars Veraart (ALPA)
Lex van Deursen (vm TU Delft)
Liset Meddens (Fossielvrij NL)
Louise Vet (NIOO – KNAW)
Merijn de Priester (De Bilt)
Minke Oskam (Den Bosch)
Paddy Noë (Wageningen)
Peter van Puijenbroek (PBL)
Remco van der Horst (Fossielvrij NL)
Rob Offerman (Wageningen)
Sander Muns (SCP)
Sander Turnhout (SoortenNL)
Sarah Nasrawi (VN jongeren vertegenwoordiger)
Susann Kowalski (TH Köln)
Wolfgang Veit (TH Köln)

Digitale bronnen

CLO – Compendium voor de leefomgeving - www.clo.nl/

CBS – Centraal Bureau voor de Statistiek - [StatLine \(opendata.cbs.nl/statline#/CBS/nl/\)](http://statline.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/)

EEA – European Environment Agency - www.eea.europa.eu/en

Eurostat Database - Eurostat (ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database)

FAO - FAOSTAT - www.fao.org/faostat/en

GFN – Global Footprint Network - www.footprintnetwork.org

Living Planet Index - www.cbs.nl/nl-nl/maatschappij/natuur-en-milieu/groene-groei/natuurlijke-hulpbronnen/living-planet-index

NEM – Netwerk Ecologische Monitoring – www.netwerkecologischemonitoring.nl/

Our World in Data - www.ourworldindata.org/

Sustainable Society Index (SSI) - SSI by TH Köln - ssi.wi.th-koeln.de/

Unesco - UIS Statistics (data.uis.unesco.org/)

Wereldbank - World Development Indicators - databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

World Economic Forum - www.weforum.org/

WMO - World Meteorological Organization - [https://library.wmo.int/viewer/68585/download?file=1338 Decadal State Climate-HG en.pdf&type=pdf&navigator=1](https://library.wmo.int/viewer/68585/download?file=1338%20Decadal%20State%20Climate-HG%20en.pdf&type=pdf&navigator=1)

WTO – World Trade organisation – www.wto.org/

Analoge bronnen

- Bekkers, Ralien, *Zo kan het niet langer*, Uitgeverij Ten Have, Utrecht, 2023
- Braungart, Michael en McDonough, William, *Cradle to cradle*, afval = voedsel, Search Knowledge BV, Heeswijk, 2007
- Brundtland rapport, *Our common future*, World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, 1987
- Goudzwaard, B. en H.M. de Lange, *Genoeg van te veel, genoeg van te weinig*, Uitgeverij Ten Have, Baarn, 1986
- Harari, Yuval Noah, *Waarom de wereld niet eerlijk is*, Leopold & Ploegsma, Amsterdam, 2023
- Harari, Yuval Noah, *Sapiens. Een kleine geschiedenis van de mensheid*, Uitgeverij Thomas Rap, Amsterdam, 2015
- Harrow, Lisa, *What can I do?, an alphabet for living*, Chelsea Green publishing Company, White River Junction, Vermont, 2004
- Kerk, Geurt van de, *Lang leve de aarde en al haar bewoners*, Uitgeverij De Vijver, Afferden, 2003
- Meadows, Dennis en Meadows, Donella en Randers, Jørgen, *Grenzen aan de groei*, Club van Rome, Uitgeverij Spectrum, Utrecht, 1972
- Rek, Wilma de, *De gulden snede*, Uitgeverij Balans, Amsterdam, 2019
- Riemen, Rob, redacteur, *De paradox van koning Midas*, Nexus Instituut, Amsterdam, 2023
- Robeyns, Ingrid, *Limitarisme*, Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam, 2023
- Terlouw, Jan, *Het Hebzuchtgas*, een actueel sprookje over het klimaat met een belangrijke boodschap van Jan Terlouw aan de jongere generaties, Uitgeverij De Kring, Amsterdam, 2016
- Terlouw, Jan, *Wankele wereld*, Uitgeverij De Kring, Amsterdam, 2022
- Thunberg, Greta, *Niemand is te klein om het verschil te maken*, De Bezige Bij, Amsterdam, 2019
- Tocqueville, Alexis de, *Over het pauperisme*, Uitgeverij Van Gennep, Amsterdam, 2012

Afkortingen

- ALPA – Acces La Pamant pentru Agroecologie
- CBS – Centraal Bureau voor de Statistiek
- CLO – Compendium voor de leefomgeving
- EEA – European Environment Agency
- EER – Europese Economische Ruimte
- IPBES – Intergouvernementeel Platform voor Biodiversiteit en Ecosysteemdiensten
- GFN – Global Footprint Network
- IUCN – International Union for Conservation of Nature and Natural Resources
- KNAW – Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen
- KRW – Kaderrichtlijn Water
- NEM – Netwerk Ecologische Monitoring
- OCD – Onderzoekcentrum Drechtsteden
- RWS – Rijkswaterstaat
- SSF – Sustainable Society Foundation
- SSI – Sustainable Society Index
- TOE – ton olie equivalenten
- WTO – World Trade Organisation

Links

De Hyperlinks uit deze uitgave zijn terug te vinden op www.nederlanddduurzaam.nl/links

1. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Duurzame-Troonrede-2023.pdf>
2. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/toespraak-greta-thunberg.pdf>
3. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Warme-golfstroom-zal-veranderen.pdf>
4. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/De-vervuiler-betaalt.pdf>
5. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/De-planeet-redt-zichzelf-wel.pdf>
6. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Hoe-lang-blijft-onze-aarde-nog-bestaan.pdf>
7. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Aarde-over-50jaar-onleefbaar-heet.pdf>
8. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Toespraak-Petro.pdf>
9. *Het Hebzuchtgas*: Terlouw, Jan, Uitgeverij De Kring, Amsterdam, 2016
<https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Hebzuchtgas-JanTerlouw.pdf>
10. <https://www.footprintnetwork.org/resources/glossary/>
11. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Overconsumptie.pdf>
12. Onderzoek Rode Kruis (Voedselnood in Nederland): contactpersoon om het onderzoek op te vragen is Nicole van Batenburg, persvoorlichter, nvanbatenburg@redcross.nl
13. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At-risk-of-poverty_rate#:~:text=The%20at%2Drisk%2Dof%2Ddisposable%20income%20after%20social%20transfers.
14. <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2017/10/25/558068646/whats-the-meaning-of-the-world-banks-new-poverty-lines>
15. <https://www.oxfamnovib.nl/persberichten/extreme-armoede-dreigt-voor-263-miljoen-meer-mensen-in-2022>
16. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/biodiversiteit-foldout.pdf>
17. <https://www.clo.nl/indicatoren/nl108304-wat-is-biodiversiteit>
18. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Lithium-in-Nederlandse-bodem.pdf>
19. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Kruidenrijke-weilanden.pdf>
20. <https://www.boerderij.nl/meer-bodem-dan-je-hebt-gediepploegd-is-er-niet>
21. <https://www.bodemplus.nl/onderwerpen/bodem-ondergrond/bodembeleid/@241649/stop-landdegradatie-nederland/>
22. <https://www.clo.nl/indicatoren/nl143809-waterkwaliteit-krw-2022>
23. https://www.who.int/health-topics/air-pollution#tab=tab_1
24. <https://www.nederlanddduurzaam.nl/documenten/Opwarming-lijkt-te-versnellen.pdf>
25. <https://www.sdg nederland.nl>

SDG's

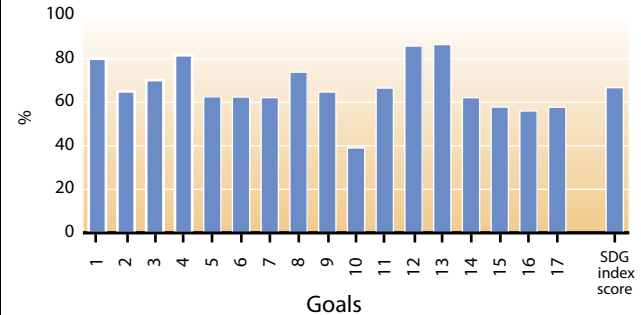
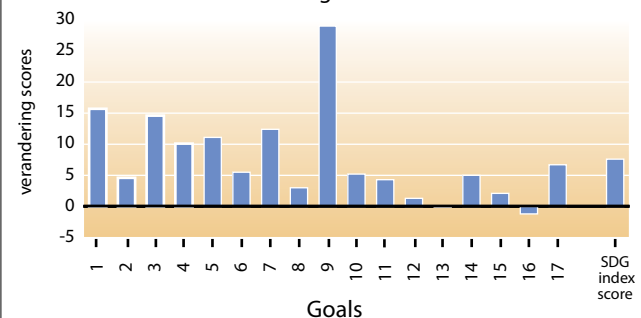
Sustainable Development Goals, SDG's

In 2015 hebben alle 193 landen, die toen lid waren van de Verenigde Naties, de Sustainable Development Goals aangenomen. De doelen gelden voor alle landen en voor alle mensen.

1. Geen armoede
2. Geen honger
3. Goede gezondheid en welzijn
4. Kwaliteitsonderwijs
5. Kansenongelijkheid
6. Schoon water en sanitair
7. Betaalbare en duurzame energie
8. Eerlijk werk en economische groei
9. Industrie, innovatie en infrastructuur
10. Ongelijkheid verminderen
11. Duurzame steden en gemeenschappen
12. Verantwoorde productie en consumptie
13. Klimaatactie
14. Leven in het water
15. Leven op het land
16. Vrede, justitie en sterke publieke diensten
17. Partnerschap om doelstellingen te bereiken.

Meer informatie over de SDG's vindt u op de website van [SDG Nederland](https://sdg-nederland.nl)²⁵. De SDG's hebben zeker gezorgd voor meer aandacht, maar hebben desondanks nog niet tot voldoende verbetering geleid. Kijk maar eens naar de twee grafieken hieronder.

SDG scores 2023 Wereld

SDG scores Wereld
Verandering 2000-2023

Bron SDG Nederland

Vooraf Goal 10 (Ongelijkheid verminderen) scoort dramatisch laag. Over de periode 2000-2023 zijn alle doelen dichterbij komen te liggen, behalve Goal 13 (Klimaatactie) en Goal 16 (Vrede, justitie en publieke diensten), die juist wat verder achterop zijn geraakt.

Het is nauwelijks denkbaar dat de totaal score voor de wereld, die in 2023 66,7% bedraagt, in 7 jaar stijgt naar de beoogde 100%. Alleen Goal 9 (Industrie, innovatie en infrastructuur) is sterk gestegen tussen 2000 en 2023. Om het vriendelijk te zeggen, er is dus nog – over de volle breedte – veel ruimte voor verbetering van de 17 Goals.

Kitty van der Heijden, voormalig Directeur-Generaal Internationale Samenwerking bij het Ministerie van Buitenlandse Zaken, heeft het duidelijk verwoord:

In 2023 zijn we halverwege de levensloop van de SDG's. In de eerste zeven jaar zijn er mooie stappen gezet naar een betere wereld, in de komende zeven zullen we nog grotere stappen moeten maken als we de SDG's op tijd willen realiseren.

Maar, vraag ik me dan af, hoe is het toch mogelijk dat we juist op wat nu het allerbelangrijkste probleem is (Klimaat-actie) achteruit gaan? Aan de slag dus, anders komen we er nooit.

Mijn zeer gewaardeerde collega Arthur Manuel – helaas vorig jaar overleden – was heel duidelijk toen ik hem vroeg wat hij als de grootste problemen voor de mensheid zag. Zijn antwoord: Er zijn maar drie echte problemen: Klimaat, klimaat en klimaat!

Wij zijn de eerste generatie die de gevolgen van klimaatverandering aan den lijve ondervindt, en de laatste die er nog iets aan kan doen.

*2015, Barack Obama,
president Verenigde Staten*

Dit boekje wil een handreiking zijn voor een duurzame toekomst voor iedereen, mens, plant en dier. Denk niet dat dit niet meer kan. Samen kunnen we dat, jong en oud, vrouw en man. Aan de slag dus.

Ja, er gebeurt gelukkig al veel, door heel veel mensen. Reden tot blijdschap. Maar... we zullen nog heel wat 'tandjes en handjes moeten bijzetten' om de boel niet volledig uit de hand te laten lopen.

